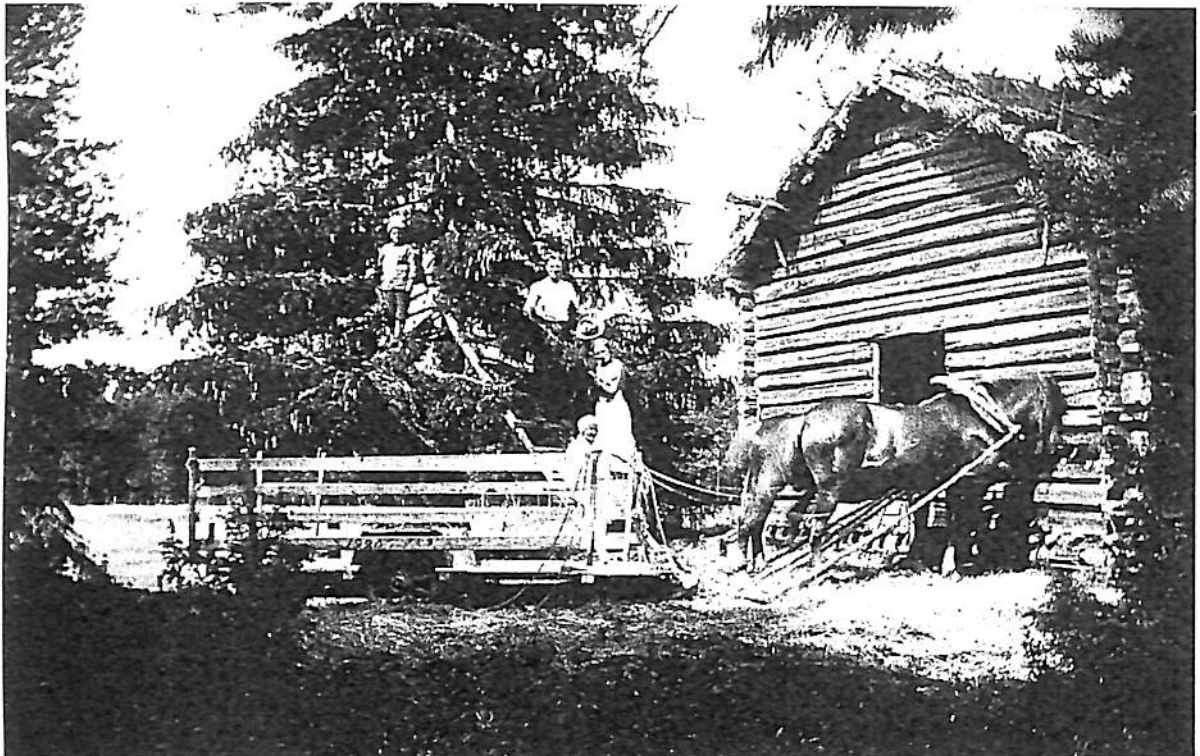

”Parrut pystyyn ja pärettä päälle, niin kyllä se aikansa kestää!”

Liedon maatalousrakennukset 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kansatiede

Pro gradu -tutkielma

Helga Lähdemäki

Helmikuu 2016

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos /
Humanistinen tiedekunta

LÄHDEMÄKI, HELGA: ”Parrut pystyyn ja pärettä päälle, niin kyllä se aikansa
kestää!” – Liedon talousrakennukset 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin

Pro gradu -tutkielma, 105 s.

Kansatiede

Helmikuu 2016

Käsittelen tutkielmassani lietolaisia maatalousrakennuksia, eli karjasuojia, riisiä, latoja, aittoja, vajoja, myllyjä ja sahoja noin sadan vuoden ajanjaksolta 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin. Tutkimusaineistoinani toimivat Nautelankosken museon Onks tääl tämmöstäki ollu? – Liedon kulttuuriympäristön dokumentointihankkeen myötä kerätyt rakennusinventointiaineistot, haastattelut, kenttätöissä tekemäni havainnot sekä kansatieteellinen rakennuskirjallisuus. Tutkimukseni vastaa kysymyksiin ”Minkälaisia talousrakennuksia Liedon vanhaan rakennuskantaan on kuulunut?” ja ”Miksi ne ovat jääneet pois käytöstä?”. Tutkimusmetodini on ollut aineistolähtöinen analyysi, jossa olen tarkastellut dokumentointihankkeessa talletettuja aineistoja kirjallisuuden ja haastattelujen avulla.

Tutkimukseni alkaa katsauksella aineistojen muodostumisesta ja aiheen valintaan johtaneista syistä. Itsereflektiossa kerron kuinka olen päätenyt tutkimani aiheen pariin. Seuraavaksi esittelen työssäni Liedon vanhaan rakennuskantaan kuuluneet rakennustyytit ja selvitän, miksi ne ovat jääneet pois käytöstä. Sen jälkeen käyn läpi muita Onks tääl? -hankkeen myötä havaittuja lietolaiseen maisemaan kuuluneita rakenteita ja kulttuurimaiseman osia.

Tutkielmani lopussa rekonstruoin käsittelemieni aineistojen perusteella lietolaisen kulttuurimaiseman kahtena eri ajankohtana, 1800-luvun lopulla ja 1950-luvulla. Kirjoitan rekonstruktiossa auki tutkimusteni myötä saamani tiedot siitä, miltä lietolainen maisema on todennäköisesti näinä aikoina näyttänyt ja mitkä ovat näkyvimmit muutokset näiden kahden aikakauden välillä.

Pro gradustani selviää, että vanhaan maatalouskulttuuriin kuuluneet talousrakennukset on hylätty käytöstä koneellistumisen ja maatalouden modernisoitumisen vuoksi. Maanviljelys ja maidontuotanto kehittyivät kiivaalla tahdilla 1900-luvun alussa ja koneellistuminen voimistui sotavuosien jälkeen. Talousrakennukset jäivät liian pieniksi suurentuneen maatalouskoneiston säilyttämiseen, eivätkä ne enää vastanneet uusien tuotantoeläinten hoidosta asetettuja määräyksiä. Elinkeinorakenne muuttui siten, ettei joka tilalla enää viljelty maata ja pidetty karjaa. Niillä tiloilla, joilla maanviljelys jatkui, tarvittiin yhä suurempia rakennuksia ja modernimpaa kalustoa. Navettojen rakenteissa oli huomioitava lainsäädäntö, joka kielsi maidontuotannon vanhan maatalouden aikaisissa rakenteissa. Osa vanhasta rakennuskannasta on säilytetty nostalgisista syistä, mutta suurin osa vanhan maatalouden rakennuksista on purettu tarpeettomina.

Asiasanat: aitat, kulttuurimaisema, kulttuuriympäristö, käymälät, ladot,
maatalousrakennukset, navetat, puurakennukset, rakennettu ympäristö, rakennukset,
rakennuskulttuuri, riihet

SISÄLLYSLUETTELO

1. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET

- 1.1. Aineistojen muodostuminen ja aiheen valintaan johtaneet syyt.....1
- 1.2. Tutkimuskysymykset, näkökulmat ja aineistot..... 4

2. LIEDON VANHASTA RAKENNUSKANNASTA

- 2.1. Erilaiset tilatyypit vanhan maatalouden aikaan..... 19
- 2.2. Mikä on talousrakennus?..... 22

3. LIEDON YLEISIMMÄT TALOUSRAKENNUSTYYPIT JA NIIDEN

MUUTOKSET

- 3.1. Karjasuojat..... 27
- 3.2. Riiket..... 40
- 3.3. Aitat..... 45
- 3.4. Ladot ja makasiinit..... 48
- 3.5. Vajat ja suojat..... 59
- 3.6. Kellarit ja juureskuopat..... 62
- 3.7. Pajat ja verstaat.....66
- 3.8. Myllyt ja sahat..... 68

4. MUTTA RAKENTEITA 1800- JA 1900-LUKUJEN TAITTEESSA

- 4.1. Kylät, tilat ja rakennukset..... 73
- 4.2. Pellot, ojat ja laitumet..... 75
- 4.3. Pihat ja tiet..... 79
- 4.4. Sillat, kaivot ja harrasterakenteet.....84

5. TYYPILLINEN LIETOLAINEN ASUINYMPÄRISTÖ

- 5.1. 1800-luvun lopulla..... 87
- 5.2. 1950-luvulla..... 90

6. LOPUKSI..... 93

Lyhenteet..... 96

Lähdeluettelo..... 97

2. LIEDON VANHASTA RAKENNUSKANNASTA

2.1. Erilaiset tilatyypit vanhan maatalouden aikaan

Liedossa tehdyn rakennusinventoinnin perusteella iso osa säilyneistä vanhoista talousrakennuksista kuuluu suurten tilojen omistukseen. Tällaisia ovat muun muassa kartanot ja suurtilat. Saini Laurikkala (1961: 14) on Eino Jutikkalaa viitaten määritellyt näiden kahden eron omistajuuden perusteella. Hänen mukaansa suuri tila oli kartano silloin, kun sen omistus kuului aatelistolle ja säätyläisille, papistolle tai porvareille. Sen sijaan muut suuret tilat voidaan hänen mielestään luokitella ns. ”suurtalonpoikaistiloiksi” ja tähän kategoriaan hän laskee muun muassa rusthollit eli ratsutilat. Laurikkala käsittelee tekstissään 1600- ja 1700-lukujen Varsinais-Suomea, mutta hänen määritelmänsä on sangen pätevä vielä 1800-luvunkin Lietoa tutkittaessa. Edelleen Laurikkala (1961: 15) jatkaa luokitteluaan talonpoikien parissa ja erittelee muun muassa ”perintötalolliset, jotka omistivat viljelemänsä maan” sekä ”kruununtalonpojat, joilla oli perintönä menevä käyttöoikeus viljelemäänsä kruunun maahan”. Täydennyksenä Jutikkalan ja Laurikkalan määritelmiin on huomattava lisäksi vanha tapa kutsua umpipihakokonaisuuden ihmisten asuttamaa osaa kartanoksi. Tässä tutkielmassa käytän sanaa kartano nykypäivän merkityksessä, eli Jutikkalan määritelmän mukaisesti tilasta, joka on kuulunut aatelistolle tai varakkaalle väestölle. Sen sijaan lähdekirjallisuudessani saattaa sana kartano esiintyä umpipihiän merkityksessä ja tämä on otettava lähteitä analysoidessa huomioon (kts. esim. Suomela 1915: 3–4).

Edellisten lisäksi Liedossa, kuten muuallakin Varsinais-Suomessa, on 1800-luvulla ollut huomattava määrä torppia², muonamiesten³ asuntoja sekä mäkitupia⁴, joihin kuhunkin on toisinaan myös kuulunut talousrakennus tai jopa useampia. Torppien perustaminen alkoi jotakuinkin 1700-luvun alkupuolella ja niiden määrä kasvoi jatkuvasti aina 1800-luvun lopulle saakka (ks. esim. Laurikkala 1961: 18, Haatanen 1968: 171). Ennen 1800-lukua perustetuista torpista ei Liedossa tiettävästi ole säilynyt mitään maanpäällistä merkkiä. Hieman uudemmissa, 1800-luvulta periytyivistä torpista on harvoin säilynyt

² Torppari oli maatilain maille perustetun pienen tilan viljelijä, joka maksoi vuokran asumisoikeudestaan ja käyttämistään viljelymaista suorittamalla tietyn määrän päivätöitä emätilalle (Vuorela 1975: 654).

³ Muonamies oli talon työntekijä, joka perheineen asui heille osoitetussa rakennuksessa varsinaisen tilain mailla (www8).

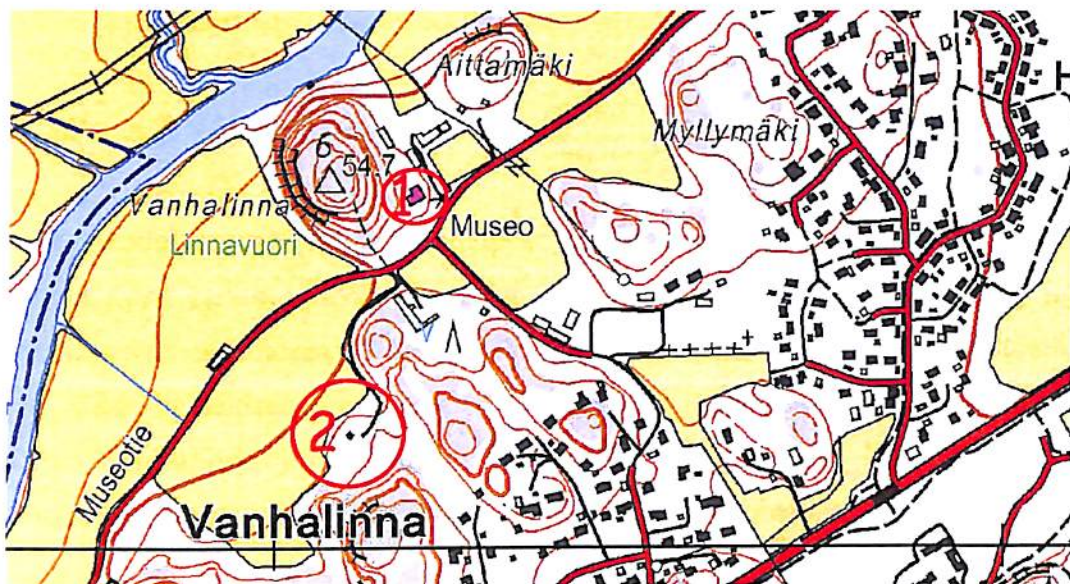
⁴ Mäkitupalainen vuokrasi tilalta ainoastaan asumaansa rakennusta, eikä hänen tonttiinsa kuulunut viljelysmaata (Vuorela 1975: 654).

muuta kuin asuinrakennus – usein ei sitäkään. Satunnaisesti voidaan nähdä viitteitä myös piharakennuksista ja näin on Liedossa esimerkiksi uuden hautausmaan tieltä pois puretun ”Viinamäen töllin” laita. Vuoden 1889 lohkomisasiakirjasta (NKM/ar/30:4) selviää, että hautausmaaksi suunnitellulla paikalla sijaisi sekä torppari Wiinamäen asuinrakennus että pienehkö talousrakennus. Jälkimmäisessä on kenties ollut tila yhdelle lehmälle ja mahdollisesti sialle (Soininen 1974: 204). Vähintäänkin rakennuksessa lienee ollut jonkinlainen varastotila tarvikkeille ja polttopuille. Näiden rakennusten suhteen tutkijoita on onnestanut, sillä rakennukset määrättiin kirkonkokouksen päätöksellä siirrettäväksi pois uuden hautausmaan tieltä. Näin ollen seurakunnan arkistoissa on säilynyt tietoja torpparin perheestä (Digitaaliarkisto, Liedon seurakunnan arkisto: pää- ja rippikirjat) ja maanmittaushallituksen arkistossa hänen kahdesta rakennuksestaan (NKM/ar/30:4). Yleensä lietolaisista torpista ei ole saatavilla näin kattavaa aineistoa ja torppari Wiinamäen tapaus onkin toistaiseksi ainoita, josta Nautelankosken museon tutkijat ovat löytäneet näin paljon tietoa (Lähdemäki 2013b). Usein rakennuksista ja asumisesta tarjoavaa tietoa on löydettävissä vasta torpan itsenäiseksi tilaksi lunastamisesta alkaen (ks. esim. NKM/ar/35). Tämä on ymmärrettävää, sillä kevytrakenteiset talousrakennukset on ollut syytä uusia aika ajoin ja varsinkin omistajuuden vaihtuessa tähän työhön on usein ryhdytty. Toisaalta Liedossa on ollut myös torppia, joiden nykyaikaan saakka säilyneiden piharakennusten rakennushistoriaa ei tunneta, eikä niistä siten voida tietää, ovatko ne torpan alkuperäisiä talousrakennuksia (ks. esim. NKM 2013: 28.19.). Torpista puhuttaessa on hyvä muistaa, ettei kyse ollut aina välttämättä varattoman väestön vaatimattomasta asumuksesta. Päinvastoin, Pekka Haatanen (1968: 170) on huomauttanut väitöskirjassaan, että torpparit sijoittuivat varallisuudeltaan kaikkein pienimpien maatilojen yläpuolelle. Näin ollen torpan rakennuksiakin on saattanut olla muutamia, vaikka tietoa niistä ei olekaan säilynyt.

Liedon mäkituvista on nykyaikaan saakka säilynyt muutamia (ks. esim. NKM 2013: 22.1., NKM 2013:13.1., NKM 2014: 21.2., NKM 2014: 21.3., NKM 2013:31.5.). Näistä yhteen ei inventointihetkellä kuulunut talousrakennuksia, eikä niitä muistitiedon mukaan kenties olisi koskaan ollutkaan (NKM 2013:22.1.). Sen sijaan ainakin kahdessa tiedetään olleen kotieläimiä vielä sota-aikana. Talousrakennukset, joissa eläimiä on pidetty, ajoittuvat viimeistään 1920-luvulle. Tuolloin kyseiset mäkituvat paikallistietämyksen mukaan siirrettiin nykyisille sijoilleen (NKM 2013:13.1., NKM 2014: 21.3.), kun ne ennen tätä olivat sijainneet hajallaan maat omistavan yksinäistilan

alueella (ks. esim. Kumpulainen, Lähdemäki & Viskari 2012). Aikaisempi sijainti olikin ilmeisesti ollut sängen tyyppinen lietolaisille mäkituville, joskin Saini Laurikkala (1961: 19) esittää ”sosiaalisesti alimman väestöryhmän” eli itsellisten, mäkitupalaisten ja muiden vastaavien maattomien sijoittuneen mieluiten lähelle muuta asutusta. Vuoden 2013 inventoinnissa dokumentoidut mäkituvat olivat kuitenkin jo ennen siirtoa olleet metsässä sijainnistaan huolimatta melko lähellä alkuperäistä päätaloaan, joten Laurikkalan määritelmä pätee tavallaan myös näihin rakennuksiin.

Hyvin samankaltaisia torppien ja mäkitupien kanssa näyttäisivät olleen muonamiesten asunnot, joita Onks tääl? -hankkeessa dokumentoitiin yksi (NKM 2013: 31.5.). Tähän rakennuskantaan kuului vähintään yksi nykyaikaan saakka säilynyt navetta, kenties muitakin talusrakennuksia. Sirkka-Liisa Ranta (Ranta & Seppovaara 2003: 25) mainitsee muonamiesten asuntojen sijainneen yleensä kauempana pihapiiristä – johtuen mahdollisesti heidän perheellisyydestään. Näin on ollut laita myös Liedossa, jossa dokumentoitu muonamiehen tupa ja navetta sijaitsevat korkealla kallion mäellä, noin 340 metrin päässä tilan päärakennuksesta. Navetan lisäksi muonamiehen pihapiirissä ei ole merkkejä muista talusrakennuksista, joskaan se ei varmuudella tarkoita ettei niitä olisi voinut olla. Kevytrakenteiset vajat on usein rakennettu matalien luonnonkivien varaan, eikä niistä ole purkamisen jälkeen välttämättä jäänyt mitään jälkiä ympäröivään maastoon.

Kuva 2. Karttaotteella näkyy Vanhalinnan kartanon päärakennuksen (1) ja muonamiehen asunnon (2) sijainti suhteessa toisiinsa. Kuva: Maanmittauslaitoksen avoimien aineistojen tiedostopalvelu, peruskarttarasterit L3324L ja L3413L Lieto. 30.9.2014

Tilarakenne Liedossa vaikuttaisi inventointiaineistojen perusteella olleen hyvin tyyppillinen varsinaissuomalaiselle maatalouspaikkakunnalle. Aina 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille saakka suuret päätilat hallitsivat kylämaisemaa ja niiden ympärille sijoittuivat muutamat talon töillä itsensä elättävät torpparit, muonamiehet ja mäkitupalaiset. Etenkin 1800-luvun puoliväliä lähestyttäessä osa torpista perustettiin hyvinkin kauas päätilasta, takamaiden alueille. Tämän kaltaisesta asutuksesta merkinä nykypäivään on esimerkiksi Liedon Päivästö. Se on Liedon koillisosassa sijaitseva peltovoittoinen ja harvaan rakennettu alue, jonka tilat jakautuvat melko tasaisesti useiden lähempänä kirkonseutua sijaitsevien kylien kesken. Toisin kuin saattaisi kuvitella, Päivästö itsessään ei siis ole kylä, vaikka se ulkomuodoltaan hyvin sellaista vastaa. Torppien lisäksi sotavuosien jälkeen karjalaisten evakkojen asuttaminen lisäsi lietolaisten pientilojen määrää huomattavasti. Vuoden 2013 inventointiaineistojen perusteella monet siirtolais- ja rintamamiestilat perustettiin hieman etäälle päätilasta, muttei kuitenkaan aivan takametsiin. Juuri näihin aikoihin, 1950-luvun alussa⁵, Liedossa aloitettiin rakennusvalvonta ja sodanjälkeinen rakennuskanta onkin yleensä jo tehty tyyppi- ja piirustusten mukaisesti niin ominaisuuksiltaan kuin sijainniltaan. Kuten Heidi Vilokin (2003: 71) toteaa, sotien jälkeen voimaan tullut rakennuslaki ja maatalouden muutokset vaikuttivat eniten maaseudun maisemaan (kts. myös Ranta 1999:266). Tämänkin jälkeen asutus on yhä jatkanut laajenemistaan ja pääasiassa juuri uusien asuinrakennusten rakentaminen aikaisemmille viljelymaille on havaintojeni mukaan tuonut suurimmat muutokset kulttuurimaisemaan.

2.2. Mikä on talousrakennus?

Talousrakennuksen määritelmä on helppo: rakennus, jota on käytetty arkipäiväisten taloustehtävien parissa. Käytännössä tämä tarkoittaa siis sellaisia rakennuksia, jotka ovat liittyneet maatalouteen ja kotieläimiin, tai ruuan ja taloustarvikkeiden varastointiin. Olen tässä tutkielmassa päätenyt määrittelemään talousrakennuksiksi kaikki ne lietolaisen pihapiirin ja maiseman rakennukset, joilla ei ole selvää asuin- tai ihmiselämän käyttöä. Käytännössä siis kaikki rakennukset, joissa ei ole syöty, nukuttu,

⁵ Vaikka jatkosodan jälkeinen karjalaisten asuttaminen aloitettiin luonnollisesti heti sodan päätyttyä, kesti varsinaisten siirtolaistilojen lohkomisen ja rakennusten rakentaminen useita vuosia. Lietolaisten haastateltavieni mukaan uudistilat valmistuivat jotakuinkin 1950-luvun taitteessa, johon asti he muistelivat asuneensa muun muassa suurten tilojen karjarakennuksissa tai aittojen vinteillä. (NKM/ar/29: 123.)

saunottu tai joita ei ole pääasiallisesti⁶ tarkoitettu vapaa-ajan viettoon. Näin ollen tutkimusaiheeni ulkopuolelle rajautuvat tilojen pelkästään asumiseen käytettävät asuinrakennukset, tuvat sekä saunat. Asuinrakennuksista puhuttaessa tulee muistaa, että entisaikaan pitkänmallisessa asuinrakennuksessa saattoi vain toinen pääty olla asuinkäytössä ja loppuosa rakennuksesta palveli varastotilana ja eläinsuojana (NKM 2013: 35.3.). Pihapiiriä ja sen rakennusten käyttötapoja tutkiessani olen yleensä huomionnut kaikki rakennukset ja rakenteet. Esimerkiksi kaivoja on nimittäin ollut sekä ihmis- että eläinkäyttöön (ks. esim. NKM 2013: 21.1.). Kattavaa kuvaa menneestä arkielämästä ei voida luoda pohtimatta, kuka ihmisistä kulki pihalla mihinkin suuntaan.

Talousrakennus on se osa rakennuskulttuuria, johon vanhan maatalouden elämäntavan muuttuminen nykyiseksi maaseutuasumiseksi on eniten vaikuttanut. Asuinrakennukset pysyivät usein samanlaisina ja niiden käyttö jatkui ennallaan vielä silloinkin, kun maanviljelyyn ja karjanhoitoon käytetyt rakennukset uuden elinkeinorakenteen vuoksi jo puretti. Samanlainen elinkeinoelämän muutos tapahtui sekä kaupunkialueilla että maaseudulla (El Haroynu 2002: 260). Tyypilliseen lietolaiseen 1800-luvun rakennuskantaan kuului useita rakennuksia. Näitä olivat muun muassa

- 1) asuinrakennukset, joiden tyyppi ja koko vaihtelivat,
 - 2) karjasuojat, kuten navetat, tallit, kanalat ja sikakopit,
 - 3) erilaiset vajat ja kalustohuoneet,
 - 4) saunat,
 - 5) aitat ja luhdit,
 - 6) riihet ja puimahuoneet,
 - 7) ladot ja makasiinit,
 - 8) pajat ja verstaat,
- sekä
- 9) myllyt ja sahat.

Näistä neljä viimeksi mainittua, eli pajat, verstaat, myllyt ja sahat, ovat olleet vaihtelevasti joko yhden tilan tai koko kylän käytössä. Monesti nämä rakennukset voidaan luokitella kuuluvaksi entisajan liiketoimintaan, sillä niissä suoritetuista askareista on saatu maksu. Vaikka työni pääasiallinen tutkimuskohde ovat

⁶ Vrt. ladoissa eli makasiineissa on järjestetty latotansseja (NKM/ar/51:4c), mutta ne rakennettiin kuitenkin rehun ja maatalousvälineiden varastointia varten. Samoin aitoissa on syöty (vähintäänkin salaa), mutta niiden pääasiallinen tarkoitus on kuitenkin ollut taata ruuan säilyminen.

omavaraistalouteen kuuluneet talousrakennukset, olen sisällyttänyt myös nämä talousrakennukset lyhyesti mukaan aineistooni. Tämän valinnan olen tehnyt, koska kaikki nämä rakennukset ovat oleellisesti vaikuttaneet 1800- ja 1900-lukujen lietolaiseen elämään. Koska tutkielmani vastaa Onks tääl? -hankkeen myötä kerätyn kenttäaineiston luomaan tutkimustarpeeseen, on syytä myös huomata, ettei esimerkiksi lietolaisista tuulimyllyistä saatu kerättyä juuri lainkaan aineistoa. Tämä rakennustyyppi oli ehtinyt kadota jo kauan ennen hankkeen alkamista ja muistitietoa tuulimyllyjen sijainnistakin saatiin inventoidessa vain hyvin harvoin. Joidenkin vanhojen valokuvien ja karttojen kanssa suoritettujen haastattelujen myötä tietoa tuulimyllyjen sijainnista olisi vielä kenties saatavilla, muttei sen kerääminen ollut aiheellista tämän tutkimuksen yhteydessä.

Talousrakennuksia voidaan jakaa ryhmiin käyttötarkoitustensa mukaisesti, mutta niiden kattava luokittelu on hankalaa. Kenties paras keino jakaa aineisto eri kategorioihin onkin ajatella rakennuksia niiden oman elinkaaren perusteella. Näin rakennusten luokittelussa voidaan valita kausi, jonka perusteella sitä käsitellään. Talousrakennuksen elinkaaren kausista ensimmäinen on luonnollisesti se, jolloin käyttötarkoitus on ollut juuri sitä, mitä varten rakennus on tehty. Seuraavan kauden aikana rakennus on jo siirretty toisenlaiseen käyttöön. Lopulta seuraavan kauden aikana rakennus on usein joko purettu tai vaihtoehtoisesti siirretty jälleen seuraavaan käyttövaiheeseen. Esimerkiksi voidaan ottaa riihi, joka rakennettiin 1800-luvun lopulla (NKM 2013: 28.7.). Ensimmäisen elinkautensa se palveli riihenä tilan viljan kuivauksessa ja puinnissa. Oltuaan pitkään käytössä, riihi kävi vanhanaikaiseksi, kun uudet maanviljelystavat saapuivat käyttöön. Niinpä sitä oli aika ajanmukaistaa ja näin ollen siihen asennettiin säkkikuivuri⁷. Muutamassa vuosikymmenessä aika ajoi tämänkin rakennustyyppin ohi, jolloin tilalla päädyttiin rakentamaan sen sisään viljasiilot elevaattoreineen eli nostureineen. Lopulta nykyaikaan tultaessa tilalle rakennettiin moderni uudenaikainen kuivuri, jolloin vanha riihi viljasiiloineen jäi enää varastoksi ja palvelee maatilan tarkoituksia tänäkin päivänä. Näin ollen tämäkin vanha talousrakennus voidaan lukea sekä riiheksi, säkkikuivuriksi, kuivuriksi että viljavarastoksi, sillä se on elinkaarensa aikana ollut kaikkea tätä.

⁷ Säkkikuivuri on minulle kerrotun mukaan kuivurityyppi, jossa puitu vilja kuivattiin säkkien sisässä. Löysästi täytetyt säkit kannettiin kuivuriin, jossa ne aseteltiin leveästi ritilöille siten, ettei viljaa ollut missään kohtaa kovin paksua kerrosta. Kuivausilma ajettiin ritilöiden läpi, jolloin se kulki myös harvaan kudotun viljasäkkikankaan ja jyvien läpi, kuivaten viljan tehokkaasti.

Kuva 3. Kulttuurimaisemassa vielä näkyviä, mutta parhaillaan katoamassa olevia rakenteita ovat muun muassa pumppuhuoneet, joita harvakseltaan löytyy Aurajoen varresta. Nämä rakennukset suojasivat nimensä mukaisesti pumppuja, joilla karjanhoitoon käytetty talousvesi nostettiin joista. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:7970.

Lisäksi oli useita muita rakenteita, joita ei suoranaisesti voi luokitella rakennuksiksi, mutta joiden olemassaolo oli huomattavan tärkeää asukkaiden arkiaskareiden suorittamisessa. Tämän kaltaisia, kulttuurimaisemaan olennaisesti vaikuttaneita rakenteita ovat olleet esimerkiksi

- 1) aidat,
- 2) sillat,
- 3) maitolaiturit eli maitolavat,
- 4) kaivot, sekä
- 5) maakellarit ja juureskuopat.

Rakennusinventoinneissa nämä muut rakenteet on toisinaan unohdettu, vaikka niiden olemassaolo on ollut välttämätöntä. Liedon vuoden 2013 inventoinneissa pyrittiin ottamaan huomioon kaikki ihmistoiminnan tuloksena syntyneet, kulttuurimaisemaan vaikuttaneet rakennukset ja rakenteet. Monesti muut rakenteet voidaan liittää suoraan maanviljelykseen ja karjanhoitoon. Esimerkiksi aidat palvelivat yleensä laidunnusta ja

niiden pääasiallinen tarkoitus oli estää paimentamatonta karjaa kulkemasta holtittomasti (Korhonen 2013: 13–15). Maitolaiturit ovat osa maidon käsittelyä ja lypsykarjataloutta. Kellarit ja juuresten säilyttämiseen tarkoitettut kuopat ovat toimineet varastoina aittojen ja latojen ohella.

Jotta talousrakennuksiin kohdistuneita muutoksia voitaisiin havaita, on ensin tunnistettava erilaiset 1800-luvulla käytössä olleet rakennukset. Luettelen seuraavassa kappaleessa yleisimpiä talousrakennustyyppisiä ja selvitän lyhyesti, miten niitä on käytetty. Samalla vertaan rakennuksia lietolaiseen inventointiaineistoon ja selvitän, mitkä syyt johtivat kyseisen rakennuskannan muutokseen tai jopa katoamiseen.

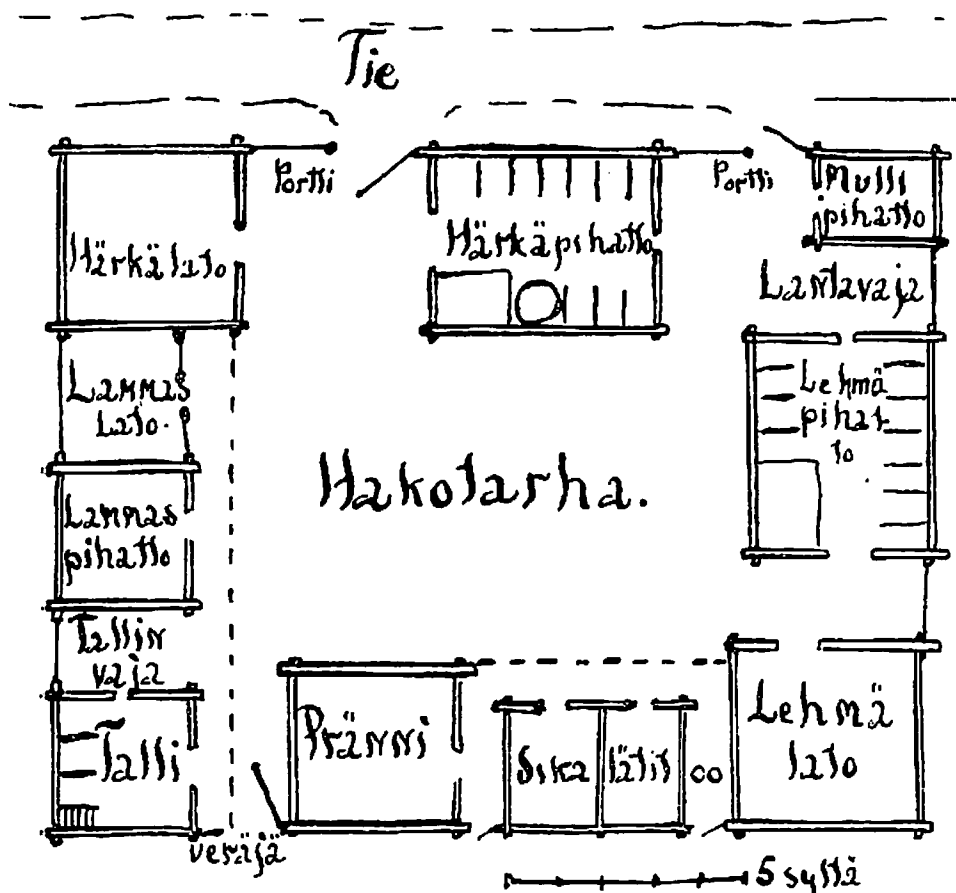
3. LIEDON YLEISIMMÄT TALOUSRAKENNUSTYYPIT JA NIIDEN MUUTOKSET

3.1. Karjasuojat

Karjasuoja on rakennus, jossa on majoitettu ja hoidettu lypsy-, liha- ja/tai siipikarjaa, sekä muita tuotantoeläimiä. Käytännöllisesti katsoen kaikki kotieläinten suojarakennukset kuuluvat tähän kategoriaan. Tässä rakennustyyppissä on yleensä ollut tilat vähintään lehmille ja toisinaan myös talliosa hevosille. Arkeologisen tutkimusaineiston perusteella erillinen karjasuoja alkoi yleistyä Skandinaviassa joskus 600-luvun aikana (Bläuer 2015: 44–46, Vuorinen 2003: 188–189). Ennen tätä aikaa asumukset vaikuttaisivat olleen suuria hallitaloja, joissa asuivat sekä ihmiset että eläimet (Vuorinen 2003: 188, NKM/ar/29:121). Suomesta tämän kaltaisten rakennusten jäänteitä tunnetaan ainakin pronssikautiselta Nakkilan Rieskaronmäeltä (NKM/ar/29:121) sekä myöhäisen rautakauden Ahvenanmaalta (Vuorinen 2003: 188). Liedon Vanhalinnasta on tulkintojen mukaan löydetty hallitaloon liittyvä kiuasrakennelma, mutta seiniä ei tutkimuksissa havaittu (Vuorinen 2003: 188). Varmaa on joka tapauksessa, että tämän kaltaiset rakennukset olivat käytössä myös Liedon alueella viimeistään myöhäisellä rautakaudella. Siten on varmaa myös, että peltoviljely yhdessä pienimuotoisen karjanhoidon kanssa olivat jo rantautuneet seudulle kaikkine asiaankuuluvine rakennuksineen.

Esihistoriallisen ajan pihapiiristä ei toistaiseksi voida tehdä kattavia tulkintoja, sillä tutkimusaineistoa on verraten vähän. Asuinrakennuksen yhteydessä sijainneen karjasuojan lisäksi pihaan on varmasti kuulunut muitakin rakennelmia, mutta niiden ulkomuodosta ja funktiosta voidaan esittää vain arvauksia. Sen sijaan tultaessa historialliselle ajalle alkaa kirjallisia lähteitä esiintyä ja niissä mainitaan toisinaan myös rakennuksia. Liedosta voidaan varmaa tietoa rakennuksista ja niiden sijoittelusta pihapiirissä katsoa olevan vasta 1800-luvun lopulta. Tätäkin varhaisemmalta ajalta on tosin säilynyt aineistoa muun muassa kirkonkirjoissa, mutta esimerkiksi henkikirjoista voidaan käytännössä lukea vain ihmisistä, harvoin heidän toimistaan taloudessa. Säilyneet voudin- ja läänintilit sen sijaan kertovat paljon aikakauden taloudellisesta rakenteesta ja niiden kautta päästään toisinaan syventymään jopa karjan lukumäärään – mutta tarkkoja lukuja tai sijainteja nekään eivät kerro (www5). Tutkimusta monimutkaistaa myös se tosiasia, että Liedossa asuttiin vielä 1900-luvun alussa

toisinaan asuinrakennuksen ja karjasuojan yhteisrakennuksessa – tosin tilojen välillä oli ilmeisesti olemassa hirsistä salvottu väliseinä (NKM/ar/29:211).

Kuva 4. Mikko Vanhatalo on havainnollistavasti ikuistanut karjapihan rakenteen Liedon entisessä naapurikunnassa Tarvasjoella. Kustaa Vilkuna (1938: 32) käyttää pihan rakenteesta sanaa ”tyypillinen” ja eri tilojen sijoittelu lieneekin samanlainen, kuin mitä se on ollut myös Liedossa (Vilkuna 1938: 32.)

Liedossa yleisin karjasuojana käytetty rakennus tunnetaan nimellä navetta. Muiden eläinten sijoittelu navettaan on vaihdellut, mutta jokaisessa navetassa on pidetty lypsykarjaa eli lehmiä. Tilasta riippuen sikoja on pidetty joko navetassa erillisessä karsinassaan (NKM 2013: 27.8.), omassa rakennuksessaan (NKM 2013: 28.7.) tai erillisessä sikakopissa (NKM 2013: 27.6.). Vielä 1800-luvulla sikojen pitäminen navetassa tai tallissa kiellettiin Liedon Terveystoimikunnan säännössä, mutta myöhemmin etenkin karjansiirtolaisten asutustiloilla eri eläinten tilat yhdistettiin ja siatkin päätyivät samaan karjasuojaan muiden eläinten kanssa (Rydman 1894: 18). Kanala, mikäli se ei ollut erillisessä rakennuksessa, on usein sijoitettu karjarakennuksen pätyyn ja/tai yläkertaan. Niihin on tehty suuret ikkunat varmistamaan siipikarjan riittävä valonsaanti,

jota ilman munituskanat eivät muni. Rakennusten tunnistaminen inventointiaineistosta on ollut melko helppoa, sillä lähes jokaisella eri eläinlajeilla on omat tyypilliset rakenteensa – lehmillä parsi, sioilla karsina ja kanoilla ikkunat, orret ja munituspesät.

Kuva 5. Pitkänomaisen rakennuksen kuvaajan puoleisessa päädyssä on sijainnut kaksikerroksinen kanala, josta merkinä ovat nykypäivään saakka säilyneet runsaat ikkunat. Keskellä rakennusta on ollut talli- ja varastotiloja ja kauempana olevassa päädyssä sijaitsivat vuoden 2013 inventointihetkelläkin tilan vanhan isännän ja emännän asuintilat. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:7318

Lampaita on lähes poikkeuksetta pidetty tiloissa, jotka ovat vapautuneet muilta eläimiltä (ks. esim. NKM 2013: 33.1., NKM 2013: 2.2.). Tätä useat lietolaiset ovat perustelleet niiden helppohoitoisuudella ja vaatimattomuudella, joiden ansiosta lampaita voitiin ottaa esimerkiksi lehmien tilalle. Kustaa Vilkuna (1938: 34) toteaa lampaiden ja vuohien tarkenevan huomattavasti viileämissä tiloissa kuin lehmien. Niinpä niitä voidaan hänen mukaansa – ja lietolaiset rakennusinventointitiedot todistavat tulkinnan, pitää muiden eläinten suojia hatarammissa tiloissa. K. I. Karttunen on tohtori Lindholmia viitaten kertonut Liedossa olleen 1600-luvulla varsin runsaasti sekä lampaita että vuohia (Karttunen 1931: 162). Varsinaisista lampoloista ei Liedon inventointiaineistoissa kuitenkaan voida puhua, vaan kaikkialla vuoden 2013 rakennusinventointikohteissa lampaita oli havaintojeni mukaan pidetty sopivasti tyhjilleen jääneissä tiloissa ilman sen erityisempää uudelleen sisustamista. Näin lienee ollut myös väliin jäävillä vuosisadoilla.

Yleisesti tunnettuja kotieläimiä harvinaisempi tuotantoeläinlaji ovat olleet kanit, joiden kasvattamiseen käytettyjä tiloja myös dokumentoitiin vuoden 2013 rakennusinventoinnissa (NKM 2013: 32.1.). Tosin varsinaisia kaniloita ei inventoinnissa enää päästy tutkimaan, sillä ainoa havaittu kanila oli jo ehditty muuttaa sisätiloiltaan kesäasunnoksi. Sen sijaan muistoja kanien kasvatuksesta ruuaksi kerrottiin useillakin tiloilla ja etenkin vanhat isännät vaikuttivat niitä ravintona arvostavan (ks. esim. NKM 2013: 21.1.). Kanojen lisäksi muun siipikarjan, kuten ankkujen tai hanhien, kasvattamiseen käytettyjä tiloja ei vuoden 2013 rakennusinventointikohteissa havaittu. Ainakin ankkuja on Liedossa pidetty, josta todisteena ovat esimerkiksi valokuvat Nautelan kartanon ankkalammesta.

Kuva 6. Nautelan kartanon suuren kivisen tallin takana on sijainnut ankkalampi, jossa tilan linnut uivat kesäisin. Kuvat: Nautelankosken museon kokoelmat, vas. NKM/va/2550, oik. NKM/va/2618.

Sitä, missä ankat pidettiin talviaikana, ei kuitenkaan saatu selville. Yhtä kaikki, vanhassa rakennuskannassa tilat ovat usein olleet melko pieniä ja niin ollen eri eläimille ovat Liedossakin olleet omat rakennuksensa (ks. myös Sappinen 1985: 91). Myöhemmin rakennusten suurentuessa myös karjasuojat kasvoivat ja niihin oli mahdollista sijoittaa aikaisempaa useampia eri eläimiä. (Ranta & Seppovaara 2003: 36, 89.) Käytäntö oli viimeistään 1900-luvulle tultaessa jo niin yleinen, että Oskari Suomela (1915) neuvoi rakennusoppaassaan havainnollistavien pohjapiirroksin, kuinka eri eläimet sijoitetaan järkevästi samaan rakennukseen. Hänen mallipiirroksessaan on tilat lehmillä, vasikoille, hevosille, lampaille, sioille ja kanoille (Suomela 1915: 68). Teoksessa on tosin mallipiirroksia myös erillisille sikalalle ja kanalalle (Suomela 1915: 92, 97).

Talli vaikuttaisi olleen suuremmilla tiloilla erillinen hirsirakennus (NKM 2013: 9.2.), kun taas pientiloilla ja etenkin sotien jälkeen lohkotuilla karjalaistiloilla se sijoitettiin muun karjasuojan yhteyteen (NKM 2013: 2.2., NKM 2013: 28.19.). Erillisenä se esiintyy havaintojeni mukaan myös silloin, kun pihapiirissä on vielä havaittavissa merkkejä vanhasta rakennusjärjestyksestä eli umpipihojen ajasta. Milloin talli oli erillinen rakennus, se sijaitsi usein lähempänä mies- kuin karjapihaa (Talve 1990: 54, ks. myös Åström 2011: 275–276), vaikka talonkatselmusasetus toisin määräsi (Sappinen 1985: 84). Vaikka kotieläinten hoito yleensä oli naisten vastuulla, hevosista huolehtivat pääasiassa miehet. Sukupuolten mukaan jaottelusta lienee johtunut myös ruokinnassa havaittava ero, sillä hevoset olivat pitkään etusijalla karjaan nähden, kun talviruokinnassa jaettiin rehua (Soininen 1974: 223). Kustaa Vilkuna (1938: 3–4) huomauttaa talleista:

”Tosin jo Kaarle XI:n talontarkastusasetuksessa v:lta 1681 sanotaan – Samassa säännöksessä myös vaadittiin talli asetettavaksi tarharakennusten joukkoon – mutta yleensä se on Varsinais-Suomessa säilynyt kartanossa⁸, jossa sen paikka on ammoin ollut myös pappiloissa. Miehet ja hevoset ovat kuuluneet kartanoon, naiset ja nautakarja tarhaan.”

Jaottelu miesten hevosiin ja naisten lypsykarjaan on mitä ilmeisimmin pätenyt myös Liedossa. Todisteena tästä voidaan pitää vanhaa valokuva-aineistoa, joissa aivan selvästi miehet poseeraavat yleensä hoitamansa hevosen kanssa. Naiset esiintyvät kuvissa yleensä joko lypsykarjan tai siitossomien kanssa, harvemmin hevosten. Milloin kuvassa on koko perhe, on hevonen usein sijoitettu isännän läheisyyteen ja sen selkään on mahdollisesti vielä nostettu perheen tuleva isäntä, eli joku talon pojista.

⁸ Sanalla ”kartano” Kustaa Vilkuna tarkoittaa tässä yhteydessä asuinrakennusta, eli umpipihojen ihmisten asuttamaa osaa (Vilkuna 1938: 1). Saini Laurikkala (1961: 147) kertoo kyseessä olevan varsinaissuomalainen nimitys.

Kuva 7. Hyvin tyypillisissä vanhoissa lietolaisissa valokuvissa karjaa esittelevissä kuvissa poseeraa emäntä tai karjakko, hevosiin liittyvissä kuvissa puolestaan isäntä tai renki. Samanlaista materiaalia esiintyy erityisesti lietolaisen Lauri Nautelan valokuvakokoelmassa. Kuvat: Nautelankosken museon kokoelmat, vas. NKM/va/570, oik. NKM/va/4182.

Kuva 8. Lietolaisen 1930-luvulla puretun Möyrän tilan edessä otetussa valokuvassa tytöt ja naiset poseeraavat muun väen kanssa rivissä, mutta hevosten rinnalla esiintyvät miehet. Erityisesti huomiota herättää toisen hevosen selässä istuva poika, sillä eturivissä näyttäisi olevan kaksi aikuista miestä. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11385:1.

Suomessa yleisin rakennusmateriaali on vuosisatojen ajan ollut puu, eivätkä karjasuojat eroa tässä suhteessa muista rakennuksista. Puisten navettojen rinnalle ilmestyivät kiviseinäiset navetat jo 1700-luvun puolivälissä (Ranta & Seppovaara 2003: 31, Ihatsu 2009: 26). Varhaisimmissa rakennuksissa ja varsinkin pienemmillä tiloilla seiiniä

muurattiin luonnonkivistä, mutta suurten kartanoiden navettoja laskettiin kivityömiesten hakkaamista harkkokivistä (Ranta & Seppovaara 2003: 31–32, NKM 2013: 23.1.). Kivi oli karjarakennuksen materiaalina kestävä ja helppohoitoinen, sillä sen seinät eivät lahoa puun tavoin joutuessaan kosketuksiin lannan kanssa (ks. esim. Ranta & Seppovaara 2003: 32). Kivi on kuitenkin rakennusmateriaalina kallis, joten suuriin harkkokivinavettoihin oli Liedossa varaa lähinnä vain kartanoilla (NKM 2013: 23.1., NKM 2013: 33.1.). Vasta tiilinavettojen rakennuskaudella myös pientilat ovat saattaneet rakentaa muita kuin hirsiseiniä. Tiiliä sekä tehtiin itse (NKM 2013: 25.5.) että ostettiin valmiina. Karjarakennuksissa yleiseksi rakennusmateriaaliksi muuttui hieman ennen talvisotaa valettu betonitiili (Ranta & Seppovaara 2003: 32).

Sisätiloiltaan Toivo Vuorela (1979: 289) erittelee kaksi erilaista vanhaa navettatyyppeä: sekasonta- ja parsinavetan. Sekasonta- eli lantanavetta oli maalattiainen rakennus, jossa lehmät viettivät talvikauden joko kytkettyinä tai irrallaan. Lanta luotiin navetasta ainoastaan kesäkaudella lehmien ollessa laitumella. Parsinavetassa lehmät kytkettiin rakennuksen sivuilla olleisiin parsiin ja niiden takana oli lattiassa lantakouru. Lattia oli yleensä hirrestä. Parsi- eli luontinavetassa on takaseinustalla lantaluuksu, josta lanta luotiin ulos säännöllisesti. (Vuorela 1979: 289, Hämäläinen 1930: 201–203, Ranta & Seppovaara 2003: 31, Sappinen 1985: 88, Viikuna 1976: 72–73.) Lantanavetat säilyivät käytössä yleisesti aina 1920-luvulle saakka, joskin ne rannikkoseudulla korvattiin parsinavetoilla jo verrattain aikaisin (Vuorela 1975: 369, Ranta & Seppovaara 2003: 31).

Navetta tai vähintään jonkinlainen karjarakennus vaikuttaisi löytyneen lähes jokaisen lietolaisen asumuksen yhteydestä. Pienimmissäkin torpissa ja muonamiesmökeissä on yleensä havaittavissa asuinrakennuksen lisäksi piharakennus, jossa on tilaa yhdelle tai kahdelle lehmälle (ks. esim. NKM 2013: 31.5.), eikä Liedon paikallishistoriateoksen mukaan torpissa juuri koskaan enempää ollutkaan (Suistoranta 1988: 165). Suuremmilla tiloilla torppareiden eläimet saatettiin sijoittaa isäntäväen karjan joukkoon, joten karjarakennuksen puuttuminen nykypäivän inventoinnissa ei välttämättä tarkoita ettei tilattomilla olisi aikoinaan ollut omaa karjaa. Esimerkiksi paattislainen torppariseppä Matti Sirén sai pitää lehmäänsä Poson talon muiden lehmien ja lampaitaan talon lampaiden joukossa (Talve 1961: 19–20). Karjan syömästä rehusta oltiin tarkkoja, eikä ollut yhdentekevää, missä kenenkin lehmät laidunsivat (Talve 1990: 81). Saman Poson talon torppari Kustaa Adolf Kaarlenpoika oli taksvärkin lisäksi ollut velvollinen

hoitamaan talon laiduntavaa karjaa ja oli siitä hyvästä saanut pitää myös omia lehmiään samalla niityllä (Talve 1961: 19). Lehmien pitäminen talon muun karjan joukossa oli järkevää, sillä vaikka se lisäsi torpparin taksvärkin määrää, se paransi myös lehmien kylmänsietokykyä. Talven kovilla pakkasilla pienehkö hirsirakennus oli kylmä, eikä yksi tai kaksi lehmää välttämättä riittänyt tuottamaan sinne tarpeeksi lämpöä, jotta eläimillä olisi ollut mukavat oltavat (NKM/ar/29:97). Sekasontanavettojen aikana lehmiä lämmitti talviturkin lisäksi talven paksunevan lantakerroksen kompostoituaan tuottama lämpö, mutta lattianavettoihin siirryttyä tämä hyöty menetettiin (Ranta & Seppovaara 2003: 31).

Liedosta ei vuoden 2013 rakennusinventoinnissa havaittu yhtään säilynyttä sekasontanavettaa. Tämä tuskin tarkoittaa niiden puuttuneen paikkakunnalta kokonaan, vaikka Toivo Vuorela (1975: 371) on havainnut sellaisenkin mahdollisuuden, lähinnä ruotsinkielisellä rannikolla. Hirsirakenteisia parsinavettoja oli säilynyt useita ja havaintojen perusteella voidaan olettaa lietolaisen rakennuskannan seuranneen muun Varsinais-Suomen tavoin karjatalouden uudistuksia. Yksi 1800-luvulla rakennetuista hirsi(parsi)navetoista oli vielä vuonna 2013 alkuperäisessä käytössään, tilan vanhaemännän ja vanhaisännän hoitaessa siellä yhä muutamia lehmiä vanhanaikaisin menetelmin (NKM 2013: 27.7.). Muista säilyneistä hirsinavetoista oli jo 1900-luvun puolivälin jälkeen laitettu karja pois ja tilat oli joko otettu muuhun käyttöön, tai jätetty tyhjilleen (NKM 2013: 25.4., NKM 2013: 17.3.). Uudenaikaisiin rakolattioita hyödyntäviin lietelantanavettoihin siirryttiin Suomessa vasta 1950-luvulla (Anttila 1969: 15–16), eikä niitä siten Liedonkaan vanhassa rakennuskannassa esiinny. Navettarakennukset muuttuivatkin radikaalisti, kun luontinavetoista siirryttiin moderneihin rakolattia- eli lietelantanavettoihin ja lantalan tilalle tulivat erilaiset virtsa- ja lietelantakaivot (Anttila 1969: 21–22).

Navetta on yksi eniten muutoksia läpikäyneistä talousrakennuksista. Kiivaaseen uudistumistahtiin ovat vaikuttaneet muun muassa lainsäädäntö, karjatalouden muuttuminen ja maidontuotannon merkityksen korostuminen. Ensimmäinen suuri muutos rakennuskannassa koettiin 1700-luvulla, jolloin Suomea koitteli puupula ja sitä helpottamaan annettiin kivirakennuksia vastaan verohelpotuksia (Ihatsu 2009: 26). Kivirakenteiset navetat olivat pitkäikäisempiä ja helppohoitoisempia kuin hirsinavetat, mutta niiden rakentaminen vaati enemmän resursseja. Seuraava suuri muutos rakennuskulttuurissa johtui maitotalouden kehitymisestä. Vielä 1800-luvulla lehmiä

pidettiin enemmän lannan- kuin maidontuotannon vuoksi (Talve 1990: 81, Soininen 1974: 227). Aivan vuosisadan lopulla alettiin siirtyä uuteen lypsykarjatalouteen, jossa maitotuotteet olivat pääasemassa (Soininen 1974: 242–243, Ranta & Seppovaara 2003: 31). Tämä johti väistämättä myös rakennuskannan muuttumiseen, sillä lehmiä oli hoidettava siten, etteivät ne menneet talvikaudella umpeen. Rehun laadun ja talviruokinnan säännöllisyyden merkitys korostuivat. (Ranta 2006: 25.) Vielä 1800-luvun lopulla karjan rehu kerättiin pääasiassa luonnonvaraisesti kasvavilta niityiltä, sekä metsistä (Talve 1990: 77). Luonnonniityt tuottivat heinää huonosti (Talve 1990: 77–78, Ranta 2006: 21), joten rehua oli vähän ja sen varastointiin ei siten tarvittu suunnattomia tiloja. Karjalle valmistettiin olkisilpusta, vedestä ja niin kutsutuista ”sikajauhoista”⁹ puuron tapaista ruokaa, eli ”silppua”, jota eräs vanhempi lietolainen muisteli myös hevosten syöneen mielellään (ks. myös Talve 1990: 81, Anttila 1974: 134, vrt. ”ape” Soininen 1974: 226). Vasta 1910-luvulle siirryttäessä kylvetetyt heinäpellot olivat yleistyneet Suomessa ja karjan rehukin alkoi siten riittää pitkän talvikauden yli (Talve 1990: 77, 81). Navettoihin alettiin rakentaa erilaisia juureskoppeja, joissa säilytettiin muun muassa ”räätikkäitä” eli lanttuja, sekä ”turnipseja” eli sokerijuurikasta (NKM 2013: 28.2.). Tuotannon nostamiseksi rehun valkuaispitoisuutta oli parannettava ja tämä johti erilaisiin uudistuksiin lypsykarjan ruokinnassa, joka puolestaan vaikutti navettojen sisätilojen suunnitteluun (Anttila 1969: 71, NKM/ar/29:97). Maisemassa lisääntynyt rehujuuresten viljely näkyi peltojen reunoille ja rinteille kaivettuina aumoina ja pantioina, joita havaintojeni mukaan on ilmeisesti ollut myös Liedossa.

Lypsetty maito oli käsiteltävä, jotta se säilyi. Maito piti muun muassa jäädyttää ja siivilöidä, sekä voita valmistaessa erotella kerma (Talve 1990: 819). Rakennuksia päivitettiin yleensä silloin, kun ne olivat muutenkin uusimisen tarpeessa (Ranta & Seppovaara 2003: 31–32). Sähköiseen maidon jäädytykseen siirryttiin vähitellen 1950-luvulla, jolloin muutama vuosikymmentä aiemmin käyttöön otetut, lypsetyn maidon käsittelyyn tarkoitetut maitohuoneet jäivät pois käytöstä (Ranta & Seppovaara 2003: 34). Samalla voitiin luopua yhdestä vakiintuneesta työtavasta: jäiden nostosta ja niiden säilyttämisestä sahanpuruihin peitettynä. Jäiden säilyttämiseen liittyviä rakenteita¹⁰ on

⁹ Eläinten rehuksi käytettävään jauhoon jyvät jauhettiin kokonaisina erottelematta akanoita. Rehujuhon laatu oli huonompi kuin ihmisten ruoaksi käytetyn jauhon.

¹⁰ Jäitä säilytettiin yleensä lämpöä eristävään sahanpurun pakattuna, jolloin se säilyi sulamatta läpi koko kesän. Osa jääsäilöistä on kadonnut maisemasta sahanpurun maaduttua, mutta toisinaan säilöä on tuettu

harvakseltaan havaittavissa lietolaisten navettojen yhteydessä (ks. esim. NKM 2013: 22.2.). Ne sijaitsivat yleensä navetan välittömässä läheisyydessä, usein siten, että jääsäälöltä on ollut helppo kuljettaa jääkimpaleet karjakeittiön jäähdytysaltaisiin.

Kuva 9. Jäitä nostetaan Liedon Nautelan kartanon ankkalammesta. Kuvat: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/932-934.

Vanhaa rakennuskantaa tarkastelemalla on helppo havaita, että lietolainen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten karjasuoja on ollut kivi-, tiili- tai hirsirunkoinen parsinavetta, jossa on usein ollut tilat lehmien lisäksi myös hevosille (NKM 2013: 27.7., NKM 2013: 34.19). Karjarakennusten sisäseinät on tavallisimmin käsitelty vaalealla kalkkimaalilla, jonka tarkoitus oli desinfioida pintoja (NKM 2013: 28.13. NKM 2013: 27.7.). Kalkkimaalaus tehtiin toisinaan suoraan hirsiseinälle (NKM 2013: 30.1.), mutta usein seinä on ensin rapattu ja maali on sudittu vasta tasaiselle seinäpinnalle (NKM 2013: 27.7.). Maali oli erittäin väkevää ja sitä käytettäessä sai isäntien mukaan olla varovainen, sillä iholle joutuessaan aine oli syövyttävää kuin happo¹¹. Navetoissa tapahtunut muutos vaikuttaa ajoittuvan 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille. Noin 1920–1940-luvuilla siirryttiin lopullisesti hirsirakenteista tiilimuurattuihin, betonivalulattiaisiin navettoihin. Vanhojen hirsinavettojen katoaminen lienee kiihtynyt samoihin aikoihin, kun uudet karjasuojat on rakennettu. Sotien jälkeinen rakentaminen ja karjalaisten siirtolaisten asuttaminen on vaikuttanut karjarakennuksiinkin. Ihmisten elintavat muuttuivat pientilojen perustamisen myötä ja rakennuksia tehtiin valmiiden piirustusten ja maataloussäännösten mukaisesti (NKM/ar/29:106, NKM/ar/29:136.)

latomalla sen pohjalle ja pohjan ympärille kiviä. Nämä rakenteet ovat toisinaan säilyneet nykypäivään saakka (ks. esim. NKM 2013: 22.2.).

¹¹ Inventoinnin NKM 2013: 28.13. yhteydessä saatu suullinen tiedonanto.

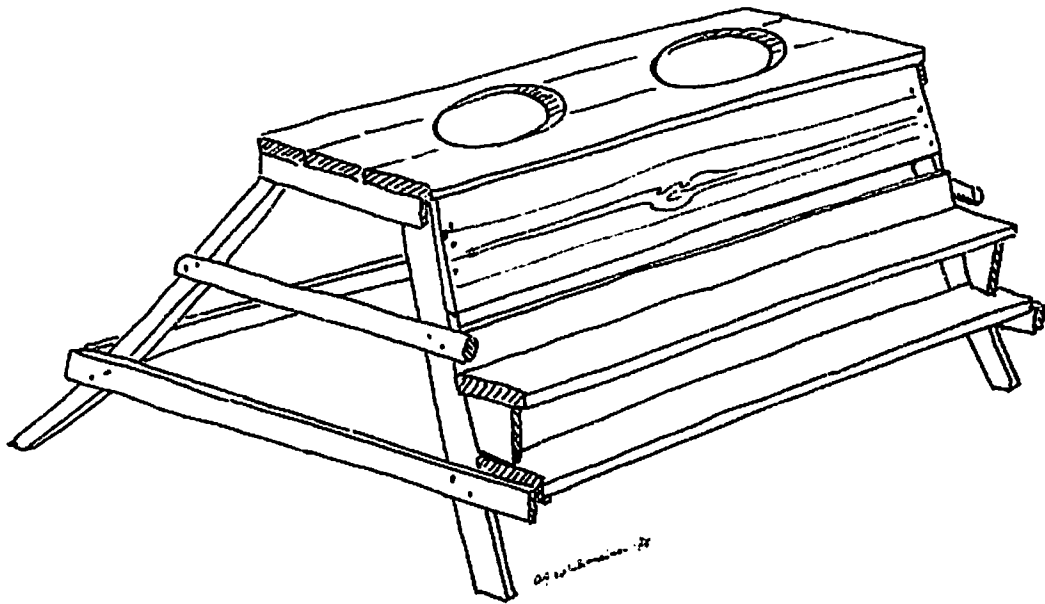
Monilla tiloilla on nähtävästi pidetty kotieläimiä 1960–80 luvuille saakka. Ajankohta täsmää myös maatalouskirjallisuuden antamiin viitteisiin siitä, että juuri näihin aikoihin alettiin siirtyä yhä enemmän erikoistuneeseen maidon-, lihan- ja viljantuotantoon. Uudessa tuotantotavassa vanhoille tavoille hoitaa kotieläimiä ei enää ollut sijaa. Se tuli luonnollisestikin näkymään pientilojen elämäntapojen muutoksena, joskin esimerkiksi Työtehoseuran Urpo Nurmisto neuvoo vielä vuonna 1980 korjaamaan tilalla jo olevia rakennuksia silloin kun se on mahdollista (Nurmisto 1980: 24–25). Eläinten järjestyksessä vaikuttaisi vuoden 2013 rakennusinventoinnissa saatujen tietojen perusteella siltä, että lietolaiset luopuivat ensimmäisenä lypsykarjasta ja hevosista. Tämän selittää peltotyötapojen muutos ja siirtyminen omavaraisuudesta ostotalouteen. Viimeisenä lietolaisilta tiloilta näyttäisivät havaintojeni mukaan katoavan siipikarja, joita edustavat lähinnä munituskanat. Monesti kanat jäivät vielä kaikkien muiden eläinten lähde ja usein kanaloista puhuttaessa on mainittu näiden olleen tilan vanhan emännän tulonlähde (NKM 2013: 2.4.).

Yksi tärkeimmistä ja usein myös unohdetuimmista karjarakennuksen osista on ollut huussi. Tämä on ainoa rakennustyyppi, joka tutkitulla ajanjaksolla löytyi aivan jokaiselta tilalta suurimmasta kartanosta pienimpään mäkitupaan (ks. esim. NKM 2013: 33.1. ja vrt. NKM 2013: 31.5.). Se ilmestyi maatiloille Sirkka-Liisa Rannan kertoman mukaan vasta niinkin myöhään kuin 1900-luvun alussa (Ranta & Seppovaara 2003: 80). Sitä ennen asiointi hoidettiin hänen mukaansa taivasalla, navetan tai muun soveliaan piharakennuksen takana. Saini Laurikkala (1961: 147) esittää eriävän mielipiteen toteamalla:

”Kartanon eri puolilla sijaitsivat asuinhuoneet ja varastorakennukset sekä yleensä myös talli ynnä ainakin jo 1600-luvun lopulla usein käymäläkin. Tarhan laidoilla taas olivat navetat ja rehusuojat.”

Täsmälleen samaa sanoo Kustaa Vilkuna (1938: 1) kertoessaan paimiolaisen Simo Pekanpojan perukirjasta vuodelta 1708, jossa mainitaan vähintäänkin 1600-luvun puoliväliin ajoittuvien rakennusten joukossa myös käymälä. Hän täsmentää vielä käymälän sijainneen käsittääkseen tarhan puoleisella sivulla miespihaa, joka varmaankin on kyseessä Laurikkalankin (1961: 147) tulkinnassa. Eero Sappinen (1985: 69–70) on 1600-luvun pappiloita tutkiessaan todennut huussien yleensä vielä puuttuneen, vaikka niiden rakentamisesta oli annettu kuninkaallinen määräyskin. Ilmar Talven (1990: 56) mukaan huussi eli hyyskä yleistyi Suomessa jotakuinkin 1700-luvulla

ja hän kommentoikin sen olleen vielä 1600-luvulla harvinainen jopa pappiloiden rakennuskannassa. Toivo Vuorela (1975: 398–399) tarjoaa kenties tähän selityksen kertoessaan ulkokuoneiden puuttuneen vielä 1800-luvun alussa lähes kokonaan Kirvussa ja Limingalla, eli Pohjois- ja Itä-Suomessa. Jatkaessaan aiheesta Vuorela kertookin 1600-luvulle sijoittuvista lähteistä, joiden mukaan käymälöitä oli ainakin Maskussa ja Kristiinassa. Niin ollen vaikuttaisi siltä, että huussi rakennuksena on saapunut ensimmäisenä nimenomaan länsirannikolle ja etenkin Varsinais-Suomeen, jossa Lietokin sijaitsee. Kaupunkialueilla käymälöitä lienee ollut niin kauan, kuin tiheää asutustakin, vaikka Vuorela mainitsee niiden olleen vähäisiä vielä 1600-luvulla esimerkiksi Tukholmassa. Liedossa Rannan (Ranta & Seppovaara 2003: 80) kuvailema tilanne on kenties voinut olla mahdollinen takamailla sijaitsevilla asumuksilla, torpilla ja mäkituvilla. Kunnallismies Kalle Jooseppi Toivonen (1966: 83) vahvistaa asian muistelmissaan toteamalla, ettei Liedossa ollut 1890-luvulla ulkokuussia kaikissa taloissa – ilmeisesti useimmissa kuitenkin. Mielestäni on epätodennäköistä, että kyläkeskusten tiheiden umpipihojen välisillä kujilla, käytännöllisesti katsoen naapurin asuinrakennuksen seinustalla, olisi käyty pyllistämässä säännöllisesti – vaikkakin rakennusinventoinnin yhteydessä ilmeni lietolaiseen naapurisopuun kuuluneen satunnaisesti käymälän sijoittaminen aivan naapurin tontin rajalle, tyhjennysluukku naapurin pihaan päin (NKM 2013: 27.7.). Nytemmin mainittu huussi, samoin kuin tila, johon se on kuulunut, on jo purettu. Luultavasti tiheästi asutuissa kylissä oli Liedossakin käymälät jo varhain, 1700-luvun alkupuolella, kun taas huussittomat tilat sijaitsivat kauempana takamailla. Aikana ennen käymälöiden yleistymistä asukasluku on Liedossa ollut melko vähäinen ja asutuskin oletettavasti melko harvaa. Näin ollen karjasuojat tunkioineen ja käymäläpaikkoineen eivät varmaankaan ole aiheuttaneet suurta eripuraa naapurien keskuudessa.

Kuva 10. Alfred Kolehmainen (1979: 71) piirroksessa havainnollistuu siirrettävän käymälän istuimen rakenne. Tämän kaltainen teline voi hyvin olla kyseessä varhaisemman ajan kuvauksissa, joissa osa tutkijoista puhuu huussista ja osa sen puuttumisesta.

Toinen mahdollinen selitys ristiriitaisessa huussiasianssa voisi olla siirrettävän ja kiinteän käymälän välinen ero: tällöin varhaisempi käymälätyyppi olisi ollut pelkkä istuinkehikko, joka myöhemmin olisi kehittynyt pysyvästi paikoilleen rakennetuksi kopiksi (Kuva 10). Säilyneiden huussien ajoituksen perusteella ei voida varmuudella selvittää, milloin ne ovat Lietoon saapuneet, sillä tätä paljon käytettyä rakennustyyppiä on aktiivisesti uusittu. Oletettavasti rakennustyyppi kuitenkin ajoittuu viimeistään Vilkun (1938: 1) mainitsemalle 1600-luvulle.

Ulkohuone, eli käymälä, eli huussi eli lietolaisittain ulkkari (Kuusisto 2013), on vuoden 2013 inventoinnissa havaitun mukaan sijainnut 1900-luvun alkupuolella yleensä karjarakennuksen, joko tallin tai navetan, yhteydessä. Se oli usein miten naulattu kiinni rakennuksen ulkoseinään siten, että tyhjennysluukku oli kohti navetan ja tallin lantala. (NKM 2013: 25.15.) Toinen hieman harvemmin käytetty, mutta vakiintunut huussin sijaintipaikka on ollut navetan sisällä, rakennuksen takaseinällä siten, että tyhjennysluukku on samoin sijainnut lantaruunaa kohti. (NKM 2013: 28.1., NKM 2013: 27.13.). Sijainti on ollut käytännöllinen, sillä näin ulkokuoneen tyhjennys on voitu hoitaa samalla kun muukin lanta on ajettu pelloille (Ranta & Seppovaara 2003: 80). Viime vuosikymmenien aikana huusseja on purettu runsain mitoin, mutta yleisyydestään johtuen niitä on myös runsaasti säilynyt. Vielä vuonna 2013 Liedossa oli

havaintojeni mukaan kesämökkien lisäksi myös vakituisesti asuttuja tiloja, joilla ei ollut sisä-wc:tä vaan käymälänä toimi vanhaan tapaan ulkokuussi. Dokumentointitietoihin ihmiset eivät kuitenkaan antaneet tätä merkitä yhdelläkään kyseisistä tiloista. Pelkän ulkokäymälän varassa eläminen miellettiin selvästi noloksi, eikä asiasta haluttu edes keskustella. Vain yhdellä nuoren pariskunnan asuttamalla pientilalla omistajat kertoivat ulkokäymälänsä ekologiseksi vaihtoehdoksi, joka oli valittu omaehtoisesti ja he myös antoivat luvan merkitä asian inventointitietoihin (NKM 2014: 22.6.). Muilla tiloilla vanhaemännät suhtautuivat asiaan olosuhteiden pakosta johtuvana pahana. Dokumentoinnin yhteydessä havaitsin myös tiloja, joilla huussi on säilynyt niin sanottuna ”isännän käymälänä”, sillä sinne mentäessä ei ole tarvetta ryhtyä työläästi riisumaan kuraisia saappaita ja työhaalareita (NKM 2013: 25.14.). Käytössä säilyneet huussit ovat yleensä pysyneet hyväkuntoisina, sillä jatkuvasti tarvittavasta rakennuksesta on tärkeämpää pitää huolta kuin hylätystä.

Huussien ulkomuodossa on vuosikymmenten kuluessa tapahtunut varsin vähän muutoksia. Aikaisemmin karjarakennukseen liitetty lisäosa on sittemmin muuttunut erilliseksi rakennukseksi (NKM 2013: 21.2., NKM 2013: 31.1.). Kyseessä on lautarunkoinen, pienehkö koppi, jossa on yhdellä tai kahdella seinällä istuinpenkki. Istuinreikien määrä vaikuttaa yleensä vaihdelleen kahdesta kolmeen aikuisten ja yhdestä kahteen lasten reikää. Uusimmissa ulkokäymälöissä on yleensä vain yksi aikuisten istuin (NKM 2013: 25.14.). Kartanoiden huussit sen sijaan ovat usein olleet varsin suuria ja niissä oli myös erilliset puolet miehille ja naisille (NKM 2013: 23.1., NKM 2013: 33.1.). Tämä on ymmärrettävää, sillä esimerkiksi Nautelan kartanon omistaja mainitsi rakennusinventoijille, että tilalla oli aikoinaan yli satapäinen palveluskunta. Suurimmat käymälät ovat olleet kouluissa, joissa samassa ulkokuussissa on voinut olla likemmäs kymmenen istuinta (NKM 2013: 25.11., NKM/ar/29:103). Myös nämä ovat sijainneet karjarakennuksen yhteydessä silloin, kun opettajalla on ollut kotieläimiä (NKM 2013: 25:11.). Koulujen ulkokäymälät ovat Liedossa jääneet pois käytöstä vähitellen 1970-luvun kuluessa, kun sisä-wc:t on otettu laajemmin käyttöön (NKM/ar/29:103).

3.2. Riidet

Riidi on ollut yleensä vaakahirsistä salvottu rakennus, jota käytettiin viljan kuivaamiseen ja puimiseen. Sitä käytettiin maanviljelyksessä aikana, jolloin vilja

niittämisen jälkeen koottiin lyhteiksi ja lyhteet kuhilaiksi¹² (Vuorela 1975: 184, Talve 1990: 74–75, Hämäläinen 1930: 180, Sappinen 1985: 96–98). Toivo Vuorela (1979: 388) kuvailee riihen ”sisäänlämpiäväksi viljankuivatus- ja puintihuoneeksi” ja lämmitysmekanismi onkin merkittävin tunnistustekijä rakennusta määriteltäessä. Omistukseltaan se on ollut joko talon oma tai yhteisön yhteinen (Virtanen 1937: 60).

Kuva 11. Kaksiosainen riihi, jonka molemmissa päissä on ollut tilat viljan kuivaamiselle ja keskellä luha puintia varten. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:7683.

Rakennustyyppinä se periytyy Hilikka Vilppulan (1942: 3, 1976: 56) mukaan vähintään 3000 vuoden takaa. Ajoitukseen hän on päätenyt verrattuaan sanan ”riihi” etymologiaa muihin suomensukuisiin kieliin ja tarkasteltuaan marien keilariihiiä, jollaisista Vilppulan mukaan suomalaisetkin riihat ovat alkaneet kehittyä. Erilaisia riihityyppejä voidaan Suomesta tunnistaa kolme: yksinäisriihi, kiukkuririihi ja luuva- eli luhariihi (Valonen & Vuoristo 1994: 38). Yksinäisriihessä on ollut vain yksi tila, jossa sekä kuivattiin että

¹² Länsisuomalainen kuhilas muodostetaan latomalla lyhteet, eli nipuksi sidottu vilja, kehän muotoisesti pystyyn kasalle. Keskelle jätetään tyhjää ilmatilaa, jotta läpi puhaltava tuuli pääsee kiertämään ja kuivaamaan viljan. Lyhteet sidottiin yleensä rukiin oljella ja kuhilaaseen ladottiin noin 15-20 lyhdettä. (Ahlbäck 1983: 230-231.) Toivo Vuorelan (1990: 74-75) mukaan myöhemmin siirryttiin nostamaan vilja suoraan sitomatta seipäille ja tämä on myös itselleni tutumpi tapa.

puttiin. Kiukkuririihessä kiuas on sijainnut rakennuksen ulkopuolella, erillisessä osassaan. Luuvariihessä vilja kuivattiin eri osassa rakennusta ja siirrettiin sen jälkeen puitavaksi luuvaan. (Valonen & Vuoristo 1994: 38.) Liedon 1800-luvulta nykypäivään säilyneet riihet näyttävät inventointiaineiston perusteella olleen lähinnä luuvariihiiä. Samaa esittää myös Hilikka Vilppula (1942: 38), jonka mukaan Liedon yleisin riihityyppi oli kolmiosainen riihen, luuvan ja ladon sisältävä rakennus. A.O. Heikel (1887/2009: 156) vahvistaa käsityksen.

Koska riihessä kuivattiin viljaa avotulen tuottamassa lämmössä, olivat rakennukset alttiina tulipaloille. Tästä johtuen annettiin jo 1700-luvulla määräys sijoittaa riihi kauemmas pihapiiristä (Sappinen 1985: 96; Ranta & Seppovaara 2003: 88). Ne rakennettiin usein jopa niin kauas, ettei niitä välttämättä näy edes palovakuutusasiakirjojen kartoissa (Åström 2011: 282). Sen sijaan rakennuksista saadaan toisinaan tietoja niiden tuhouduttua, sillä onnettomuuksista on kautta aikojen kirjoitettu dokumentteja enemmän kuin hyvin sujuvasta arkielämästä. Liedossakin koettiin säännöllisesti tulipalon aiheuttamia menetyksiä. Liedon dokumentoiduista onnettomuuksista yksi varhaisimmista lienee Hilikka Vilppulan (1942: 7) mainitsema Henrik Tuomaanpojan riihen palo vuonna 1614. Kyseisessä rakennuksessa oli myös luuva ja lato, eli se on nähtävästi ollut suurehko, ainakin kolmiosainen hirsirakennus. Anna-Maria Åström (2011: 282) huomauttaakin riihen koon olleen usein ”suoraan verrannollinen kartanon kokoon”. Toisin sanoen suurilla tiloilla, joilla viljelysmaata oli paljon ja puintia suoritettiin runsaasti, oli riihien koko ja lukumääräkin suurempi kuin pienemmällä tiloilla.

Vaikka riihessä pidetty valkea saattoi uhata sen itsensä lisäksi myös muita lähellä olevia talousrakennuksia, ei sen sijoittamista kovin etäälle pidetty aina välttämättömänä. Liedon Rähälässä riihen vieressä sijainneen aitan seinä vuorattiin pellillä, jotta riiheen rakennetun uuden kaappikuivurin kipinät eivät sytyttäisi rakennusta tuleen (NKM 2013: 28.7.). Etäisyyttä näillä kahdella rakennuksella on vain noin kuutisenkymmentä metriä, eikä kumpaakaan tiettävästi ole siirretty alkuperäiseltä paikaltaan, joten ne on jo alun perin rakennettu lähekkäin. Onnettomuuksien torjumiseksi riihien tulia vartioitiin tarkasti, mutta tulipalot eivät olleet ainoa syy rakennuksen miehittämiselle. Toivo Vuorela (1975: 185–186) kertoo lämmittämisen olleen

” – työssä tarvittavan huolellisuuden ja kokeneisuuden vuoksi – luonteikkaasti jonkun vanhan miehen, vaarin tai perhepiiriin kuuluvan naimattoman setämiehen työtä.”

Syytä sille, miksi setämiehen tuli olla naimaton, Vuorela ei kerro. Perheettömällä lienee katsottu olevan enemmän aikaa istua yökausia tulen äärellä. Iän tuomalle kokemukselle sen sijaan oli perusteltu syy. Viljan tuli riihessä kuivua, muttei riihtyä eli palaa itämättömäksi. Liiallisessa lämmössä jyvät saattoivat kypsyä, joten lämmittäjän piti osata säädellä tulta oikean lämpötilan ylläpitämiseksi. (Vuorela 1975: 185–186.) Oikein kuivattuna vilja säilyi käyttökelpoisena useita vuosia (Talve 1973: 32). Tämän vuoksi ei ole ihme, että riihenlämmitys saattoi olla myös elinkeino, jolloin koko kylä palkkasi yhteistä ammattilaista, joka kulki edestakaisin riihien välillä ylläpitämässä niiden valkeita (Virtanen 1937: 28).

Syy riihien jäämiseen pois käytöstä on yksinkertainen: puintimenetelmien muuttuessa ei viljaa enää kuivattu lyhteillä. Kun vilja ennen oli niitetty viikattein ja koottu kuhilaisiin, siirryttiin koneellistumisen myötä puimaan vilja suoraan pelloilta (Talve 1990: 77). Vielä lihasvoimin pyöritettävän, hevoskiertoisen puimakoneen aikaan riihet pysyivät käytössä, mutta jäivät nopeasti vanhakantaisiksi puintikoneiston kehittyessä (Vuorela 1975: 388). Maamoottorin voimalla käyvä tappuri ja hieman niitä myöhemmin peltomaisemaan saapuneet puimakoneet muistetaan vielä 2010-luvulla lähes jokaisella lietolaistilalla. Maatalouskoneiston muutos ei vaikuttanut pelkästään riihiin vaan laajemmin lähes kaikkiin Liedon talousrakennuksiin. Konepuinnista ei enää jäänyt tähteesi pitkää ja kestäväää rukiin olkea, jota oli syntynyt käsin varstoilla puidessa (www1). Näin ollen ei enää ollut käytettävissä olkia, joista talousrakennusten katot oli yleensä rakennettu (Ranta 2006: 95). Vanhan polven lietolaiset ovat muistelleet olkikaton olleen paljon parempi kuin esimerkiksi pärekatto (NKM/ar/29:65, Toivonen 1966:82). Heidän mukaansa olkikatto johti vettä paremmin alas katolta, jolloin sisä rakenteet säilyivät paremmin. Toisaalta huonoksi mennyt olkikatto oli nopeampaa ja edullisempaa korjata, kun uusia olkikupoja saatettiin vain lisätä vanhojen päälle. Samojen ihmisten havaitsin tosin muistelevan näin tehdyn myös pärekaton ollessa kyseessä, eli uudet päreet naulattiin uusien päälle sen kummemmin vanhoja purkamatta. Päreitä ei sentään syötetty talvella nälkiintyville eläimille, kuten Arvo Soinisen (1974: 224) mukaan jouduttiin pahimpina vuosina tekemään olkikatoille.

Koneellisesti puidut jyvät kuivattiin säkeissä tai siiloissa (NKM 2013: 28.7.). Liedon rakennuskannassa riihien ”katoaminen”, eli käytöstä poistuminen ajoittuneeseen samaan aikaan tappurien ja kuivurirakennusten yleistymisen kanssa. Karttaotteella rakennusten hylkääminen ei välittömästi näkynyt, sillä vahvan hirsirakennuksen lahoaminen kestää havaintojeni mukaan useita vuosikymmeniä. Käytöstä jääneitä riihiä lienee käytetty vielä pitkän aikaa varastoina ja kalustovajoina ennen purkamistaan. Joissakin tapauksissa riihen hirret otettiin uudelleen käyttöön ja niistä saatettiin rakentaa esimerkiksi sauna (NKM 2013: 21.1.). Toisinaan rakennus saatettiin purkaa niin nopeasti ja tehokkaasti, että kiukaan kivetkin piilotettiin maastosta (NKM 2013: 27.8.). Jälkimmäinen tapaus tosin näyttäisi ainakin Liedossa olevan poikkeuksellinen ja usein puretun riihen kiuas ja kulmakivet löytyvät maastosta, mikäli niitä osataan hakea jotakuinkin oikealta sijainnilta (NKM 2013: 28.7.). Arkeologiselta näkökannalta riihi on raunioituvista rakennuksista kiitollisin, sillä se on kiukaansa ansiosta helposti tunnistettava vielä vuosisadankin jälkeen.

Kaikki rakennusinventointien myötä havaitsemani riihet ovat olleet tyypilliseen tapaan vaakahirsistä salvottuja ja niiden sisäseinät olivat lämmittämiseen johtuen erittäin nokiset. Vaikka suurin osa riihistä on purettu kokonaan, vaikuttavat nämäkin rakennukset päässeen toisinaan uusiokäytön kohteiksi. Vähintään yhdellä lietolaisella tilalla vanhasta riihestä oli purettu vain puolet seinistä ja niiden jatkeeksi oli rakennettu makasiini (NKM 2013: 28.19.). Yhden tilan vanha, käytöstä poistettu navetta oli hirsirakennus ja sen sisäseinät olivat huomattavan nokiset (NKM 2013: 10.1.). Tämä voisi viitata rakennuksen uusiokäyttöön ja aikaisempaan asemaan riihenä, mutta valitettavasti tilan vanhan polven asukkaita ei tavoitettu eikä asiaan siten saatu tarkempaa selvyyttä. Harvakseltaan riihiä tavattiin lähes alkuperäisessä kunnossaan joko sellaisenaan säilytettynä (NKM 2013: 35.2.) tai kuivuriksi (NKM 2013: 35.2.) tai pajaksi jatkettuina (NKM 2013: 2.4.). Alkuperäisistä kattomateriaaleista ei vuoden 2013 inventoinnin myötä voinut tehdä tulkintoja, sillä kaikkien säilyneiden rakennusten katot oli ehditty vaihtaa uuteen. Riihissä lienee kuitenkin ollut samanlainen katto kuin muissakin talousrakennuksista, toisin sanoen, olkea, pärettä tai tuohta. Ainutkaan lietolainen riihi ei ole säilynyt alkuperäisessä käyttötarkoituksessaan, eikä tämän rakennustyyppin edustajaa ole kunnan alueelta museoitu.

3.3. Aitat

Aitta on Toivo Vuorelan (1975: 359) mukaan rakennustyypeistämme vanhimpia, sillä hän ajoittaa sen ruokavarastona jo varhaisimpien esihistoriallisten kulttuurimme käyttämäksi. Aittoja on useita eri tyyppisiä ja osaan niistä on yhdistetty nimitys luhti. Käytännössä aitan ja luhdin eroksi voidaan määritellä käyttötarkoitus, sillä luhtiaitta näyttää useimmin olevan asuinkäyttöön tarkoitettu piharakennus, jossa on tiloja sekä nukkumiseen että varastointiin (NKM 2013: 25.10., NKM 2013: 27.1.). Aitta on ollut lämmittämätön rakennus, jonka ensisijainen käyttötarkoitus on ollut ruoan ja taloustarvikkeiden säilyttäminen (ks. esim. Kolehmainen & Laine 1983: 15). Toivo Vuorela (1975: 362) kuvaa luhdin ja aitan eroa seuraavasti:

”Kun kaksikerroksiseen aitaan – joko pääty- tai sivuseinälle – tehtiin ulokkeeksi käytävä eli sola, johon noustiin ulkopuolisia rappusia myöten ja jota kautta kävi kulku yläkertaan, syntyi luhtiaitta.”

Määritelmä on erinomainen, sillä juuri rakennuksen ulkopuolella sijaitsevien portaiden ja käytävän perusteella asutut luhdit voidaan erottaa varastoina käytetyistä aitoista. Tosin Kolehmainen ja Laine (1983: 18) mainitsevat vaateaittaa käytetyn nuorison nukkumapaikkana, joten täysin yksiselitteinen ei aitan ja luhdin ero ole ollut. Yleensä kaksikerroksisissa vilja-aitoissa portaat yläkertaan kulkevat rakennuksen sisällä, joko keskellä rakennusta (NKM 2013: 28.13.) tai seinän vieressä (NKM 2013: 21.1., NKM 2013: 9.2.).

Kuva 12. Nykypäivään asti säilyneistä aitoista useimmat on maalattu punamullalla, jolloin niistä on saatu pihamaan koristeita. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:13446.

Liedossa aittoja vaikuttaisi olleen lähes jokaisella tilalla. Sen sijaan luhteja on inventointiaineiston mukaan huomattavasti vähemmän. Tämä voi johtua yhtä hyvin vanhan rakennuskannan tuhoutumisesta kuin väestön asuintottumuksistakin. Toivo Vuorelan (1975: 360) mukaan oli lähinnä itäsuomalainen tapa rakentaa talon jokaiselle aikuiselle lapselle aitta henkilökohtaiseksi tilaksi. Tällöin aitta otettiin mukaan muutettaessa talosta toiseen (Talve 1990: 54, Hämäläinen 1930: 176), eikä tapa vaikuta olleen täysin vieras Liedossakaan (NKM 2014: 18.1–2.). Anna-Maria Åström (2011: 266) mainitsee itäsuomalaista rakennuskulttuuria käsitellessään samoin rakennusten suuresta määrästä ja kertoo, että erityisesti aitoilla oli kullakin oma tehtävänsä. Hänen mukaansa vilja-aitat olivat kuitenkin Itä-Suomen pihapiireissä selvästi harvinaisempia, kuin mitä ne ovat olleet Länsi-Suomessa. Sen sijaan Länsi-Suomessa tapa antaa lapsille nimikkoaitta oli selvästi harvinaisempi, sillä aittoja vaikuttaisi lietolaisissa pihossa olleen kerrallaan vain muutamia. Toisaalta morsiamen mukanaan tuomat rakennukset vaikuttaisivat jääneen automaattisesti tilan omaisuudeksi eikä ainakaan vuoden 2013 rakennusinventoinnin yhteydessä saatu tietoja yhdestäkään talousrakennuksesta, jonka talon tytär olisi vienyt mukanaan naimisiin mennessään. Rakennusten kulkusuunta vaikuttaisikin näin ollen jääneen yksipuoliseksi vain Lietoon päin. Liedossa säilyneiden

aittojen pääasiallinen käyttötarkoitus on seinärakenteiden perusteella ollut viljan säilyttäminen, ei henkilökohtaisen omaisuuden varastoiminen. Useimpien vilja-aittojen sisäseinillä on yhä havaittavissa laarien tukirakenteita (NKM 2013: 21.1., NKM 2013: 28:7., NKM 2013: 28.13.). Samoin ovissa on lähes poikkeuksetta vielä nykypäivänäkin kissanluokku, jota kautta talon jyrsiöitä torjuva kotieläin saattoi vapaasti kulkea (NKM 2013: 9.2.).

Aitan sijainti on ainakin Anna-Maria Åströmin (2011: 278) tutkimusaineistossa ollut lähes poikkeuksetta miespihassa. Sen sijaan Liedossa säilyneet aitat vaikuttaisivat useammin sijaitsevan hyvin lähellä asuinrakennusta, mutta selvästi umpipihan ulkopuolella (NKM 2013: 28.1., NKM 2013: 28.7., NKM 2014: 28.7.). Myös Åströmin (2011: 278) aineistoissa esiintyy viisi tai kuusi tapausta, joissa aitta on sijoiteltuna samoin kuin lietolaisilla tiloilla. Näihin tapauksiin Åström antaa selvän selityksen:

”Vaikka aitta ei Frugårdissa sijainnutkaan miespihassa, sitä voitiin valvoa suoraan päärakennuksesta, minkä vuoksi sillä oli käytännössä sama ”läheinen” asema kuin niissä kartanoissa, joissa aitta sijaitti lähempänä päärakennusta. – myös siellä vilja-aitta sijaitti esipihaan, yhden sivurakennuksen yhteydessä niin, ettei mikään muu rakennus peittänyt näköyhteyttä.”

Aittojen sijoittelu on siis Liedossakin helposti selitettävissä sillä, että niiden tuli olla helposti päärakennuksen ikkunasta valvottavissa. Toisaalta Åström (2011: 279) liittää myös aittoihin arvoaltakysymyksen ja ehdottaa, että hyvin näkyville asetettu vilja-aitta voisi kieliä myös tilan korkeasta statuksesta. Kartanoissa näin on voinut ollakin, mutta Liedon vuoden 2013 rakennusinventointiaineistoissa kyse on lähinnä tavallisista suurtiloista, joiden asukkaat eivät luultavimmin kokeneet tarvetta korostaa omaa statustaan yhtä voimakkaasti kuin vallasväki. Oletettavasti aittojen sijoittelu Liedossa onkin siis perustunut pikemmin käytännöllisyyteen kuin symboliikkaan. Muusta pihasta erilleen sijoittaminen oli paikallaan muun muassa paloturvallisuuden vuoksi (Heinonen 1976: 65–66).

Syy aittojen käytöstä poistumiselle on helppo ymmärtää: elämäntavan muutos siirsi ruokatarvikkeiden säilyttämisen keittiön kylmäkoneistoihin, viljan kuivureiden siiloihin ja tekstiilit asuinrakennuksen kaappeihin (Vuorela 1975: 359). Rakennuskulttuurin muuttuessa työkalujen säilyttämiseen käytettävät varastokopit on sittemmin rakennettu hirren sijaan laudasta ja myöhemmin rakennusteollisuuden tarjoamista elementeistä.

Lietolaisissa pihossa säilyneet hirsiaitat ovat poikkeuksetta vanhaa perua ja niitä käytetään lähinnä nostalgiasyistä kotimuseoesineistön säilyttämiseen (NKM 2013: 27.13., NKM 2013: 28.7., NKM 2014: 9.1.). Varsinaista purkuvimmaa aitat eivät näyttäisi inventointiaineistojen nojalla kokeneen, päinvastoin. Aitta vaikuttaisi olevan rakennustyyppi, joka mieluusti säilytetään vielä muiden vanhojen rakennusten purkamisen jälkeenkin. Tähän lienee syynä ensisijaisesti se, että hyvin hoidetut aitat mielletään kauniiksi rakennuksiksi. Ne ovat myös sisätiloiltaan kokoonsa nähden melko avaria ja siksi niitä on helppo muuntaa uusiokäyttöön tilan tarpeiden mukaisesti (Isotalo 1998: 54–55). Uskoisinkin, että Liedossa aitat on purettu lähinnä sitä mukaa, kuin ne ovat menneet huonoon kuntoon, ei niinkään niiden käytöstä poisjäämisen myötä.

3.4. Ladot ja makasiinit

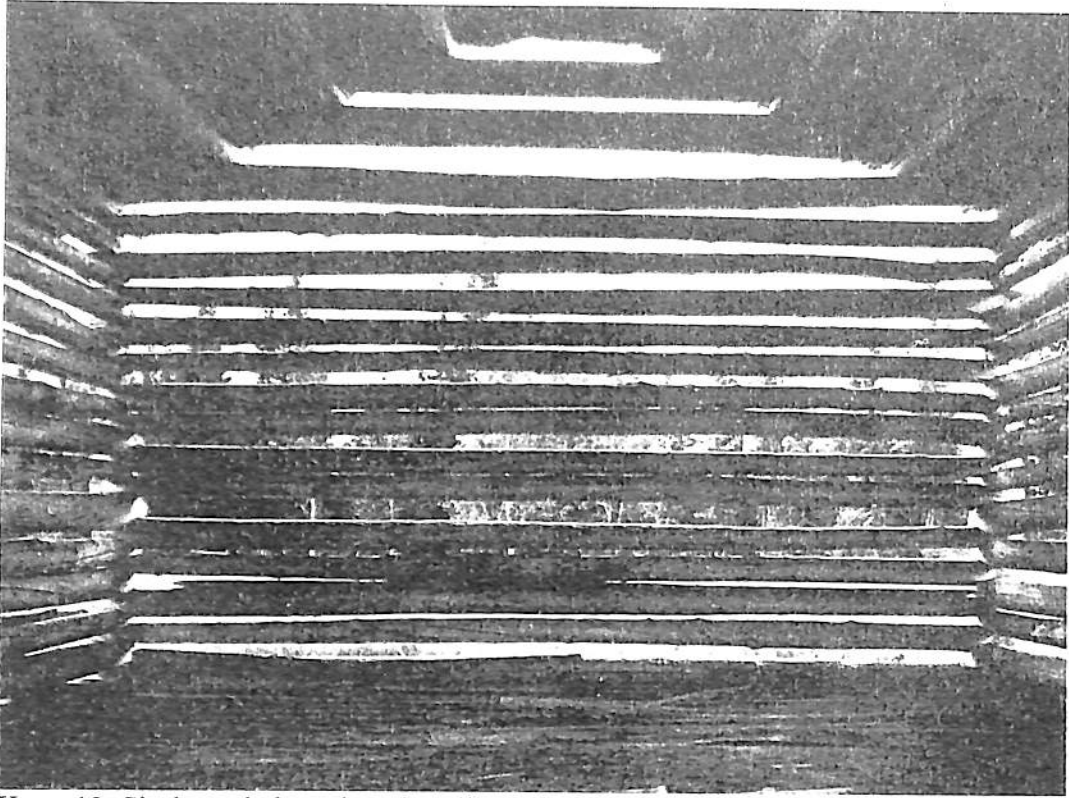
”Ennen ne olivat niin ryhdikkäitä – heinäladot. Siisti pärekatto ja seinät hyvässä iskussa. Siksi, että ne olivat tuiki tarpeellisia, jos aikoi ruokkia lehmät myös talvella.

– Latoja oli monta, ja niillä jokaisella oli oma nimensä. Niittylato, alapellon lato, yläpellon lato, Jussin lato ja mitä kaikkia.” (Kero 2006: 5).

Näin aloittaa Esa Kero nostalgiapainotteisen kertomuksensa teoksessa ”Lato” (Kero et al. 2006). Sanat kuvaavat erinomaisesti 2010-luvun elämäntapojen ja vanhan rakennuskulttuurin kohtaamista. Vanhat, ennen välttämättömät talousrakennukset ovat jääneet turhiksi ja rapistuvat, mutta niihin liittyy vielä monia muistoja. Katoamassa oleva rakennustyyppi, heinälato, on alkanut nostalgisoitua ihmisten mielissä ja siitä merkinä ovat haikeaan sävyyn kirjoitetut teokset, joissa tekijät muistelevat lapsuutensa vuosia maaseudulla. Suomessa yleisesti käytetty sanonta ”rakkaalla lapsella on monta nimeä” näyttäisi pätevän myös latoihin. Olen Onks tääl? -hankkeen aikana kuullut kutsuttavan yhtä ja samaa rakennustyyppiä nimillä heinälato, makasiini, konemakasiini, tappurimakasiini, tryskimakasiini, tryskilato, vinkkelimakasiini, peltomakasiini, peltolato, metsälato ja suuli. Keron (2006: 5) mainitsema omistajastaan saatu nimitys, esim. ”Jussin lato”, sen sijaan näyttäisi lietolaisilta makasiineilta puuttuvan, eikä seudulla ole nähtävästi annettu ihmisen mukaan nimeä myöskään pelloille, kuten Jari Niemelän (2008: 83) mukaan oli ennen tapana.

Sanoja lato ja makasiini käytetään 2010-luvun Liedossa synonyymeina ja kummallakin tarkoitetaan suurehkoa lautarunkoista rakennusta, jossa on säilytetty peltotyökoneita. Nautelankosken museon vuoden 2013 rakennusinventoinnissa tehtiin periaatepäätös,

jonka mukaan inventoidut rakennukset nimettiin rakennuskortissa niiden omistajan käyttämän nimityksen mukaan. Näin voitaneen myöhemmin tutkia rakennuskulttuurin lisäksi myös lietolaisen puhutun kielen muutoksia. Useimmin makasiinista käytetyt nimitykset olivat lato tai makasiini. Vain muutamat käyttivät nimeä suuli ja tällöin nimityksen alkuperä oli yleensä yhdistettävissä kyseisen henkilön satakuntalaiseen syntyperään (NKM 2013: 21.4., NKM 2013: 25.4.). Sanat makasiini ja suuli periytyvät molemmat ruotsalaisista ilmauksista ”magasin” ja ”skjul” (Anttila 1974: 120–121). Nykykäsitteestä poiketen lato ja makasiini ovat ennen olleet eri rakennuksia (Vilkuna 1938: 49) ja näistä ensimmäinen on rakennustyyppinä käytännöllisesti katsoen kokonaan kadonnut Liedosta. Vuoden 2013 rakennusinventointien tuloksena löydettiin tosin yksi ulkoisilta ominaisuuksiltaan latoa vastaava rakennus (NKM/ar/29:124), mutta senkin käyttöhistoria oli jo nykyisten omistajien aikana ehtinyt hieman hämärtyä. Lato tiedettiin ostetun naapuritilan maiden mukana, mutta omistajien mukaan sitä oli kenties käytetty riihenä, vaikka rakennusta nykyisin ladoksi kutsutaankin. (NKM 2014: 43.2.) Kyseisen ladon käyttötarkoituksen epäselvyys kuvastaa hyvin parhaillaan käynnissä olevaa kulttuurin muutosta. Vain muutamat vanhimman sukupolven edustajat, noin 90-vuotiaat lietolaiset tunnistivat oitis eron ladon ja makasiinin välillä ja kertoivat sen haastattelijalle takeltelematta. He lienevät siis viimeinen sukupolvi, jolle latojen käyttö peltomaisemassa on vielä ollut arkipäivää. Heitä nuoremmat ovat jo kuuluneet modernin koneellistuneen heinäkorjuun sukupolveen.

Kuva 13. Sisäkuva ladosta havainnollistaa hyvin pyöreistä puista tehtyjen, harvojen seinien rakennetta. Tuulen päästessä vapaasti kiertämään, heinä jatkoi kuivumistaan myös varastoinnin jälkeen. Kuvan lato on melko suuri. Kuva teoksesta Suomalainen talonpoikaistalo (Kolehmainen 1979: 63).

Lato, niittylato tai heinälato on ollut hirsirunkoinen ja Liedossa usein olkikattoinen rakennus. Sen seinät ovat olleet pyöreistä hirsistä harvaan ladottuja, jotta tuuli on päässyt puhaltamaan niiden läpi varmistaen hyvän ilmaston Rakennusta on käytetty lähinnä heinän ja olkien varastointiin ennen niiden kuljettamista karjan rehuksi. (Vilkuna 1938: 49, Anttila 1974: 119, Vuorela 1975: 377, NKM/ar/29:65, Heikel 1887/2009: 290–291.) Sanan ”lato” Toivo Vuorela (1975: 377) kertoo senkin periytyvän ruotsin kielestä, toisin sanoen varastoa tarkoittavasta sanasta ”lada”. Sana tunnetaan Taskisen (2006: 53) mukaan eri muunnoksina Venäjällä saakka. Sanan skandinaavisesta syntyperästä voidaan päätellä rakennustyyppin saapuneen Suomeen läntisen kulttuurivaikutteen myötä. Tyypillisimmillään ladon malli oli ylöspäin levenevä johtuen käyttötarkoituksesta: heinät on pinottu vinottain seiniä vasten, jolloin ne kuivuivat tehokkaasti hirsien raosta puhaltavassa tuulessa (Vuorela 1975: 378, Sappinen 1985: 92, Vuorela 1976: 50).

Varhaisin tunnettu maininta ladosta on Vuorelan (1975: 377, 1976: 50) mukaan Kalannin pappilan heinälato vuodelta 1411, joten rakennustyyppi on tunnettu Varsinais-

Suomessa viimeistään keskiajalla (ks. myös Vuorinen 2003: 196, Sappinen 1985: 92). Näin ollen latoja on mitä luultavimmin esiintynyt myös keskiajan lietolaisilla tiloilla, vaikka kirjallisia lähteitä asiasta ei tiettävästi ole. Ne olivat sangen pienikokoisia, Vuorelan (1975: 379) ja Sappisen (1985: 92) mukaan vain 5–7 neliometriä suuria. Pieni rakennus sijaitsi kuitenkin lähes joka peltoalueella, jotta heinää ei tarvinnut kuljettaa sadonkorjuu-aikaan pitkiä matkoja (Anttila 1974: 119, Hämäläinen 1930: 216, Hernesniemi 2006: 115, Ahlbäck 1983: 282–283). Uuno Hernesniemi (2006: 111) kirjoittaa niitty latojen alkaneen ”väistyä suurien lautalatojen tieltä jo 1910-luvulla, eikä niitä enää 1950-luvulle tultaessa ollut juuri missään.” Veikko Anttila (1974: 119, 124) yhdistää muutoksen viljelykulttuurin muutokseen, sillä kylvetyn heinän myötä myös sadot paranivat ja varastotilaa tarvittiin aikaisempaa enemmän. Toisaalta hän pohtii lautarakenteisten makasiinien yleistymistä sahojen kehittymisen myötä, joka taasen vaikutti pienten latojen häviämiseen (Anttila 1974: 124). Albert Hämäläinen (1930: 216) toteaa suuria lautamakasiineja olevan lähinnä ”uudenaikaisissa” taloissa. Vaikka Uuno Hernesniemi (2006: 111) pohjaa omat toteamuksensa pohjanmaalaisiin lapsuusmuistoihinsa, pätee hänen muistitietonsa hyvin myös lietolaiseen rakennuskantaan. Hernesniemi tarkoittaa suurella lautaladolla nimenomaan makasiinia. Samoin kuin Hernesniemen muistelemalla alueella, myös Liedossa pienet hirsirakenteiset ladot katosivat vähitellen kokonaan siten, ettei niitä juurikaan esiinny edes maisemavalokuvissa enää 1980-luvun alun jälkeen.

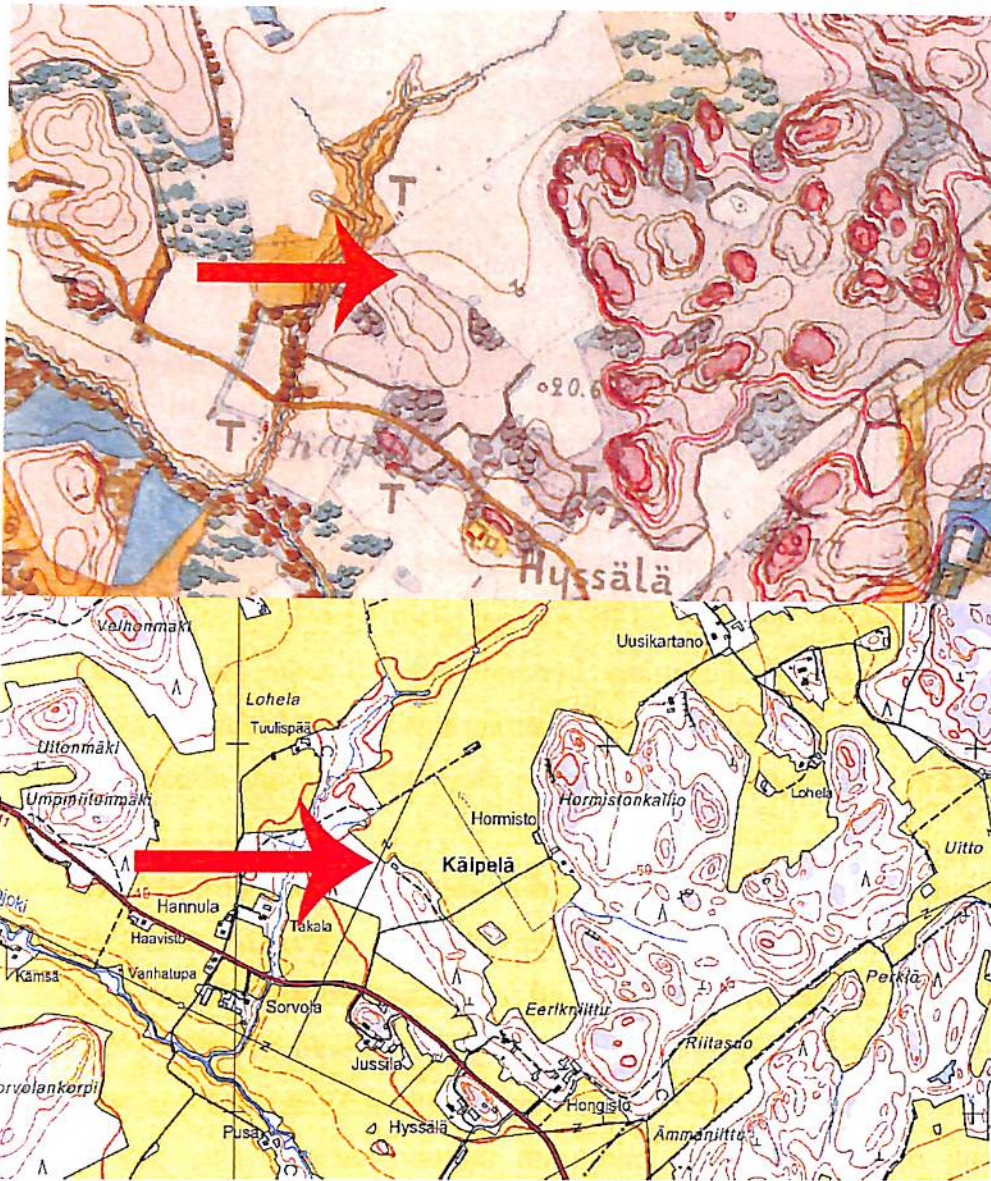

Kuva 14. Tyypillinen lietolainen peltomakasiini on suorakulmainen, lautarakenteinen varastorakennus. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:4149.

Makasiini on siis lautarunkoinen, suurehko rakennus, jonka ensisijainen käyttötarkoitus on ollut maatalouteen käytettävien koneiden säilyttäminen. Useissa makasiineissa on säilytetty myös heinää, mutta tämä on yleensä tapahtunut ikään kuin sivutoimisesti, jossakin puimakoneilta ja traktoreilta vapaassa nurkassa. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuriin makasiini on Veikko Anttilan (1974: 119) mukaan ilmestynyt vasta 1890-luvulla, mutta omien havaintojeni mukaan Liedossa on säilynyt ainakin yksi suuri lautaseinäinen makasiini, joka näkyy jo vuoden 1880 senaatinkartalla (Kuva 15). Makasiinien ajoittamisessa huomasi erityisen mielenkiintoiseksi kuinka 1800-luvulta säilyneet rakennukset oli poikkeuksetta rakennettu vajaakanttisista pintalautoista, eli keltteistä. Sen sijaan todistettavasti vasta 1920-luvulla tai sitä myöhemmin rakennettujen makasiinien ulkovuoraus oli aina tehty tasaisesta sahalaudasta – tosin jossain satunnaisessa kohdassa seinällä saattoi olla yksittäinen kelttekin.

Koska Onks tääl? -dokumentointihanke ja sitä seuraava rakennustutkimukseni rajoittui pelkästään Lietoon, en voinut toteuttaa haavettani ja lähteä selvittämään, onko samanlainen ilmiö havaittavissa Varsinais-Suomessa laajemmaltikin. Käytännössä työ olisi vaatinut koko alueen Senaatinkarttojen laajaa läpikäyntiä ja sitä seuraavia maastokäyntejä kaikilla vanhoilla makasiininpaikoilla. Varsinais-Suomessa

rakennusinventointitiedoissa on käytännössä kaikilla paikkakunnilla sama ongelma kuin Liedossa, eli ettei vanhan rakennuskannan inventoinnissa ole juurikaan huomioitu etäällä päärakennuksesta ja pihapiiristä sijaitsevia makasiineja. Näin ollen muun muassa tämä tieto näistä rakennuksista on parhaillaan katoamassa kokonaan sitä mukaa, kuin nopeaa tahtia purettavat makasiinit katoavat maisemasta. Joillakin paikoilla puretun makasiinin kulmakivet jätetään maastoon, jolloin rakennuksen kokoa pystytään vielä jälkikäteen jotenkin arvioimaan, mutta ulkovuoraus päättyy yleensä purkamisen jälkeen polttopuiksi, eikä siitä siten jää jäljelle mitään. Käsittelemättömänä se on myös nopeasti lahoavaa, joten vaikkei makasiineja purettaisi, ne katoavat romahdettuaankin melko kiivaaseen tahtiin tutkimuksen tavoittamattomiin. Omasta mielestäni liian vähälle tutkimukselle jääneen rakennustyyppin katoaminen on sääli. Vaikka makasiineja on aiemmin pidetty rakennusinventoinneissa melko turhina ja epämielenkiintoisina rakennuksina, ovat ne kuitenkin kiinteä osa vanhan maatalouden ajan rakennuskulttuuria ja siksi pidän niitä dokumentoinnin ja tutkimisen arvoisina. Tutkimusmetodien ja -menetelmien jatkuvassa muutoksessa kukaan ei voi tietää, tullaanko näistä rakennuksista tarvitsemaan tietoja esimerkiksi 50 vuoden kuluttua, kun nykyiset nuorisosukupolvet saavuttavat nostalgiaa arvostavan vanhuusiän. Makasiinit eivät tuolloin enää ole itsestäänselvyys ja niiden käyttötavat ovat mitä luultavimmin jo unohtuneet, joten kirjallinen tieto näistä rakennuksista tulee mitä todennäköisimmin olemaan tarpeen tulevaisuuden tutkimuksessa.

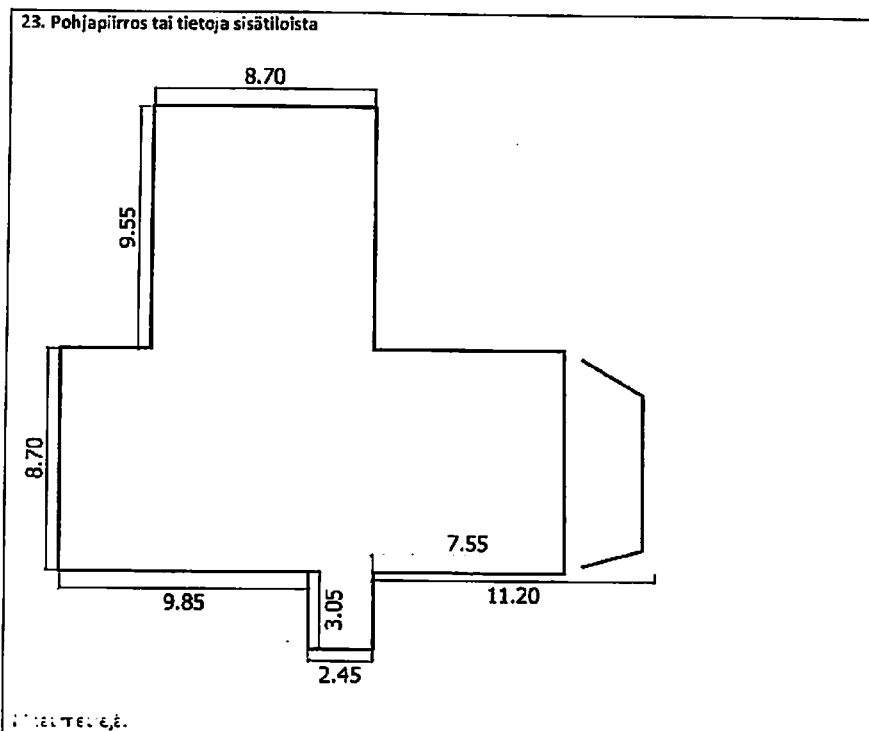

Kuva 15. Vanha lautarakenteinen makasiini näkyy sekä vuoden 1880 senaatin kartalla että 2010-luvun nykykartalla. Se ajoitettiin rakennusdokumentoinnin yhteydessä 1800-luvun puolella rakennetuksi sekä karttaotteen, jalustan hirsisalvosten että keltaisista tehdyn ulkuvuorauksen perusteella. Kuvat: Digitaaliarkisto, maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma), Senaatin kartasto, [Lieto] (X 18) & Maanmittauslaitoksen avoimien aineistojen tiedostopalvelu, peruskarttarasterit L3431L ja L3413R Lieto. 30.9.2014

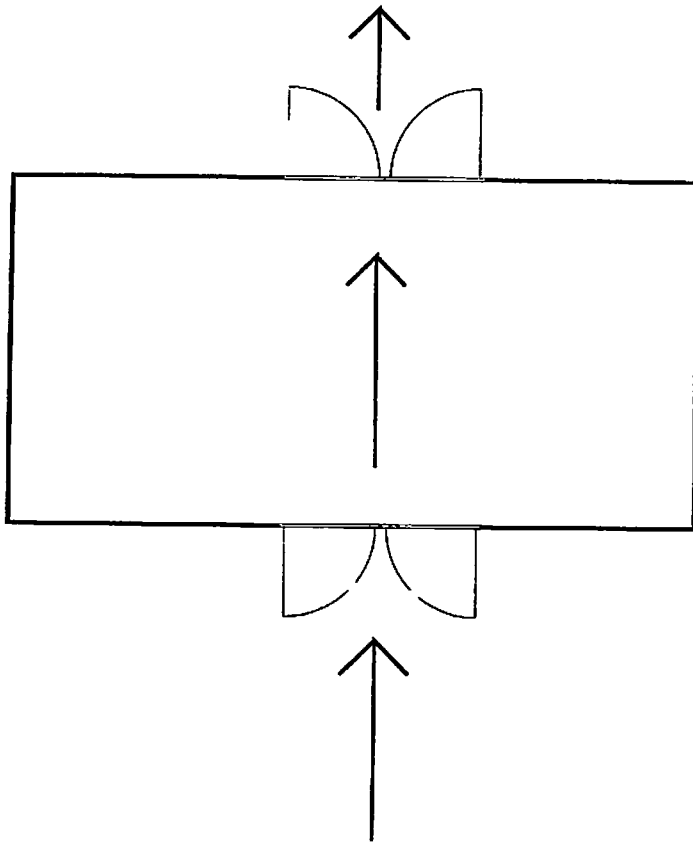
Kuva 16. Viljan puintia avomaalla, Liedon Nautelan kylän pellolla 1900-luvun alussa. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/2931.

Makasiini on toisinaan toiminut varaston lisäksi myös puimalana eli puimahuoneena silloin, kun työhön on käytetty tilalla tappuria eli lietolaisittain ”tryskiä” (NKM 2013: 9.1.). Nämä koneet olivat yleensä yhteisesti omistettuja, osuuskuntien ylläpitämiä laitteita, joita kuljetettiin puintiaikana talosta taloon (NKM/ar/51:4c, Anttila 1974: 143). Puiminen saatettiin suorittaa yhtä hyvin pellolla kuin makasiinissakin ja käytännössä paikan lienevät määritelleet lähinnä olosuhteet, kuten puintikelit. Alun perin nimi tryski viittaa käsikäyttöiseen puimakoneeseen, joita alkoi esiintyä Lounais-Suomessa jo 1800-luvun puoliväliin tultaessa (www1, Talve 1990: 77, Anttila 1974: 124–125). Myöhemmin nimitys näyttää seuraavan hevos-, polttomoottori- ja sähkökäyttöisiä puimakoneita. Rakennuksen nimitykseen on toisinaan ilmestynyt etuliite tryskimakasiini, joka viittaa juuri käyttötapaan. Ajoittavana tekijänä tryski -etuliitettä ei voida käyttää, sillä yleensä kyseessä on vanha makasiini, jota on jälkeempään täydennetty puintikoneiston vaatimusten mukaiseksi. Koneellinen puinti näkyykin nimenomaan makasiinin pohjapiirroksessa, koska rakennukseen on tällöin lisätty jälkeempään pieni lisäosa, jota omistajat kutsuvat nimellä moottorikoppi. Nimensä mukaisesti koppi on suojannut moottoria, jonka voimalla puimakonetta käytettiin. Toisin sanoen sama rakennus on voinut olla nimeltään ensin makasiini, myöhemmin tryskimakasiini ja lopulta modernisti puimala. Havaintojeni mukaan viimeisin nimi on yleensä jäänyt elämään omistajien suussa sen jälkeen, kun rakennus on jäänyt pois käytöstä.

Kuva 17. Pohjapiirros havainnollistaa T:n mallisen tryskimakasiinin moottorikopin (alareunassa) sijoittelua. Kuva: NKM 2013: 27.1.

Liedossa on 1900-luvun alussa rakennettu pääasiassa kahdenlaisia makasiineja: suuria läpiajettavia peltomakasiineja sekä pienehköjä myös läpiajettavia metsälatoja. Juuri läpiajettavuus näyttääkin olevan tärkeällä sijalla makasiineissa. Maataloustoimet olivat helpompia, kun rakennuksesta poistuttaessa ei tarvinnut peruuttaa hevosta tai traktoria peräkärriineen. Sen sijaan kuljettaja saattoi ajaa suoraan makasiinin ovista sisään ja toisista ulos. Vielä 1950-luvulle tultaessa suurin osa peltomakasiineista oli olemassa, sillä tuolloiset traktorit mahtuivat niiden ovista sisään. Osaan rakennuksista on myöhemmin rakennettu lisäsiipi, ns. ”vinkkeli”, jonka avulla on voitu helposti suurentaa sisätiloja. Varsin usein vinkkeli on rakennettu sivuttain siten, että aikaisemmin suorasta makasiinista on tullut T:n tai L:n mallinen, eikä suoraan jatkeeksi vanhalle makasiinille. Toisaalta makasiineja on voitu rakentaa myös jatkeeksi esimerkiksi kotitarvesahalle (NKM 2013: 22.1.). Mielenkiintoista kyllä, makasiinien malli näyttää käyneen läpi täyden ympyrän: aluksi ne ovat olleet yksinkertaisia, suorakaiteen mallisia rakennuksia. Myöhemmin näitä on täydennetty lisäosilla, jotka ovat muuttaneet rakennukset toisinaan hyvinkin monimuotoisiksi. Nytemmin uudet konehallit ovat yleensä jälleen yksinkertaisia, suorakaiteen mallisia aaltopeltirakennuksia.

Kuva 18. Läpiajettavassa rakennuksessa suuret pariovet sijaitsevat vastapäätä toisiaan siten, että rakennukseen voidaan ajaa sisään toiselta sivulta ja tulla ulos vastakkaiselta sivulta.

Makasiinien vähittäinen katoaminen kulttuurimaisemasta on johtunut ensisijaisesti maatalouskoneiston suurentumisesta ja maanviljelystapojen muuttumisesta (Andersson 2012: 11, Hernesniemi 2006: 111). Vuonna 1898 syntynyt lietolainen muisteli 1970-luvulla tehdyssä haastattelussa, ettei latoja ja makasiineja enää tarvita, koska

” ei makasiinei ei mittään tarvita et kun pahnat poltetaan pellol ja”
(NKM/ar/51:3c).

Kuva 19: Kuivuriksi laajennettu makasiini voi toisinaan olla hyvin moniulotteinen.
Kuva: Nautelankosken museo, NKM/va/11243:10353.

Karjatalouden ja karjarakennusten muuttuessa aiemmin härkien rehuna ja muiden eläinten kuivikkeena käytettyjen pahnojen tarve poistui. Samalla, 1960-luvun kuluessa, paikallaan käytettävät puimakoneet vaihtuivat ajettaviin puimureihin (www1). Vanhat tappurit jäivät usein paikoilleen makasiineihin, joihin raivattiin tilaa myös uudelle puimavälineistölle – ainakin niiden purkamiseen saakka, jolloin esineistölle keksittiin uusi säilytyspaikka (NKM 2013: 28.10., Maatalousmuseo Sarka ES1875:0). Nykyaikaiset puimurit eivät enää mahdu 1900-luvun alun rakennuksiin ja näin ne ovat jääneet ensin tyhjilleen ja myöhemmin tulleet puretuiksi tarpeettomina. Osa rakennuksista on pidetty käytössä laajentamalla ne kuivureiksi. Tällöin rakennukseen on lisätty lämmityskoneisto sekä yleensä viljaa kuljettanut elevaattori (NKM 2013: 35.2.). Talousrakennusten käyttötarkoitusten kietoutuminen sekaisin toisiinsa aiheuttaa toisinaan ongelmia rakennusinventoinnille: säilyttämiseen on käytetty sekä aittoja että latoja, ja pintia on suoritettu niin luuvassa kuin makasiinissakin. Rakennusten ryhmittely tyypeittäin on siksi haasteellista ja jokaisen tutkijan on tässä suoritettava omat valintansa. Vuoden 2013 rakennusinventoinnissa kuivuriksi laajennetut makasiinit luettelotiin kuivureina.

3.5. Vajat ja suojat

Lähes kaikilla tiloilla välttämätön rakennustyyppi on ollut varastotila, vaja, jota toisinaan kuulee kutsuttavan myös suojaksi tai liiteriksi. Usein sanaan vaja on yhdistetty sen käyttöä täsmentäviä etuliitteitä, kuten puu-, traktori- tai kalusto- (ks. esim. NKM 2013: 23.1.). Sana suoja on Liedossa selvästi harvinaisempi, mutta esiintyy havaintojeni mukaan kuitenkin toisinaan ainakin uudemman rakennuskannan yhteydessä. Karjalaisten mukanaan tuoma ilmaisu ”puukuuri” löydettiin vuoden 2013 inventoinnissa yhdeltä tilalta (NKM 2013: 2.2.), mutta tilalla syntyneiden haastateltavien mukaan se on ollut yleisesti käytössä karjalansiirtolaisten keskuudessa. Siten varmasti muuallakin Liedossa on kutsuttu puuvajaa puukuuriksi. Sekä Toivo Vuorela (1975: 359) että Sirkka-Liisa Ranta (Ranta & Seppovaara 2003: 53) laskevat erilaisia varastotiloja olleen taloudellisesti varakkaammilla tiloilla jopa kymmeniä. Tähän lukuun he laskevat niin aitat, luhdit kuin makasiinit, joskus jopa asuinrakennuksen tyhjät huoneetkin (Vuorela 1975: 359). Lietolaisessakin pihapiirissä on ollut useita erilaisia varastorakennuksia, joista vähintään yksi on ollut tarkoitettu polttopuiden ja työkaluston säilyttämiseen.

Erilaisten vajojen ominaisuudet ovat vaihdelleet suuresti rakennuksen käyttötarkoituksen perusteella. Pääsääntöisesti kyse on lautarakenteisesta, melko kevyesti tehdystä suojarakennuksesta, jossa lähes poikkeuksetta on satulakatto. Varasto voi olla myös muun rakennuksen seinään liitetty pulpettikattoinen lisäosa, johon kuitenkin on oma kulkuovi ja joka siten voidaan tulkita erilliseksi rakennukseksi. Vajat on yleensä silloin rakennettu pihan muiden talousrakennusten yhteyteen, kun niissä on ollut tarkoitus säilyttää jokapäiväisiä tarvikkeita (Ranta & Seppovaara 2003: 59). Sen sijaan kauemmas pihapiiristä kalustovajat sijoitettiin silloin, kun niiden oli tarkoitus tarjota suoja esimerkiksi pelloilla käytettävälle välineistölle (NKM 2013: 10.4., NKM 2013: 23.1.). Alun perin vajat olivat osa umpipihan rakennuksia ja niiden sijoittelu oli hieman hajallaan muiden rakennusten lomassa (ks. esim. Vanhatalon piirroskappaleessa 3.1.). Tuolloisissa rakennuspiirroksissa ja kaavakuvissa on selvästi havaittavissa, kuinka vajoiksi hyödynnettiin muuhun käyttöön sopimattomat kohdat rakennusten väliltä. Kenties eläimille liian pienet kopit tarjosivat välineistölle juuri sopivan kokoiset säilytystilat. Toisaalta, oli kätevää rakentaa varasto siihen, mistä tavaroita oli helpointa työnteon lomassa noutaa. Vanhassa umpipihassa tilat näyttävätkin sijoittuvan siten, että toisiinsa liittyvät rakennuksen osat ovat lähellä

toisiaan. Anna-Maria Åström (2011: 276–277) on kiinnittänyt itäsuomalaisia kartanoita tarkastellessaan huomiota siihen, kuinka vielä 1800-luvun alkupuolella vaunujen ja rekien säilyttämiseen tarkoitettu kalustovaja sijaitsi miespihassa lähellä asuinrakennusta. Hänen tulkintansa mukaan syynä oli näin saatu parempi mahdollisuus valvoa työväkeä. Åström huomauttaa kalustovajojen sijoittelussa esiintyneen myös hienovaraista statussymboliikkaa, toisin sanoen vaunuliiterillä korostettiin kartanossa asuvan arvokkaampia kulkuvälineitä käyttävää ylempisäätyistä väkeä.

Kuva 20. Vaunuvajan erikoisuus näyttäisi Liedon aineistoissa olevan avoin läpiajettava välikkö, jonka kautta kulku rakennukseen on käynyt helposti. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:5206.

Vanhassa lietolaisessa rakennuskannassa vajat näyttäisivät havaintojeni mukaan olleen aina rakennetut kulmakivien päälle. Ratkaisu on helppo selittää, sillä kevytrakenteisena ja pelkälle rangolle nikkaroituna rakennus oli nopea pystyttää. Kulmakiville nostettuna tämä rakennelma säilyi sopivasti maan yläpuolella, eikä sen lattia alkanut heti painua ja siten kärsiä maaperän kosteudesta. Rakennustyyppi oli minulle kerrotun mukaan myös kätevästi siirrettävissä, kun sen perustaa ei tehty liian tukevaksi. Päinvastoin, mitä pienempi vaja, sitä kätevämpi sitä oli suuremmin purkamatta siirtää. Mikäli vajan alle olisi ladottu mittava kivijalka, ei maa-alan uudelleen käyttöön ottaminen olisi käynyt yhtä kätevästi kuin pelkkien kulmakivien siirtämisen jälkeen. Nytemmin, vuoden 2013 inventoinnin yhteydessä, oli selvästi havaittavissa, kuinka vanhat vajat kulmakivineen

ovat painuneet vähitellen maahan kiinni. Milloin omistajat ovat asiaan reagoineet, he ovat usein valaneet entisen lautalattian tilalle betonista uuden, tukevamman lattiapinnan (ks. esim. NKM 2013: 5.1.). Uudempiin varastorakennuksiin sen sijaan on tehty saman tien valettu betonilattia, joten sotavuosia lähestyttäessä ja rakennuskulttuurin hiljalleen modernisoituessa vajojenkin sijoitteluun ja ominaisuuksiin lienee kiinnitetty enemmän huomiota.

Rakennuspiirustuksia ei vanhan rakennuskannan vajoista ole havaintojeni mukaan juuri milloinkaan tehty. Yleensä rakennuksen suunnittelusta vastannut tilan isäntä tai ulkopuolinen rakennusmestari on hahmotellut tulevan varastotilan koon ja ulkomuodon päässään ja laskenut joitakin suuntaa antavia mittoja esimerkiksi ”Klubi-askin kanteen¹³”. Vuoden 2013 rakennusinventoinnissa koottujen tietojen perusteella vajojen rakentamisessa otettiin usein huomioon myös saatavilla olleet materiaalit. Isäntien kertoman mukaan kevytrakenteiset ja tavallaan ”ylimääräiset” vajarakennukset tehtiin yleensä sellaisten rakennusmateriaalien mukaisesti, mikä muiden talousrakennusten ja asuinrakennuksen remontoinnista oli jäänyt ylitse. Maaseudulla on ollut varsin tavallista, että jossakin kuivurin takana sijaitsee pino ylijäämälankkuja, jotka on koottu sinne esimerkiksi uuden kuivurin rakennustyömaalta. Usein olen huomannutkin tämän näkyvän vajojen seinissä esimerkiksi laudanpätäkistä tehdyssä ulkovuorauksessa, sekä vaihtelevassa rakennusten koossa. Mitään standardia vajoille ei ole havaintojeni mukaan milloinkaan ollut.

Käyttötarkoitukseltaan vajot ja varastot voidaan määritellä yksistään erilaisten tarvikkeiden säilyttämiseen liittyviksi. Vuoden 2013 inventoinnin perusteella en havainnut yhdessäkään varastoksi rakennetussa talousrakennuksessa tiloja esimerkiksi juuresten tai rehun säilyttämiseen. Elintarvikkeille ja rehulle vaikuttaisikin olleen aivan oma rakennuskantansa, aitat, kamjot ja ladot. Ihmisten ravinnoksi viljeltyjen juuresten ja perunoiden varastointiin on varattu kylmäsäilytystilaa, joita käsittelen myöhemmin kellareina. Eläinten rehuksi menevät juurekset on havaintojeni mukaan yleensä varastoitu karjasuojan yhteyteen rakennettuun erilliseen juureskoppiin, tai ne on saatettu säilyttää aumassa käyttöönsä saakka. Onks tääl? -hankkeen dokumentoimissa vajoissa ja varastoissa on säilytetty niiden rakentamisen alkuaikoina peltotyökaluja, kuten

¹³ Klubi-aski eli tupakkarasia oli vanhan rakennuskannan rakentamisen aikaan kätevä pieni pahvinpala, joka löytyi haastateltavieni kertoman perusteella lähes jokaisen isännän taskusta. Siihen oli hyvä luonnostella muutamalla viivalla rakennuksen ominaisuuksia ja rakentamisen jälkeen aski voitiin hävittää polttamalla, kuten muutkin kartonkiroskat.

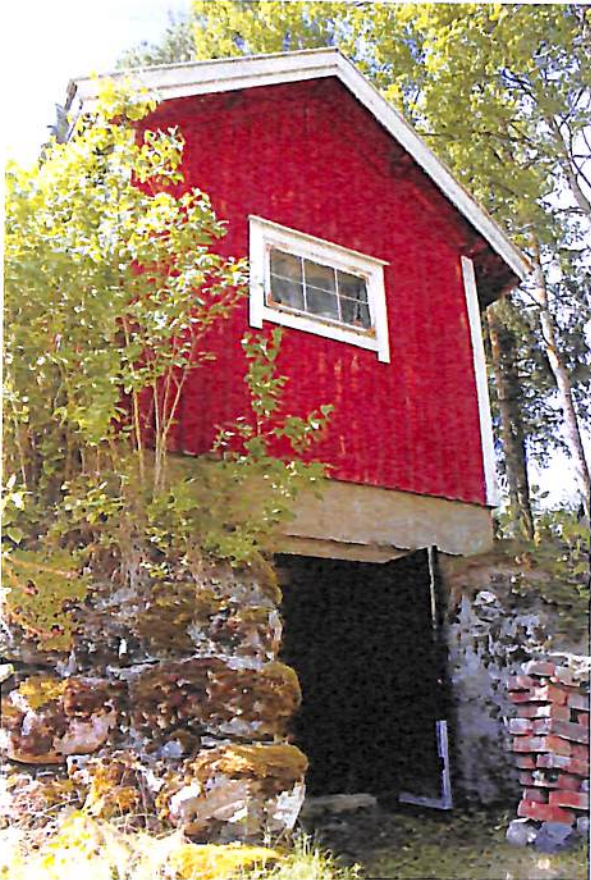
viikatteita ja piikkilankakeriä. Nytemmin maanviljelyksen muututtua niihin kuten muihinkin käytöstä jääneisiin tiloihin on usein lisätty modernimpaa esineistöä, kuten auton talvirenkaita ja moottoriöljypulloja.

Mainitsemisen arvoinen varastoihin liittyvä rakennustyyppi lienee myös kala- tai venevaja, jollaisia ei Liedon vanhassa rakennuskannassa näyttäisi esiintyvän yhtään (Vuorela 1975: 399–402, Ranta & Seppovaara 2003: 56–59). Asialle on luonnollinen selitys, sillä Aurajoesta onkiminen on viime vuosisadalla ollut lähinnä lasten harrastus (NKM/ar/29:106, NKM/ar/29:136). Joen rannalla on tosin sekä karttojen, että valokuvien perusteella sijainnut pieniä koppeja, mutta havaintojeni mukaan nämä eivät ole liittyneet kalastamiseen, vaan talousveden pumppaamiseen (NKM 2013: 23.1.). Aurajoki ei vesistönä ole niin suuri, että sen alueella olisi lähihistorian aikana voitu suorittaa ammattimaista kalastusta. Toisaalta Littoistenjärvi, joka lietolaisille on tarjonnut ainoan suuremman vesistön, on ollut enimmäkseen huvila- ja tehdaskäytössä. Varsinaista kalastusta ei siis liene Liedossa harrastettu ja haastateltavien muistelujen perusteella syötävät kalat haettiin esimerkiksi Turun torilta (NKM/ar/29:106, NKM/ar/29:136).

3.6. Kellarit ja juureskuopat

Vajoihin ja varastokoppeihin voidaan lisätä myös niin kutsuttu kellarivaja, eli varastorakennus, jonka käyttö liittyy sen alla olevaan maakellariin (ks. esim. NKM 2013: 34.10., NKM 2013: 35.5.). Yhtäläisestä rakenteellisuudestaan huolimatta olen tässä työssä päätenyt kategorisoimaan kellarivajan käyttötarkoituksena mukaisesti samaan kappaleeseen kellarien ja juureskuoppien kanssa. Nämä lautarakenteiset, hyvin puuvajan tapaiset rakennukset eroavat muista varastorakennuksista hyvin yksinkertaisella tavalla: niiden lattiassa on aina luukku, tai luukkuja, perunoiden ja muiden juuresten kellariin pudottamista varten. Silloin kun luukku tai mitään muutakaan rakennuksen kellariin yhdistävää rakennetta ei ole, voidaan mielestäni puhua erikseen kellarista ja vajasta. Tässä jälkimmäisessä tapauksessa, kuten yleensä muulloinkin, kellariin on aina oma kulkunsa alempana rinteessä sijaitsevan oven kautta. Kellarivajaan sen sijaan kuljetaan havaintojeni mukaan yleensä kellarin ovea vastapäätä, ylärinteen puolelta (ks. esim. NKM 2013: 11.1., NKM 2013: 34.10., NKM 2013: 35.3.). Sirkka-Liisa Ranta (Ranta & Seppovaara 2003: 54) erittelee kellareiden sisäänkäynnin sen mukaan, ovatko tilat toimineet varastona (kulku ulkokautta) vai talouskellarina

(kulku sisäkautta). Määritelmä toimii havaintojeni mukaan myös lietolaisilla tiloilla, joskin nykypäivänä tilan käytössä on sangen usein enää vain yksi kellari ja entinen talouskellari on sekin jääkaapin tulon jälkeen muutettu varastotilaksi. Suoraan keittiöstä ei kellareihin havaintojeni mukaan enää nykyisin ole kulkua, tai sitten keittiön komerossa sijainnutta lattialuukkua ei haluttu rakennusinventoijalle esitellä.

Kuva 21. Tyypillinen lietolainen kellarivaja sijaitsee maahan upotetun kellarin päällä siten, että kulku kellariin ja vajaan tapahtuvat rakennuksen vastakkaisilta puolin. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:1098.

Kellarien rakenne vaikuttaisi vuoden 2013 rakennusinventoinnin perusteella olevan aina jotakuinkin samanlainen. Riippumatta siitä, onko kyse maakellarista vai rakennuksen alle sijoitetusta kellarista, on seinät yleensä ladottu joko luonnon- tai lohkokivistä (NKM 2014: 35.1.). Toisinaan kellari on saatettu muurata tiilistä tai latoa suurista betoniharkoista. Betonia lukuun ottamatta kellareita on vaikea ajoittaa rakennustyyliinsä perusteella, sillä luonnonkivistä holvatut kellarit saapuivat Suomen rakennuskantaan Toivo Vuorelan (1975: 363) mukaan jo myöhäisellä keskiajalla (ks. myös Vilkuna 1938: 25). Koska kellari ei lahonnut eikä palanut, ovat ne etenkin asuinrakennuksen alla sijaitessaan voineet olla käytössä useiden vuosisatojen ajan siten, että yllä oleva vanha

rakennus on purettu ja tilalle rakennettu uusi (ks. esim. NKM 2014: 35.1.). Tyypillisessä lietolaisessa maakellarissa seinät jatkuvat tasaisena holvauksena, usein tynnyriholvina, aina ylös saakka ja kivilatomuksen päälle on ladottu eristeeksi suuri kerros maata (ks. esim. NKM 2013: 11.1.). Sen sijaan rakennuksen alle ladotussa kellarissa kattorakenteet ovat usein tasaiset ja kellarin puolella samoin kuin kellarivajan lattiassa on havaittavissa pudotusluukku (ks. esim. NKM 2013: 35.3.). Toisinaan pudotusluukku on toki voitu poistaa samalla, kun kellarivajan lattia eli rakennusten välinen välikatto on uusittu, mutta usein joku tilan vanhemmasta sukupolvesta osaa vielä kertoa näin tapahtuneen (NKM 2013: 34.13.).

Sirkka-Liisa Ranta mainitsee varhaisempien kellarien olleen vain pihan laidalle sijoitettuja maakuoppia, jotka katettiin laudoin ja peitettiin lämmön eristämiseksi (Ranta & Seppovaara 2003: 54). Esimerkiksi perunoita säilytettiin näin vielä 1930-luvulla (Jantunen *et al.* 1965: 9, Vuorela 1975: 364–365). Vettä läpäisevään rinteeseen kaivettuna yksinkertainenkin maakuoppa torjui tehokkaasti pakkasta ja suojaasi juureksia tuhoeläimiltä (Jantunen *et al.* 1965: 9). Liedosta juureskuoppiin viittaavia rakenteita ei vuoden 2013 inventoinnissa juurikaan havaittu, joskin yhdeltä tilalta tutkittiin arkeologisen koekuopituksen avulla kadonneen rakennuksen vieressä sijainneita painaumia (NKM 2013: 27.8.). Paikkakunnan perimätiedon mukaan kuopanteet olisivat liittyneet joko tilan jo purettuihin rakennuksiin, tai sitten ne olisivat olleet tilalla parteen kuolleiden lehmien hautoja noin 50 vuoden takaa. Koska inventointihankkeella oli mahdollisuus hyödyntää arkeologisia tutkimusmenetelmiä, päätettiin painaumiin maanomistajan suostumuksella kaivaa koekuopat. Tutkimusten myötä ilmeni, ettei kyse ollut ainakaan lehmänhautoista, sillä mitään viitteitä eläinten jäännöksistä ei havaittu. Koska maanäyteanalyysija ei otettu ja toisaalta, koska maasta huokui erehtymätön kellarimainen maatuviin juuresten tuoksu, jäi oletus juuresaumasta vielä avoimeksi. Noin kuukausi suoritettujen kenttätöiden jälkeen selvisi – sattumalta kokoelmiin saadun vanhan valokuvan kautta, että suurin tutkituista rakenteista oli tosiaankin ollut kellari ja sen päällä oli sijainnut nyttemmin purettu kellarivaja. Sen sijaan kellarin vieressä sijainneiden painaumien lopullinen funktio ei selvinnyt, mutta sijainnistaan päätellen ne voisivat hyvin liittyä Sirkka-Liisa Rannan kuvaileman kaltaiseen juureskäyttöön (Ranta & Seppovaara 2003: 54). Juureksille suunniteltu maakuoppa rakennettiin yleensä rinteeseen (Jantunen *et al.* 1965: 9) ja ainakin Liedosta tutkitussa tapauksessa sijainti olisi tuolloin ollut hyvin lähellä tilan peltoja jolloin juuresten kuljetus paikalla olisi saatu toimitettua melko vähin ponnistuksin.

Kellarien käytön kannalta yksi oleellisimpia rakenteita on ollut ilmastointiluukku, jonka kautta tilaa on saatu tuuletettua. Sekä katetuissa että maapeitteisissä maakellareissa ilmastointihormi tulee usein suoraan katosta ulos ja näkyy ”savupiippumaisesti” kellarin yllä (NKM 2013: 11.4.). Vuoden 2013 inventointiaineistoissa tämä rakenne oli toisinaan havaittavissa myös betonista valettujen kellarien raunioiden yläosassa ja toisinaan se oli ainoa keino tehdä tulkintoja siitä, oliko jo arkeologisoituneen kohteen yllä ollut kellarivaja vai pelkkä maakumpu (NKM 2013: 27.4.). Onks tääl? -hankkeen myötä tehdyssä maiseman dokumentoinnissa Lietoa läpi käydessään tutkijat yllättyivät raunioituneiden maakellarien suuresta määrästä maastossa. Etenkin kaukana metsäsaarekkeilla sijaitsevat kellarit löytyivät usein inventoinnissa vain sattumanvaraisesti, kun kentällä siirryttiin paikasta toiseen (NKM 2014: 9.1.). Vaikka tilojen omistajilta kysyttiin hylätyistä vanhoista rakennuksista, eivät he yleensä maininneet kaukaisia kellareita, ellei niitä erikseen heiltä tiedusteltu – eivätkä aina silloinkaan. Uskoakseni tämä johtui siitä, etteivät he joko itsekään muistaneet raunioiden olemassaoloa tai sitten he eivät mieltäneet kellareiden raunioita sellaiseksi rakennuksen jäänteeksi, joka voisi museon työntekijää kiinnostaa. Toisaalta tilan nuorempi sukupolvi tai uudet omistajat eivät välttämättä edes tienneet koko rauniosta eivätkä sen ”löytämisen” jälkeenkään osanneet kommentoida, kenen rakentamasta ja käyttämästä kellarista voisi olla kyse.

Vaikkattaisikin siltä, että monilla tiloilla asuin- ja karjarakennus, sekä mahdollisesti jonkinlainen vaja tai makasiini jäivät vielä käyttöön, kun etäämmäs päärakennuksesta sijainnut kellari jäi tyhjilleen (ks. esim. NKM 2013: 27.4., NKM 2013: 25.4.). Tutkimusten yhteydessä ei saatu vastausta sille, miksi osa kellareista oli hylätty ja osa säilytetty käytössä. Kollegoiden ja lietolaisten kanssa käytyihin keskusteluihin pohjautuva oletukseni on, että suurin osa hylätyistä kellareista kuuluu tiloille, jotka joko ovat kokonaan autioituneet tai joiden omistajat eivät viime vuosikymmeninä ole viljelleet perunaa (NKM 2013: 27.4., NKM 2013: 25.4.). Havaintojeni mukaan kaikkia edelleen käytettyjä kellareita huollettiin nimenomaan perunan säilyttämistä varten ja niilläkin tiloilla, joilla omistajia ei inventoinnin yhteydessä haastateltu ja joilla oli selvästi hyväkuntoiselta näyttävä kellari, havaitsin yleensä pienehkön perunamaan lähellä pihapiiriä (NKM 2013: 34.13., NKM 2014: 18:1–2). Nämä tilat olivat myös yleensä siirtyneet edelliseltä sukupolvelta seuraavan omistukseen, eikä niitä ollut myyty suvun ulkopuolelle (NKM 2013: 34.13., NKM 2013: 11.4.).

3.7. Pajat ja verstaat

Erilaisten pajojen ja verstaiden merkitys lietolaisille tiloille on ollut huomattava, sillä omavaraisen talouden aikana lähes kaikki maatalan työkalut oli rakennettava ja korjattava käsivoimin. Ero näiden kahden rakennuksen välillä on toisinaan hyvin vaikea tehdä, sillä pajassa on voitu tehdä samoja töitä kuin verstaassa. Olen kuitenkin inventointiaineistoja kerätessäni ja rakennustutkimusta tehdessäni nimennyt rakennuksen pajaksi silloin, kun siellä on ollut välineistöä raudan takomiseen. Sen sijaan verstaaksi olen nimennyt rakennuksen tai huoneen, jossa on muunlaiseen nikkarointiin käytettävää välineistöä. Näin ollen pajan erottaa parhaiten suuresta ahjosta, jossa sysiä eli puuhiiltä hehkuttamalla saatiin raudan käsittelyyn vaadittava suuri kuumuus (Vuorela 1975: 432). Verstaissa sen sijaan on joko korjattu ja korjataan edelleenkin tilan omaa kalustoa (NKM 2014: 35.1.) tai rakennettu myytäviä tuotteita kuten kelkkoja (NKM 2013: 28.2.). Myös tilan käyttäjässä on ollut eroavuutta, sillä pajassa työskenteli seppä, mutta verstaas on yleensä ollut ja on nykyäänkin tilan isännän tai hänen työntekijöidensä käytössä.

Vaikka rautaa takovia seppiä on täytynyt olla Suomessa viimeistään rautakaudelta saakka – ja kivikaudenkin aseet lienee valmistanut (kivi)seppä, ei pajarakennuksia ole Toivo Vuorelan (1975: 431) mukaan välttämättä tarvittu. Hän painottaa, että sepän töitä on voitu suorittaa ulkoilmassa ja kirjallisia lähteitä erillisistä sepän rakennuksista on saatavilla vasta 1700-luvulta lähtien. K. A. Bäckmannia viitaten Vuorela (1975: 432) kertoo pajojen olleen yhteisomistuksessa vielä 1700-luvun puolivälissä, mutta 1800-luvun lopulle tultaessa niitä löytyi jo lähes kaikilta tiloilta. Sepän ammattikunta sen sijaan oli hänen mukaansa kiertävä, jolloin talo tarjosi vierailevan sepän käyttöön pajan ja tarvikkeet, seppä taas talolle ammattitaitonsa suorittaa hankaliakin korjaus- ja taontatöitä.

Vuoden 2013 kenttätöissä dokumentoitiin sekä vanhoja jo käytöstä poistuneita pajoja (NKM 2013: 33.1., NKM 2013: 31.5.) että hieman nuorempia, yhä käytössä pysyneitä verstaita (NKM 2013: 5.1., NKM 2014: 35.1.). Näistä nimenomaan vanhat rakennukset vastasivat täysin Vuorelan (1975: 432) kuvausta pajojen yleisistä ominaisuuksista:

”... neliseinäinen, satula- tai telttakattoinen hirsihuone, joka oli tavallisesti sijoitettu vähän ulommaksi muista rakennuksista, usein saunan

läheisyyteen. Ovi oli säännöllisesti päätyseinässä ja ikkuna – mikäli sitä oli lainkaan – sivuseinässä. Kateaine oli turvetta tai lautaa, lattiana paljas maa.”

Liedon inventoiduista pajoista kaksi kuului suureen tilaan, joita kokonsa puolesta voisi pitää lähes kartanoina (NKM 2013: 33.1., NKM 2013: 35.2.). Yksi paja, josta nyttemmin on tehty verstaas, oli tiettävästi ollut koko kyläkeskuksen yhteiskäytössä ja se oli alun perin sijainnut hieman nykyistä syrjemmällä. Rakennus oli vasta viimeisen sadan vuoden sisällä siirretty nykyiselle paikalleen, tien toiselle puolelle, pajarakennuksen omistavan talon tontille. (NKM 2013: 5.1.) Yksi lietolainen sepän paja on museoitu, joten tämä rakennustyyppi edustaja säilynee konkreettisenä esimerkkinä myös tuleville sukupolville (NKM 2013: 31.5.).

Kuva 22. Pajat sijaitsivat usein hieman pihapiirin ulkopuolella, sillä niiden ahjot muodostivat samanlaisen paloturvallisuusriskin kuin riihien kiukaat. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:5937.

Sijainniltaan verstaat eroavat havaintojeni mukaan pajoista hyvin paljon. Lietolaisilla tiloilla ne on poikkeuksetta sijoitettu muun rakennuksen yhteyteen, jolloin esimerkiksi eläinten lähdeyttä navettaan on rakennettu tilat maatilakoneiston ja autojen huoltamista varten (NKM 2013: 32.2., NKM 2014: 35.1.). Syy lietolaisten pajojen katoamiselle

löytyykin samasta maataloustapojen muutoksesta kuin joka vaikutti muihin rakennuksiin. Samalla kun maanviljelyskoneiston hankinnassa siirryttiin ostotalouteen, poistui tarve käsin taottujen esineiden tuottamisesta. Sen sijaan verstaat eivät havaintojeni mukaan ole kadonneet lainkaan, päinvastoin niiden lukumäärä on lisääntynyt ja varustelutaso kasvanut. Uusia verstaita on perustettu tiloihin, jotka ovat jääneet aikaisemmalta tarkoitukseltaan tyhjiksi (NKM 2013: 35.3.) ja vaikka esimerkiksi kelkkoja ei enää valmisteta, voidaan työkaluja hyödyntää muuhun nikkarointiin harrastusmielessä (NKM 2013: 28.2.).

3.8. Myllyt ja sahat

Ilmar Talven (1990: 57) mukaan vanhimmat vesimyllyt sijoittunevat jopa esihistorialliselle ajalle, joskin varmuudella niitä voidaan tunnistaa vasta keskiaikaisista lähteistä. Liedon alueella on varmuudella ollut myllyjä viimeistään keskiajan lopulla, eli 1500-luvulla, jolloin muun muassa Kukkarkosken eli Nautelankosken mylly on viimeistään rakennettu (Salenius *et al.* 2003: 6, Viskari 2000: 29, Kauko-Vainio 2001: 53, Vilkuna 1938: 43). Koska Suomen vanhin kirjallisten lähteiden perusteella tunnettu vesimylly tunnetaan Turun Halistenkoskelta (Vuorela 1975: 392), uskoisin, että rakennustyyppi tunnettiin tuolloin jo muutamaa kilometriä ylempänä Nautelankoskellakin.

Vesimyllyjä Liedossa on ollut useita, paikallishistorioitsija Kari Suistorannan (1988: 187) mukaan kuusi kappaletta. Näistä tosin kaksi, Lakokosken (Lakonkoski) ja Väätelänkosken, jäivät käytöstä jo hyvin nopeasti rakentamisensa jälkeen (Suistoranta 1988: 187). Koko Aurajoessa myllyn paikkoja tunnetaan ainakin 32. Lisäksi joessa on ollut melko runsaasti vaatimattomia, yhdellä kiviparilla toimineita kotitarvemyllyjä. (Viskari 2000: 28.) Osa myllyistä oli ennen vuoden 2013 dokumentointitöitä jo ehtinyt kadota maisemasta, eikä niistä saatu talteen mitään tietoja. Esimerkiksi Savijoen varrella Sillilän notkossa, jotakuinkin nykyisen Hämeentien kohdalla sijainnut Lietniemen tullimylly tunnetaan nykyään vain valokuvista (Suistoranta 1988: 187, www6). Haastatteluaineistoa tästä rakennuksesta ei Onks tääl? -hankkeen myötä saatu kerättyä, vaikka tie on rakennettu vasta 1970-luvulla ja näin ollen nykyiset sukupolvet rakennuksen varmasti vielä muistavat. Myllyjen sijaintia suhteessa Aurajoen ympärillä oleviin kyliin tarkasteltaessa voi selvästi havaita niiden samoin kuin koskien, sijoittuneen melko tasaisin välimatkoin (Viskari 2000: 28, Suistoranta 1988: 187). Onks

tääl? -hankkeessa dokumentoitiin sekä edelleen käyttökuntoisena säilynyt (NKM 2013: 32.2.) että käytöstä pois jäänyt mylly (NKM 2013: 16.1.). Lisäksi hankkeen myötä valokuvattiin puretun myllyn paikka¹⁴ Vääntelänkoskella, jossa vanhan myllyn rakenteita on vielä havaittavissa maastossa.

Viljan jauhamisen lisäksi myllyjä on tarvittu myös peltojen lannoittamiseen käytetyn luujauhon valmistamiseksi (Talve 1990: 70). Koska ulkomaisia väkilannoitteita on alettu Ilmar Talven (1990: 70) mukaan tuoda Suomeen vasta niinkin myöhään kuin 1880-luvulla, on itse valmistetun luujauhon osuus Liedon maanviljelyksessä ollut varmasti merkittävä. Luujauhoa on murskattu muun muassa Nautelankosken myllyssä. Vaikka luujauhon valmistamista varten oli myllyyn varattu erilliset tilat, on mätänevien luiden tuoksu varmasti tuottanut ongelmia viljan käsittelyyn varatuissa tiloissa. Niiden jauhaminen onkin kielletty vuoden 1918 tietämällä nimenomaan hygieniasyistä (Kauko-Vainio 2001: 60.)

Vesimyllyt eivät ole olleet ainoita jauhamiseen käytettyjä myllyjä, vaikka havaintojeni mukaan nykyään usein niin ajatellaankin. Liedossa, kuten muuallakin, on niiden lisäksi ollut runsaasti tuulimyllyjä. Niitä oli 1900-luvun alkaessa lähes jokaisessa kylässä ja K. I. Karttunen (1931: 166–167) onkin kutsunut Lietoa (Kaarinan ohella) Piikkiön kihlakunnan ”myllyistä rikkaimmaksi” pitäjäksi. Kustaa Viikuna (1938: 44) antaa niiden yleisyydelle selityksen toteamalla, että tuulimylly toimii sielläkin, missä ei ole käytettävissä vesi- tai koskivoimaa. Näin ollen Liedossa on oletettavasti ollut tuulimyllyjä etenkin niillä seuduilla, jossa ei ole voitu hyödyntää Aura- tai Savijoen virtausta. Aivan yksiselitteistä tämä ei tosin ole, sillä muistitiedon mukaan ainakin yhdellä Liedon suurista tiloista oli tuulimyllyjä päärakennuksen viereisellä mäellä, vaikka aivan heidän tilustensa kyljessä oli suuri vesimylly (NKM 2014: 61.2.).

Huolimatta tuulimyllyjen yleisyydestä aikanaan, tämä rakennustyyppi ehti kokonaisuudessaan kadota kauan ennen Onks tääl? -hankkeen aloittamista. Rakennusten häviäminen on tapahtunut jo niin varhain, ettei edes niiden tarkkaa lukumäärää tunneta, sillä niistä ei verottoman kotitarvejauhamisen vuoksi ole jäänyt kirjallisia lähteitä veroluetteloihin (Suistoranta 1988: 188). Tuulimyllyistäkin oli tosin K. I. Karttunen (1931: 166, 228) mukaan maksettava veroa, mutta rakennus- ja jauhatusmäärien arviointi lienee ollut hankalaa etenkin syrjäisellä maaseudulla. Kari Suistoranta (1988:

¹⁴ Vääntelän puretun myllynpaikan ETRS-TM35FIN –tasokoordinaatit ovat N 6715363 E 248099.

188) on arvellut tämän rakennustyyppin katoamisen ajoittuneen jo niin varhaiselle ajalle, ettei 1920-luvun Liedossa olisi enää ollut jäljellä kuin neljä aktiivisesti jauhavaa tuulimyllyä. Tämä voi hyvin olla mahdollista, sillä esimerkiksi tuohon aikaan ajoittuvaan vanhaan valokuva-aineistoon on taltioitunut tuulimyllyjä vain aivan satunnaisesti (www9). Valokuvien perusteella voisikin ajatella, ettei Liedossa välttämättä ollut noiden neljän tuulimyllyn lisäksi kovinkaan montaa ei-toiminnassa olevaa tuulimyllyä vaan luultavimmin käytöstä jääneet rakennukset oli nopealla tahdilla purettu. Vuosien 2013 ja 2014 rakennusinventoinnin yhteydessä saatiin satunnaisesti kerättyä joitakin tietoja vanhojen viljan jauhamiseen käytettyjen myllyjen paikoista (NKM 2013: 35.2., NKM 2014: 28.4.). Lisäksi dokumentoitiin yksi sähköntuotantoon käytetty tuulimyllyn paikka (NKM 2014: 35.1.). Tämä vaikuttaisi haastateltavien antamien tietojen perusteella olevan selvästi viljan jauhusmyllyjä harvinaisempi rakennustyyppi. Huolimatta sen nuoresta historiasta, muistot sähkömyllyistä samoin kuin puisista sähkömuuntajista vaikuttavat nopeasti kadonneen, eikä tietoa niiden sijainneista saatu kuin yhdestä kohteesta. Hyvin usein on havaintojeni mukaan unohdettu myös tuulimyllyjen toinen, aikanaan hyvin yleinen käyttömuoto: veden nosto. Joissakin vanhoissa valokuvissa on yhä havaittavissa rakennelmia, joiden voi tulkita nostavan vettä joko kaivosta tai Aurajoesta (ks. esim. www7), mutta haastatelluilta ei muistoja näistä työvälineistä enää vuoden 2013 haastatteluissa saatu.

Myllyrakennuksia ja niiden paikkoja dokumentoitiin Onks tääl? -hankkeessa verrattain vähän, eikä niiden perusteella voi siksi tehdä kattavia tulkintoja tästä rakennustyyppistä. Sain kuitenkin aineistojeni perusteella sen käsityksen, että myös tämä rakennustyyppi on jäänyt pois käytöstä samoista syistä kuin monet muut talousrakennukset: maatalouden muutosten myötä. Samaa sanovat myös Kari Suistoranta (1988: 187) ja Sinikka Kauko-Vainio (2001: 63) mainitessaan suurten tuotantolaitosten vieneen pienten myllyjen edellytykset toimia. Etenkään kotitarvemyllyjä ei ole tarvittu enää sen jälkeen, kun pientilallisten omavaraistalouteen tähdännyt viljely on loppunut. Liedossa ei ilmeisesti myöskään nähty tarpeelliseksi jättää tuulimyllyjä vanhan maatalouden muistomeriksi, kuten Auvo Hirsjärven (1976: 76) mukaan on monilla paikkakunnilla tehty.

Kuva 23. Mikäli rakennuksen omistaja ei ole inventointihetkellä ollut saatavilla, rakennustyypin tuntee parhaiten sen sahalinjastosta. Kuvassa betonipaalujen varaan rakennettu linjasto tulee ulos rakennuksesta kuvan oikeassa reunassa. Kuva: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11243:4456.

Samoin kuin myllyt, vesivoimaa ovat toisinaan hyödyntäneet myös sahat, joita Liedossa on myllyjen yhteydessä sijainnut muun muassa Nautelankoskella ja Vierussa (NKM 2013: 32.2., Kauko-Vainio 2001: 55, www12). Silloin, kun vesivoimaa ei ollut saatavilla, on saha toiminut sähköllä ja tällöin se on voitu sijoittaa myös kuivalle maalle (NKM 2013: 9.1., NKM 2013: 22.1., Kuva 23). Esihistoriallisella ajalla rakennuksiin tarvittavat hirret ja lankut veistettiin tietävästi käsivoimin kirveellä (Pakkanen & Leikola 2011: 66). Vaikka (käsikäyttöinen) saha tunnettiin jo esihistoriallisella ajalla (Pakkanen & Leikola 2011: 66), se yleistyi Ilmar Talven (1990: 94–95) mukaan vasta 1800-luvun kuluessa. Kosken virtaavasta vedestä voimansa ottavan sahan keksiminen onkin ollut Suomen rakennuskulttuurille erityisen merkittävä uudistus, sillä siinä missä aikaisemmin kokonaisesta tukista voitiin veistää vain kaksi suurta lankkua, saatiin niitä sahalla neljäkin kappaletta (Pakkanen & Leikola 2011: 66). Rakennuskulttuurissa tämä lienee vaikuttanut erilaisten tilojen ja rakennusten lukumäärän nopeaan kasvamiseen, sillä sahalaudasta ja -lankusta tehden talousrakennuksia oli aikaisempaa nopeampi ja edullisempi rakentaa. Johtopäätöksenä voidaan olettaa, että talousrakennusten määrä on siten Liedossakin ollut vielä 1700-luvulla melko vaatimaton, mutta vesisahojen yleistyttyä se on kasvanut nopeasti.

Varhaisimmat kirjalliset lähteet vesisahoista tunnetaan Suomesta 1500-luvulta ja jo samalla vuosisadalla veistämällä valmistettuja lautoja on alettu pitää vanhanaikaisena. Sahojen perustaminen oli melko kiivasta seuraavina vuosisatoina ja muun muassa 1600-luvun Varsinais-Suomessa niitä oli eniten Suomen maakunnista. (Pakkanen & Leikola 2011: 66–67.) Liedossa ongelmaksi muodostuivat pitkät maakuljetusmatkat, sillä Aurajoki ei ollut paras väylä tukkien uittamiseen, eikä sisämaasta puita siten edes voinut sahoille toimittaa (Suistoranta 1988: 188). Liedon jokien kosket olivat melko pieniä ja esimerkiksi Kärpijoen kosken voima riitti kerrallaan vain joko myllyn tai sahan pyörittämiseen (Suistoranta 1988: 188). Näiden syiden vuoksi varsinainen vientiin tähdännyt sahatalous ei Liedossa elinkeinona yleistynyt ja dokumentointihankkeessa inventoidut sahat edustavatkin lähinnä kotitarpeisiin lautoja tuottaneita rakennuksia (NKM 2013: 22.1., NKM 2013: 9.1., vrt. NKM 2013: 32.2., Suistoranta 1988: 189–190, www12, www13). Kotitarvesahojen rakentaminen ajoittunee Liedossa 1800-luvun puoliväliin, jolloin uusi metsälaki sen salli (Pakkanen & Leikola 2011: 76). Niiden käytöstä pois jääminen on havaintojeni mukaan tapahtunut samaan aikaan, kun tilojen pieniä talousrakennuksia on lakattu rakentamasta ja huoltamasta. Etenkin suurten konehallien rakentaminen ns. ”plootusta” eli aaltopellistä vaikuttaisi minulle kerrotun mukaan olleen suurin syy sille, miksi pieniä sirkkelisahoja ei enää kannattanut ylläpitää.

4. MUITA RAKENTEITA 1800- JA 1900-LUKUJEN TAITTEESSA

4.1. Kylät, tilat ja rakennukset

Lietolaisen rakennetun maiseman muutoksen tutkiminen on käytännössä useiden eri arkistolähteiden ja kenttätutkimushavaintojen yhdistämistä edellä selvitettyihin rakennuskulttuurin vaiheisiin. Tarkasteltaessa muutosta pääasiassa sadan vuoden ajanjaksolta 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin, tarjoavat historialliset kartta-aineistot merkittävimmän apuvälineen tutkimukselle. Tilojen vanhakantaisesta sijainnista kertovat parhaiten säilyneet iso- ja uusjakokartat¹⁵, joiden avulla on mahdollista vertailla muun muassa maanviljelyksen ja asutuksen kehittymistä lähes keskiajalta saakka. Useiden tilojen pieniä ja toisinaan suurempiakin yhteenliittymiä on lähes nykypäivään saakka kutsuttu kyliksi (Enges *et.al.* 2015: 143). Liedon kylät olivat 1800-luvulle saakka hyvin pieniä, mutta niitä oli useita. Kyläluettelon (NKM/ar/29:95) perusteella rakennusinventointihankkeessa käsiteltyjä vanhoja kyläalueita on Liedossa 62, joista suurin osa on rakentunut vanhojen kantatilojen ympärille. Kylien ja tilojen väliset rajat vaihtelivat ja välillä keskustelut kunkin tilan hallitsemista maista saattoivat nousta kiivaaksikin (Karttunen 1931: 108–109). Tämä on varmasti vaikuttanut rakennetun maiseman ulkonäköön, kun kiistelty alue on jäänyt omistusriitojen vuoksi tilapäisesti kokonaan hoitamatta. Sirkka-Liisa Ranta (1999:266–267) on maininnut suurimmaksi muutosten aiheuttajaksi kaavoituksen, joka saapui rakennuslain myötä Lietoonkin 1950-luvun aikana.

Toisinaan kylän muodostanut tila on nyttemmin kadonnut, kuten esimerkiksi Liedon Kukkarkoskella on tapahtunut. Aikanaan yksinäistilan muodostanut Kukkarkoski liitettiin omistajanvaihdosten myötä Nautelan kartanoon ja tilan päärakennukset jäivät pois käytöstä. Sen sijaan Kukkarkosken torpat säilyivät mäkitupalaisten asuttamina, kunnes ne Lex Kallion myötä siirrettiin nykyisille sijainneilleen ja lohkottiin itsenäisiksi tonteiksi. (ks. esim. Kumpulainen, Lähdemäki & Viskari 2012: *passim.*) Samantapainen kehitys on tapahtunut Liedon Hiisin kylässä, jossa päätalosta on jäljellä enää suuri kivijalka (www11, NKM 2014: 7.2.). Osa Liedon kylistä on hyvin pieniä, joskus jopa

¹⁵ Isojaossa aikaisemman sarkajaon myötä pieniksi paloiksi jakautuneet tilat yhdistettiin ja viljelymääräyksiä tarkennettiin. Uusjaossa pyrittiin täydentämään isojaossa toteutumatta jääneitä lohkotavoitteita. Kummastakin operaatiosta jäi maanmittaushallituksen arkistoihin mittava määrä kartta-aineistoa, jonka avulla voidaan tarkastella Ruotsin vallan aikaisen maanjaon ominaisuuksia. Varsinais-Suomessa isojako suoritettiin vuosien 1757 ja 1805 välillä. (Korhonen 2013: 34-35, Talve 1990: 68.)

yhden ainoan talon muodostamia (NKM 2013: 18.1.). Toisiin kyliin saattaa kuulua useita suuria ja pieniä tiloja (ks. esim. NKM 2013: 25., NKM 2013: 27., NKM 2013: 28., NKM 2013: 34.).

Riippumatta siitä, monenko talon muodostama kylä on ollut, kukin tila on muodostunut jotakuinkin samalla tavalla. Varsinais-Suomessa rakennukset sijoitettiin niin sanottuun umpipihaan, joka oli jaettu ihmisten miespihaan ja eläinten karjapihaan (Talve 1990: 39, Vuorela 1975: 298, Nikula 1993: 19–20). Pihapiirin ulkopuolella sijaitsivat tärkeimmät talousrakennukset, kuten aitat, pajat ja ladot, silloin kun ne eivät olleet osa umpipihan rakennuskokonaisuutta (Vuorela 1975: 297). Paloalttiit riihet ja saunat sijoitettiin tulipalojen välttämiseksi riittävän etäälle muusta rakennuskannasta (Talve 1990: 39). Jälkimmäiset, mikäli mahdollista, sijoitettiin lisäksi ojan tai joen varrelle saunaveden nostamisen helpottamiseksi (ks. esim. NKM 2014: 44.8.).

Juha-Matti Vuorinen (2003: 196) kirjoittaa keskiaikaisesta Kalannin pappilan pihapiiristä:

”Luettelon mukaan neljän yökunnan oli pidettävä kunnossa ruokailuhuonetta, keittiötä, piispantupaa, kappalaisentupaa, jakotupaa kymmenysviljan säilyttämistä varten, saunaa?, mallaspirttiä, luhdia, kivikellaria, tallia, piispantallia, lehmänavettaa, härkänavettaa, heinälatoa, olkilatoa, isoaittaa ja kahta riihtä.”

Kuten Vuorinen huomauttaa, pappila oli muita taloja vauraampi ja sen rakennuskantakin siten tavallista väestöä mittavampi. Luettelosta voidaan kuitenkin tulkita myös lietolaisen maaseudun rakennuskantaa: tuvat, pirtit eli saunat ja luhdit näkyvät varmasti lietolaisessakin keskiajan pihassa (ks. myös Talve 1990: 53). Kellarit, ladot ja aitat ovat säilyneet maisemassa halki vuosisatojen, vain vähän muotoaan uusien ja paikkaansa vaihtaen. Tallit ja navetat ovat kenties ulkonäöltään, kooltaan ja sijainniltaan muuttuneet keskiajalta 1800-luvulle tultaessa eniten, mutta rakennustyyppit ovat säilyneet käytössä. Rakennusmateriaalina oli yleensä puu, tarkemmin sanoen hirsi, joka Nikulan (1993: 13) mukaan oli käytössä maatalousympäristöjen rakennuksissa aina 1930-luvulle saakka. Väriykseltään maaseudun puiset talousrakennukset olivat ajan harmaannuttamia. Asuinrakennusten maalaaminen yleistyi Suomessa vasta 1600-luvulla, jolloin säätyläiset ja varakkaat omaksuivat tavan ulkomailta. (Vuorela 1975: 420–421, Nikula 1993: 22–23.) Liedossa, kuten muuallakin, rakennusten maalaaminen

lienee saapunut ensin pappiloihin ja kartanoihin, jonka jälkeen tapa on vähitellen levinnyt muun väestön keskuuteen. Vaikka punamultamaali lienee yleistynyt jo kauan ennen tutkimaani ajanjaksoa, uskoisin vanhoja valokuvakokoelmia tarkasteltuani, että etenkin Liedon takamailla sijaitsevat asumukset olivat pinnaltaan käsittelemättömiä aina 1900-luvulle saakka. Toisinaan valokuvien rakennukset näyttävät niin tummilta, että ne on luultavimmin maalattu joko maalilla tai tervavedellä. Useimmiten mustavalkokuvien sävyt antavat ymmärtää rakennuksen olevan harmaa ja joskus harvoin tuoreen puun värinen, eli vasta rakennettu.

Rakennuskanta ei juuri muuttunut vuosisatojen aikana ja siksi voidaan mielestäni olettaa, että lietolainen maisema oli koko 1800-luvun jotakuinkin samannäköinen, kuin 1880-luvun senaatin kartoilla. Vuorisen (2003: 196) mainitsema härkänavetta ei näyttäisi säilyneen Liedon rakennuskannassa enää 1800-luvun lopulle saakka, tai ainakin kaikissa rakennusinventoinnin myötä tutkituissa navetoissa on havaintojeni mukaan ollut parret nimenomaan lypsykarjalle. Tämä on jossakin määrin hämmästyttävää, sillä Arvo Soininen (1974: 208) toteaa vetohärkien säilyneen käytössä aina 1800-luvun lopulle saakka nimenomaan Varsinais-Suomessa. Härkäalue tosin alkoi hänenkin mukaansa pienentyä jo vuosisadan alussa, mutta lounaisen Suomen ja siten myös Liedon upottavilla savimailla härkä säilyi käytössä hieman muuta Suomea pidempään. Vasta 1800-luvun puolivälissä hevonen alkoi todella korvata härät peltotyössä (Soininen 1974: 208, 215.) Kenties viimeiset vetohärät majailivat samassa navetassa lehmien kanssa, jolloin pihapiirissä ei enää tarvinnut ylläpitää erillistä härkänavettaa.

4.2. Pellot, ojat ja laitumet

Kyntävästä eläinlajista riippumatta maisemassa näkyivät rakennusten lisäksi talvikaudella kertyvät lantakasat. Ne ajettiin pelloille talvisin (Talve 1990: 70), joten lumisessa maisemassa höyryävät lantakasat loivat paikoin tummia laikkuja valkealle kevähangelle. Elonkorjuu-aikaan samoilla pelloilla näkyivät haasioiden tai seipäiden rivistöt, joilla viljaa ja heinää kuivattiin ennen talvisäilytykseen kuljettamista (Ranta 2006: 69). Kylvöaikana pelloilla kulki työväkeä, joka ohjasti joko härkäparia tai hevosta, jonka perässä kulki alkeellinen peltotyöväline. Kesäiseen peltonäkymään on oleellisesti kuulunut tuulessa huojuva, kasvava vilja sekä kylvöheinä.

Sirkka-Liisa Ranta on huomauttanut, että maaseudun pientiloilla koneistuminen ja uudistukset tulivat käyttöön viiveellä (Ranta & Seppovaara 2003: 12). Esimerkiksi traktorit olivat hänen mukaansa harvinaisia vielä 1950-luvulla. Näin oli haastateltujen kertoman mukaan ja vanhoja valokuvia analysoimalla saatujen tietojen perusteella myös Liedossa (ks. esim. NKM/ar/29:106, NKM/ar/29:136). Tosin haastatteluaineistosta nousee esille myös sota-ajan ja sitä seuranneiden murroskausien vaikutus koneiden lisääntymiseen (NKM/ar/51:4c). Kartanoiden ja suurten tilojen pelloilla töitä tehtiin traktorilla, kun taas pienviljelijät muokkasivat maitaan lähinnä hevos- ja käsivoimin (Ranta & Seppovaara 2003: 11, Ranta 2006: 57). Samanaikaisesti maisemassa on siis näkynyt sekä käsivoimin että koneellisesti hoidettuja peltoja.

Yksi parhaiten tunnettuja maaseutumaiseman tunnusmerkkejä ovat olleet heinäseipäät, joita toisinaan vieläkin käytetään perinnealueilla tunnelman luomiseksi. Seipäät yleistyivät Veikko Anttilan (1974: 110–112) mukaan 1920-luvun kuluessa, joskin ne ovat lounaisilla alueilla olleet käytössä paikoin jo 1800-luvun puolella. Seiväskuivauksen käyttöönottoon johti paksun ja huonosti kuivuvan kylvöheinän tulo luonnonniittyjen ohuen, maassa kuivuvan heinän tilalle. Heinän lisäksi seipäillä on kuivattu viljaa ja menetelmän tiedetään tulleen käyttöön yhdessä koneellisen puinnin kanssa, noin 1930-luvulla. Aikaisemmin vilja sidottiin heti tuoreena lyhteiksi, jotka kannettiin riihen parsille kuivumaan. Riihikuivauksesta luovuttaessa viljan annettiin puhaltua pelloilla tuulella riittävän kuivaksi, jotta se voitiin koneellisesti puida. Tämän jälkeen jyvät kuivattiin vielä erikseen riihen lavoilla tai kuivureissa (Anttila 1974: 112.) Maisemassa on toisin sanoen ollut vain lyhyen ajanjakson ajan samanaikaisesti seipäille nostettua viljaa ja riihiä, joiden räppänöistä nousee lämmityksestä kertova savu.

Pidempään säilynyt peltoviljelyn merkki maisemassa ovat olleet sarkaojat, jotka paikoin vieläkin voi nähdä käytöstä pois jääneillä peltoaukeilla. Niiden kaivaminen on yleensä hoidettu yhteisvoimin, jolloin sarkajaon eri osapuolet ovat kukin hoitaneet osuutensa (Virtanen 1937: 101). Liedon alueella avonaiset, lapioin kaivetut ojat yleistyivät ilmeisesti viimeistään 1800-luvun alussa, hieman ennen salaojituksen yleistymistä (Talve 1990: 71). Vuosien 2013 ja 2014 tutkimusten yhteydessä en havainnut ainuttakaan käytössä olevaa peltoa, jolla sarkaojat olisivat säilyneet, mutta muutamilla

niityiksi muuntuneilla joutomailla niitä oli mahdollista havaita pitkän heinän seasta¹⁶. Avonaiset sarkaojat on ilmeisesti salaojitettu jotakuinkin samaan aikaan maanviljelyksen koneellistumisen kanssa. Näin on mahdollistettu helpompi kulku pelloilla traktoria ajaen ja saatu samalla myös lisää viljelypinta-alaa.

Viljelyn ja maanmuokkauksen lisäksi maaseutumaisemaan on vaikuttanut laidunnus. Aikaisemmin karja ajettiin paimenen ohjaamana etäisille niityille, sillä ennen varsinaisen maitotalouden alkamista, karjaa ei tarvinnut lypsää jatkuvasti. Jatkosodan jälkeen karja siirrettiin yhä enenevässä määrin tilojen läheisyydessä sijaitseville laitumille (Ranta & Seppovaara 2003: 98–99, NKM 2014:35.1.) Sarkajaon aikaan karjaa laidunnettiin vapusta syksyyn saakka kylän yhteisillä laitumilla, mutta isojaon jälkeen kukin talo alkoi järjestää itse karjansa laidunnuksen ja kyläpaimenten aika loppui (Talve 1990: 81, Virtanen 1937: 2, sarkajaosta kts. esim. Jutikkala 1942: 263–276). Laiduntamisen muutokset isojaon jälkeen vaikuttivat suuresti maaseudun ulkonäköön, sillä paimenen metsään ja etäisille niityille ajama karja ei tarvinnut mittavia aitauksia. Sen sijaan karjan jäädessä tilojen lähiniityille ja ojanpientareille, oli aitaaminen välttämätöntä viljan ja kasvimaiden suojaamiseksi. Vielä 1700-luvulla katsottiin aitaamisen olevan ensisijaisesti maanomistajan velvollisuus (Korhonen 2013: 30–33) ja laiminlyönnistä sakotettiin (Virtanen 1937: 90).

Varhaisempina aikoina aidat on tehty puusta ja yleisiä olivat Sirkka-Liisa Rannan (Ranta & Seppovaara 2003: 99) mukaan etenkin risu- ja riukuaidat. Kevytrakenteisina ne tosin oli uusittava tasaisin väliajoin, Kustaa Viikunan (1976: 162–163) mukaan jopa kolmen vuoden välein, mutta suomalaisessa maalaispitäjässä tarveaineita lienee ollut riittävästi saatavilla. Teppo Korhonen (2013: 74–75) samoin kuin Viikuna huomauttaa, että aidan ikä riippui paljolti käytetyistä materiaaleista. Toisinaan riukuaidan ei ollut tarkoituskaan kestää kuin muutama laidunnusvuosi, kun taas toiset aidat oli tarkoitettu kestämään ”miehen ikä” (Korhonen 2013: 74). Hyvin tehty aita oli mahdollista korjata uusimalla vain osa lahonneista puista, jolloin aikaa ja vaivaa säästy (Korhonen 2013: 75). Laidunten rajaaminen erilaisin metallilangoon, muun muassa piikkilangalla, yleistyi Rannan (Ranta & Seppovaara 2003: 99) mukaan jo 1910–20-lukujen aikana. Kustaa Viikuna (1976: 164) on kommentoinut piikkilanka-aitojen yleistymisen vaikuttaneen

¹⁶ Sarkaojia oli havaittavissa muun muassa Liedon Viinamäen tontilla (ETRS-TM35FIN -tasokoordinaatit N 6717154 E 250951) ja Liesan majan Kuokkapellolla (ETRS-TM35FIN -tasokoordinaatit N 6719037 E 252162).

metsiä säästävasti, sillä vanhan mallin riukuaitaan kului runsaasti nuorta puuta. Liedon alueella metsistä ei karttojen mukaan ole ollut pulaa, mutta piikkilanka-aita lienee helppoutensa vuoksi omaksuttu sielläkin samaan aikaan muiden paikkakuntien kanssa. Vuosien 2013 ja 2014 dokumentointimatkoilla tekemiäni havaintojen mukaan Liedossa on käytetty samanaikaisesti sekä puu- että piikkilanka-aitoja peltojen ja laidunten rajaamiseen. Riukuaitoja ei enää kenttätöin tavoitettu, mutta joitakin piikkilanka-aitojen jäänteitä oli vielä havaittavissa metsissä (mm. NKM 2014: 44.8., NKM 2014: 58.1.) ja teiden varsilla (mm. NKM 2014: 14.1.). Onks tääl? -hankkeen myötä tarkempiin tutkimuksiin ei ollut mahdollisuutta, mutta lukuisat makasiineissa ja metsissä lojuvat piikkilankakiepit, sekä harvat säilyneet piikkilanka-aidan pätkät tarjoaisivat vielä mahdollisuuden jatkotutkimuksiin muun muassa laidunnukseen käytettyjen metsien sijainnista ja kasvillisuudesta.

Liedon maisemassa on siis näkynyt samanaikaisesti sekä puu- että piikkilanka-aitoja, joiden tarkoitus on ollut rajoittaa laiduntavan karjan kulkua viljelyalueille. Varhaisia 1500- ja 1600-lukuja käsitelleellä paikallishistorioitsija K.I.Karttusella (1931: 157) on ollut luottamusta lietolaiseen maaperään, sillä hän on todennut yksiselitteisesti: ”Liedon pitäjässä oli epäilemättä 1500-luvulla jo kukoistava karjanhoito, joka lannoitusaineillaan antoi vankan tukensa peltoviljelykselle. Karjanlaitumia ei kylläkään kehuta, mutta kohtalaisia nekin olivat.”. Sitä, mihin hän laitumia koskevan huomionsa perustaa, ei teoksessa mainita, mutta heti kohta hän jatkaa lauseella ”Karjamailla ei nähtävästi ollut riittävästi aitoja.” (Karttunen 1931: 157). Lauseella hän ilmeisesti viittaa paimenten käyttöön karjan laiduntamisessa, tai sitten karjan runsaslukuisuuteen käsittelemillään vuosisadoilla. Liedon maisemassa olisi täten näkynyt aikakauteen nähden paljonkin lehmiä kulkemassa laiduntamaan. Onks tääl? -hankkeessa ei valitettavasti voitu selvittää, olisiko tästä runsaasta laidunnuksesta jäänyt lietolaiseen maastoon erityisiä merkkejä, esimerkiksi karjamajojen raunioita. Mitään siihen viittaavaa ei muiden tutkimusten yhteydessä ilmennyt.

Ilmar Talve (1990: 81) kertoo karjan määrän vähentyneen reilusti vuoden 1918 sodan jälkeen, vaikka se oli vasta 1800-luvulla noussut ratkaisevasti. Toisaalta siipikarjaa ja sikoja hankittiin hänen mukaansa lisää, ilmeisestikin naudoilta ja hevosilta tyhjäksi jääneisiin tiloihin. Karjan vähentymisen ensimmäinen aalto lienee sidoksissa samanaikaisesti parantuneeseen maitotalouteen ja talviruokintaan. Tämä ei liene vielä vaikuttanut lietolaiseen maisemaan, sillä laitumia ja heinäpeltoja on tarvittu edelleen

lähes yhtä paljon. Siat toisaalta, eivät enää 1800–1900-lukujen vaihteessa laiduntaneet yleensä pihapiiriä kauempana, kun ne aiemmin olivat liikkuneet melko vapaasti koko kylän yhteislaitumilla (NKM 2013: 28.7., Virtanen 1937: 114). Kanat kulkivat ensin vapaana pihamaalla ja myöhemmin niiden tarhat on sijoitettu karjarakennusten taakse (NKM 2013: 28.17., NKM 2013: 27.11.). Maitotalouteen siirtymisen jälkeen karjarakennusten yhteyteen ovat ilmestyneet myös sahanpurukasat, joihin talvisin varastoitiin jäitä maidon kesäaikaista käsittelyä varten (ks. esim. NKM 2013: 22.2.).

Peltoviljelyssä viljalla on tietävästi esihistorialliselta ajalta saakka ollut valta-asema, mutta sen ohella myös juurekset ovat näkyneet kulttuurimaisemassa (Ranta & Seppovaara 2003: 71). Naurista ja lanttua tiedetään viljellyn Varsinais-Suomessa ja siten oletettavasti Liedossakin aina keskiajalta saakka (Ranta & Seppovaara 2003: 71). Uusista viljelykasveista peruna vakiinnutti asemansa 1800-luvun kuluessa (Ranta & Seppovaara 2003: 71, Talve 1990: 63–64) ja se kuuluu edelleen kiinteänä osana lietolaiseen kasvimaahan. Etenkin vuoden lopulla maisemassa ovat varmasti näkyneet erilaiset juuresaumot, joista viljelytuotteet siirrettiin talvisäilytykseen. Vielä 1800-luvun lopulla ja aivan 1900-luvun alussa karjan rehuksi käytetty heinä kerättiin pääasiassa luonnonniityiltä (Talve 1990: 77, Talve 1961: 16), joita Sirkka-Liisa Rannan (2006: 21–22) mukaan hoidettiin hieman miten milloinkin. Vanhan rakennusmaiseman rekonstruoinnissa kaukana sijaitsevat luonnonniityt tarkoittavat toisin sanoen sitä, ettei kylän alueella, aivan rakennusten lähellä sijainnut kuin joitakin viljapeltoja. Sen sijaan korpimailloilla, hieman asutuksesta etäällä, heinämaiden raivaaminen eteni kiihtyvällä tahdilla koko 1900-luvun alkuvuosikymmenet (Ranta 2006: 27, Talve 1990: 78), tuoden mukanaan pientareille rakennetut pienet heinäladot ja rehun kuljetuksesta syntyneen käärypolun.

4.3. Pihat ja tiet

Pihapiirit ovat muuttuneet paljon puutarhojen ja pihapuiden istuttamisen muotiin tulon jälkeen. Aikaisemmin talot oli sijoiteltu lähelle toisiaan ja pihat olivat puuttomia. Umpipihojen aikaan jatkuvasti rakennusten kupeessa kulkeneet kotieläimet torjuivat tehokkaasti liian ruohonkasvun ja vesakoitumisen. Sirkka-Liisa Ranta (Ranta & Seppovaara 2003: 66, 71) huomauttaa pihalla sijainneen pari puuta, mutta muuten näkyvyys pidettiin muutamaa humalasalokoa lukuun ottamatta avoimena muun muassa varkaiden torjumiseksi. Vaikka puuta on hänen mukaansa kehoitettu istuttamaan

tulipaloja torjumaan jo 1700-luvulla, eivät istutukset yleistyneet ennen 1900-lukua. Umpipiha jäi rakennuskulttuurista pois Talven (1990: 39) mukaan jo isojaon jälkeen, mutta muutos näkyi Liedossa vasta pitkän ajan kuluttua, kun rakennuskantaa oli tarve uusia (kts. myös TYKL/kys/56/8). Eero Sappinen (1985: 108) on käyttänyt varsinais-suomalaisista pihosta nimitystä ”göötalainen pihatyyppi”, tarkoittaen pihaa, jossa mies- ja karjapiha olivat erotetut toisistaan aidalla.

Pihapuiden asema julkaisuissa ja maatalousoppilaitosten opetuksessa alkoi näkyä vasta niinkin myöhään kuin 1930-luvulla (Ranta & Seppovaara 2003: 66), eikä niitä vanhojen valokuvien mukaan juuri sitä ennen ollut lietolaisillakaan tiloilla. Pihojen neliskanttinen muoto säilyi vielä umpipihoista luovuttaessakin ja vähentynyt rakennusmäärä mahdollisesti kasvillisuuden monipuolistumisen (Korhonen 2001: 28). Pihateiden varsille ilmestyivät ensimmäiset puukujat aivan 1900-luvun alussa (Ranta & Seppovaara 2003: 68). Varhaisimmat hoidetut nurmialueet ilmestyivät Sirkka-Liisa Rannan (Ranta & Seppovaara 2003: 69) mukaan ensin kartanoihin ja pappiloihin, mutta levisivät sotien jälkeen myös tavallisille maatiloille. Siten Liedossakin on varmasti nähty hoidettua nurmikkoa jo sotavuosien 1939–1944 tienoilla.

Pihojen ohella maiseman muutokselle merkityksellinen elementti on talosta toiseen kulkenut tieverkosto, joka vuosikymmenten ja -satojen kuluessa on suuresti muuttunut. Heidi Vilo (2003: 55) toteaa Suomen teiden historiaan viitaten:

”Tie, olkoon se kärrytie tai monikaistainen moottoritie, on osa maisemaa, jossa luonto ja kulttuuri kohtaavat. Ihminen rakentaa teitä ja liikkuu niitä pitkin, luonto puolestaan luo edellytyksiä ja asettaa rajoituksia teiden rakentamiselle.”

Toteamus pätee myös Liedon menneeseen maisemaan, sillä esimerkiksi Liedon Suopohjasta kirkolle kulkenut tie on pitkään kärsinyt luonnon määräämistä olosuhteista (NKM/ar/51:4c). Kari Suistorannan (1988: 65) mukaan Liedon merkittävimmät tieverkot oli rakennettu ennen autonomian aikaa, eikä uusia teitä siksi juurikaan perustettu 1800-luvulla. Kylästä toiseen kulkevia teitä hoitivat kyläkunnat itse ja kunkin talon tiluksille kulkevat tiet hoidettiin oman talon voimin. (Suistoranta 1988: 65.) Yleisten maanteiden hoitamisesta Suistoranta (1988: 65) toteaa humoristisesti:

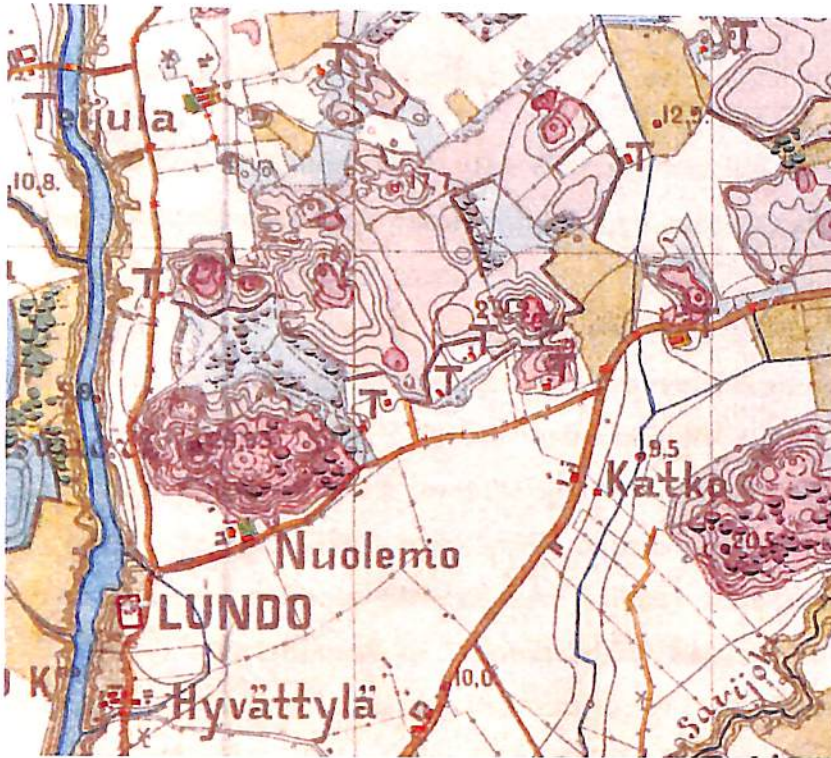
”Maskun ja Mynämäen kihlakunnissa ryhdyttiin vuonna 1812 valmistelemaan uutta jakoa, joka venyi niin, että kolme maanmittaria ehti kuolla ennen kuin se lukemattomien valitusten ja viivyttelyn jälkeen saatiin edes osapuilleen valmiiksi. Ja silloinkin voitiin vain todeta, ettei juuri kukaan ollut jakoon tyytyväinen.”

Toisin sanoen, teiden hoitaminen on koettu pitäjissä suurena taakkana, eikä työtä ole suoritettu vapaaehtoisesti. Vaikka teiden hoitamisesta oli säädetty asetuksia ja viranomaisten edustajat pyrkivät valvomaan, ettei esimerkiksi karjateitä tukittu aitauksilla, aiheuttivat tielinjaukset jatkuvasti kiistoja eri kylien välillä (Virtanen 1937: 81). Liedossa etenkin upottava savipohja on lisännyt tienhoidon työläyttä (Karttunen 1931: 101). Vapaasti tulkittuna lietolaiset maantiet ovat ilmeisesti vielä 1800-luvun lopulle tultaessa olleet melko huonosti hoidettuja ja siten voi kuvitella niiden näkyvän kulttuurimaisemassa kuoppaisina, liejuisina ja kenties metsätaipaleilla myös osittain pusikoituneinakin (Suistoranta 1988: 69). Minulle kerrotun mukaan esimerkiksi Liedon Pyhällön kylästä kuljettiin vielä 1900-luvun alkupuolella kirkolle jalan siten, että matka sujui jotakuinkin nykyisen Ahteentien suuntaisesti, Parmaharjun metsän eteläpuolelta, Raukkalan kylän läpi ja Maismäen metsäsaarekkeen pohjoispuolta. Kyseessä ei liene ollut juuri hirvien käyttämää metsäpolkua suurempi kulkuväylä, mutta kävellen suoritettavaan kirkolla käyntiin se on ollut aivan riittävä. Enemmän liikennöityjä väyliä lietolaiset joutuivat hoitamaan nimismiehen valvonnan alaisena (Suistoranta 1988: 68, Karttunen 1931: 101). Varhaisemmilta ajoilta on lisäksi muistettava, että lyhyitä matkoja kuljettiin myös härkien vetämillä vankkureilla (Soininen 1874: 207). Viri Teppo-Pärnä ja Seppo Pärnä (1999: 33) ovat Liedon naapurikunta Piikkiötä tarkastellessaan muistuttaneet, että eteneminen oli hidasta matkanteon jatkuvasti katkaissien veräjien avaamisen ja sulkemisen vuoksi.

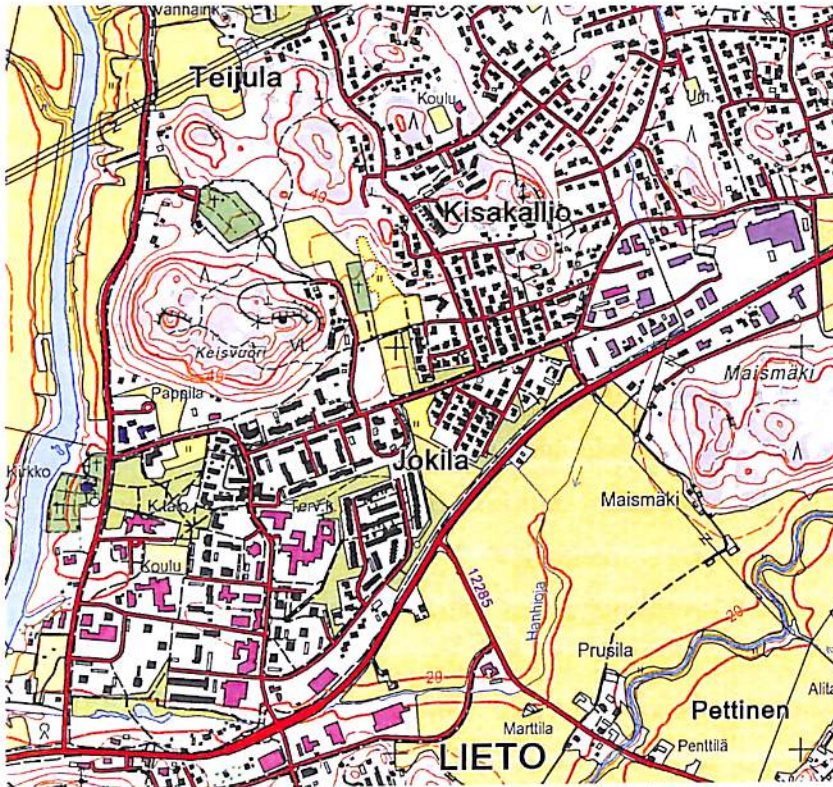
Maatalouden koneiston suurentuessa ja henkilöliikenteen ajoneuvojen määrän kasvaessa vähitellen 1950-luvulle tultaessa vanhat soratiet eivät kuitenkaan enää riittäneet kulkemisen tarpeisiin. Tämä on johtanut teiden levenemiseen ja niiden perustusten jämäköitymiseen (Ranta & Seppovaara 2003: 98, Ranta 1999:266). Ennen tiet olivat kapeita ja niillä oli mahdollista kulkea lähinnä jalkaisin, ratsain tai leveimmillään hevosvetoisilla rattaila (NKM/ar/51:4c, NKM/ar/51:51b). Ne kulkivat kylästä kylään, käyden tilojen halki siten, että jokainen tietä kulkeva kävi talon pihan läpi (ks. esim. Talve 1961: 14, www10). Salaa ei siis entisaikaan voinut kylien välillä kulkea ainakaan tietä pitkin. Hyvä esimerkki tiellä kulkijoiden havaitsemisesta ja teiden kunnosta on

vuonna 1900 syntyneen Alvar Satuniemen (NKM/ar/51:4c) muistelu siitä, kuinka perunakuorma oli vietävä keskellä yötä, jotta isäntä ei näkisi hänen ja isänsä kulkevan pehmeää tietä pitkin kärryjen kanssa. Isäntä ei olisi kärryjen käyttöä hyväksynyt, koska tien painuessaan renkaat aiheuttivat urien pahentumista. Myös Jaakko Virtanen muisteli teiden olleen aikoinaan niin upottavia, että hänen enonsa suorastaan hämmästeli kyettyään kerran ajamaan koko matkan Suopohjasta Littoisten Verkatehtaan alueelle jalkautumatta kertaakaan (NKM/ar/51:51). Saman enon muuttokuorma oli vuonna 1928 uponnut kärryn pohjaa myöten liejuun, kun sitä kuljetettiin kyseistä tietä pitkin (NKM/ar/51:51).

Ihmisten muuttunut yksityisyyden tarve ja toisaalta merkittävästi kasvanut liikenteen määrä aiheuttivat teiden siirtämisen pihapiirien ulkopuolelle. Ilmeisesti samoihin aikoihin ja osin johtuen muuttuneesta lainsäädännöstä teitä on myös parannettu (NKM/ar/51:4c). Hyvä esimerkki tieverkoston ja maiseman aggressiivisesta muuttumisesta Liedossa on uuden Hämeentien linjaus verrattuna Vanhaan Hämeen Härkätiehen. Aikaisemmin muun muassa Jokilan (rek. Tienvieri) tilan ohitse, aivan Katkon torpan vieritse kulkenut tie näkyy pääpiirteiltään nykyisessäkin kartassa (kuvat 24–25). Sen asema on kuitenkin muuttunut uuden Hämeentien rakentamisen myötä, sillä liikenteen määrä tiellä on pudonnut huomattavasti pelkän ohikulkuliikenteen keskittyttyä uudelle tielle. Heidi Vilo (2003: 77) on todennut: ”Matkat ja tiet ovat nykyään itsestäänselvyys meidän elämäntyylille.” Tämä tiivistää hyvin tien merkityksen nykypäivänä. Vielä 1950-luvulla kaikki liikenne kuitenkin kulki edellä mainittujen talojen vieritse, ja siitä johtuen kylissä myös yleensä tiedettiin, ketkä tieverkostoa käyttävät (Kuusisto 2013).

Kuva 24. Liedon kirkonseutua taltioituna senaatin karttaan vuonna 1880. Kuva: Digitaaliarkisto, maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma), Senaatin kartasto, [Lieto] (X 17).

Kuva 25. Liedon kirkonseutua kartalla vuonna 2010. Asutus on merkittävästi laajentunut ja suurin osa vanhoista rakennuksista purettu uusien tieltä. Kuva: Maanmittauslaitoksen avoimien aineistojen tiedostopalvelu, peruskarttarasteri L3413R Lieto. 30.9.2014.

4.4. Sillat, kaivot ja harrasterakenteet

Osa lietolaisessa kylämaisemassa näkyneistä elementeistä on ollut yhteiskäytössä. Tällaisia rakenteita ovat olleet esimerkiksi ojien yli kulkeneet sillat, jotka vielä vanhan maatalouden aikana saatettiin rakentaa yksinkertaisesti asettamalla pari leveää lankkua vastarannalta toiselle (www14). Ylityspaikoilla, joilla tarvittiin karjasiltaa, oli sen rakentaminen kylän tai maanomistajien yhteinen velvollisuus (Virtanen 1937: 85). Alfred Kolehmainen (1998: 12) on todennut, että lehmien käyttöön riittivät yksinkertaiset pitkospuut, mutta hevoselle oli rakennettava tukevampi silta. Kapeimmat sarkaojat on uskoakseni ylitetty hyppäämällä, milloin karjaa tai hevosta ja kärryjä ei ole tarvinnut kuljettaa mukana. Aina siltaa ei välitetty rakentaa leveän Aurajoenkaan ylittämiseen ja niinpä esimerkiksi Vääntelänkosken kohdalta pääsi vielä 1800-luvulla kulkemaan vain kuivana kesäaikana (Suistoranta 1988: 68). Vuonna 1908 paikalla on ollut jo kiinteä silta, sillä se näkyy eräässä Lieto-kokoelman vanhassa valokuvassa (www15). Paikallishistorioitsija Karttusen (1931: 102) mukaan Aurajoessa on ollut vähemmän siltoja kuin sen pienemmässä sivuhaarassa Savijoessa. Nämä sillanpaikat ovat luultavasti säilyneet käytössä vähintään 1800-luvulle saakka, elleivät nykypäiväänkin, sillä useimmat tielinjat kulkevat karttojen mukaan jotakuinkin vanhoilla sijoillaan.

Siltojen lisäksi myös kaivot ovat yleensä olleet kylän yhteisessä käytössä. Tällaisia suuria yhteiskaivoja tunnetaan ainakin Littoisista (Vuorela 1975: 300) ja Loukinaisista (NKM 2014: 28). Toisinaan vesi haettiin tontin lähellä sijainneesta lähteestä¹⁷, mutta melko usein vanhaan rakennuskantaan kuuluu kaivo tai kaksikin pihapiirissä (ks. esim. NKM 2013: 21.1.). Karjanhoitoon vettä kului ehdottomasti eniten (Vuorela 1975: 301). Vielä vuonna 2013 Liedossa toimi yksi tila, jonka navettaan vesi kuljetettiin rattailla käsivoimin (NKM 2013: 27.7.). Vähitellen 1900-luvun kuluessa navettoihin rakennettiin järjestelmiä, joiden avulla karjan juomavesi kulki suuresta säiliöstä oman paineensa voimalla pieniin juomakaukaloihin ruokintaparrelle (ks. esim. NKM 2013: 28.2., NKM 2013: 2.2., Bläuer 2015: 104). Talousveden nostamiseen voitiin käyttää korkeaa vinttikaivoa (Vuorela 1975: 303), tai vesi voitiin nostaa koneellisesti esimerkiksi Aurajoen sivu-uomasta (NKM 2013: 23.1.). Myöhemmin vedennoston avuksi rakennettiin sähkömoottorilla toimivia pumppukoppeja, jotka toisinaan näkyvät

¹⁷ Rakennusinventoinnin NKM 2013: 13.1. yhteydessä saatu suullinen tieto.

vielä nykyäänkin maisemassa (NKM 2013: 23.1., NKM 2013: 9.1.). Aurajoen kulttuuriympäristössä ovatkin vanhan maatalouden aikana näkyneet varmasti veden nostoon liittyvät rakenteet, melontaan käytetyt ruuhet (www7) ja alaville jokivarsille aidatut laitumet.

Siltojen ja yhteisten kaivojen ohella kulttuuriympäristöön ovat myöhemmin aikoina ilmestyneet myös kylien ja tilojen yhteiset maitolaiturit. Nämä rakennelmat yleistyivät kansatieteilijä Jaana Laamasen (2001: 69) mukaan kuitenkin vasta 1950-luvulta lähtien, kun maidon kuljettaminen meijereihin yleistyi. Aikaisemmin maito oli hänen mukaansa viety tilalta eteenpäin lähinnä kävellen maitorattailla tai hevosvetoisilla kärryillä. Entisajan lietolaisessa rakennuskulttuurissa maitolaitureita ei toisin sanoen vielä näkynyt, vaikka ne nostalgisoidussa maalaismaiseman kuvauksessa yleensä esiintyvätkin.

Toinen nyttemmin kulttuurimaisemassa esiintyvä rakennusmuoto, joita Onks tääl? -hankkeen dokumentointitöissä valokuvattiin, mutta joita ei vanhan maatalouden aikana tiettävästi vielä esiintynyt, ovat olleet metsästäjien ”kyttäyskopit”. Nämä kevytrakenteiset, yleensä ylijäämälaudoista rakennetut pienet huoneet sijaitsivat havaintojeni mukaan yleensä muutaman metrin korkeudessa ja ne on usein sijoitettu siten, että kyttäyskopin tähtäysluukusta on hyvä näkymä hirvien tai peurojen käyttämälle polulle. Toisinaan kyttäyskoppi on voitu sijoittaa hylätyn talousrakennuksen tiloihin (NKM 2013: 27.4.). Tiedusteltuani asiaa muiden rakennusinventointien yhteydessä sain kuulla tämän rakennustyyppin olevan poikkeuksetta 1950-lukua nuorempi ja siten se oli Onks tääl? -hankkeen aineistojen ulkopuolella. Koska muualta Suomesta kuitenkin tunnetaan metsästyksessä käytettyjä talaksia (ks. esim. Vuorela 1975: 39), on mielestäni täysin mahdollista, että tämä rakenne on esiintynyt aikoinaan Liedossakin. Dokumentointihankkeen myötä moisesta ei kuitenkaan saatu mitään viitteitä.

Maisemassa varmasti sijainneita rakenteita sen sijaan ovat olleet kyläkeinut, joista niistäkään ei Onks tääl? -hankkeessa saatu kerättyä lainkaan tietoja. Toivo Vuorelan (1975: 660–661) mukaan yleisin keinutyyppi Varsinais-Suomen alueella oli kelakeinu. Ne yleistyivät hänen mukaansa vasta niinkin myöhään kuin 1850-luvulla ja sijaitsivat normaalisti kylän aikaisemmilla ”helavalkea- ja tanssikedoilla”. Näin ollen Liedossa kyläkeinun olisi voinut olla muun muassa Haimionmäen huipulla, jota vielä 1900-luvun

alussa tiedetään käytetyn tanssipaikkana (Kuusisto 2013). Keinujen suurin suosio laski Vuorelan (1975: 661) mukaan jo kolmen vuosikymmenen jälkeen ja mainitsee syyksi aikaisempaa paremmaksi kehittyneet kulkuyhteydet – muun muassa polkupyörän. Koska Liedosta oli helppo matkustaa lähellä sijaitsevaan Turkuun, on helppo uskoa kyläkeinujen kadonneen maisemasta melko nopeasti. Yhtään alkuperäistä lietolaista kyläkeinua ei tiettävästi ole säilynyt, mutta Nautelankosken museon pihamaalla on vanhan mallin mukaan rakennettu rekonstruktio, jonka avulla museokävijät voivat tutustua keinun toimintaperiaatteisiin (www16). Kyläkeinujen lisäksi maisemassa ovat näkyneet varmasti muunkinlaiset vapaa-ajan viettoon liittyneet rakenteet, kuten talviset mäenlaskupaikat ja napakelkat, sekä ongintaan ja mattojen pesuun käytetyt laiturit. Näistä ei myöskään saatu mitään tietoa Onks tääl? -hankkeen tutkimusten aikana.

5. TYYPILLINEN LIETOLAINEN ASUINYMPÄRISTÖ

5.1. 1800-luvun lopulla

Miltä lietolainen maisema sitten todellisuudessa näytti? Aikaisemmissa kappaleissa käsittelemiäni yksityiskohtia yhdistelemällä on mahdollista muodostaa käsitys siitä, minkälainen lietolainen maisema oli noin 1890-luvulla. Tältä ajalta ei vielä ole käytettävissä maisemavalokuvia, vaikka saman ajan henkilökuvia onkin runsain mitoin Nautelankosken museon kokoelmissa. Sen sijaan Liedon alueelta 1880-luvulla laaditut Senaatinkartat ja hieman myöhempi valokuva-aineisto valottavat 1800-luvun lopun rakennuskulttuuria ja asumista tehokkaasti.

Esitän seuraavassa oman tulkintani siitä, miltä lietolainen pihapiiri ja kulttuuriympäristö olisi voinut näyttää. Käsitykseni olen muodostanut tutkimustyöhön käyttämieni aineistojen, eli rakennusinventointien, valokuvien, karttojen ja tutkimuskirjallisuuden perusteella. Koska kuvailemani rekonstruktio on kuvitteellinen, eikä perustu yhteen todellisuudessa olemassa olleeseen rakennuskohteeseen, en ole merkinnyt kappaleeseen lähdeviitteitä käyttämiini lukuisiin aineistoihin. Tutkimukseeni olen kuitenkin lähdeluettelossa mainitun kirjallisuuden lisäksi käyttänyt ainoastaan Nautelankosken museon kokoelmiin kuuluvaa vanhaa valokuva-aineistoa, sekä Liedon alueelta kerättyjä rakennusinventointitietoja 1980- ja 1990-luvuilta, sekä vuosilta 2013 ja 2014. Viittaan rekonstruktiossani näihin kokoelmiin kokonaisuuksina.

Tutkimuksessani olen tarkastellut lietolaista rakennuskulttuuria 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin saakka. Huomion arvoista on, että 1800-luvulla Liedon yli 60 kylää rakentuivat kukin aluettaan hallitsevan ”päätalon” – tai useiden – ympärille. Kyseessä olevat tilat on perustettu jo varhain ja osa niistä ajoittuu vähintään keskiajalle, luultavimmin jopa rautakaudelle saakka. Liedon vanhoista kylistä ja niiden tiloista suurin osa vaikuttaisi esiintyvän jo isojakoasiakirjoissa, joten kylärakenne lienee pysynyt melko samanlaisena aina 1890-luvulle saakka. Rakennuksia on vuosisatojen aikana uusittu tarpeen mukaan, sillä vanhat rakennukset ovat lahonneet tai palaneet. Pellot omistaneiden talonpoikaistilojen lisäksi kylissä asui runsaasti tilattomia, joiden asumukset, kuten torpat ja mäkituvat, sijoittuivat vaihtelevasti lähiympäristöön. Toisinaan tilan torppa saattoi sijaita hyvinkin kaukana takamailla, naapurikylien takana, jopa 10–15 kilometrin etäisyydellä päätilasta. Kyläalueilla rakennusten sijoittelu

perustui isojaossa määriteltyihin viljelysmaihin ja niiden omistajuuteen. Suurempia asuinrakennusten erilleen siirtoja ei vielä 1800-luvun viime vuosikymmenillä vaikuttaisi tapahtuneen.

Vielä 1890-luvulla lietolaisen maanviljelystilan keskus oli yleensä umpipiha. Asuinrakennuksia oli yksi tai kaksi ja ne sijaitsivat usein kulmittain pihan laidalla. Rakennusten kulmassa oli pihan sulkeva aita, samoin kuin muualla rakennusten väleissä. Asuinrakennuksen vieressä, sivulla ja sitä vastapäätä sijaitsivat vaihtelevassa järjestyksessä tilan karjarakennukset, kuten hevos- ja härkätalli sekä navetta. Rakennukset olivat yleensä pienehköjä, sillä karjaa oli lukumäärällisesti melko vähän. Karjarakennusten väleissä sijaitsivat pienet varastotilat, joissa säilytettiin eläinten rehuja ja tilan hoidossa tarvittavia työkaluja. Useimmat asuinrakennukset ja umpipihan laidoilla sijaitsevat talousrakennukset oli katettu päreillä, jotka vanhemmiten alkoivat harottaa ja tekivät katon ”tikkuisen” näköiseksi. Talousrakennukset olivat yleensä maalaamattomia ja auringon harmaannuttamia, mutta asuinrakennukset oli toisinaan maalattu puna- tai keltamullalla.

Keskellä rakennusten muodostamaa umpipihaa kulki aita, joka jakoi piha-alueen kahtia. Toisella puolella aita sijaitsi pääasiassa ihmisten käytössä ollut miespiha, jonka puolella myös tallista ulos tuotu tilan hevonen odotti lähtemistä isännän tai rengin mukana töihin. Aidan toisella puolen sijaitsi karjapiha, jonka kautta lehmät kulkivat paimenen johdolla metsään vievälle polulle ja jonka kulmassa yleensä tonki sika tai kaksi. Siialla oli oma nukkumiseen varattu koppinsa yleensä jonkin portaikon alla tai muussa rakennuksen muuten hyödyntämättömässä osassa. Haittaeläimiä, etenkin rottia ja hiiriä, pitivät loitolla vapaana kuljeskelevat kissat. Useimpien talousrakennusten ovissa oli sahattuna pieni neliskulmainen reikä, eli kissanluukku, jonka kautta kissat pääsivät kulkemaan metsästysretkilleen vapaasti. Koiria taloissa oli lemmikkeinä ja metsästysapureina, ja ne kulkivat yleensä omistajansa mukana, jolloin niitä näkyi pihamaalla silloin kuin ihmisiäkin. Varsinaisia lemmikkejä sanan nykyisessä merkityksessä ei yleensä pidetty, mutta lapsilla oli usein nimikkoeläimensä, josta he pitivät huolta sen teurastukseen asti. Pihan jonkin rakennuksen kupeessa saattoi olla häkki, jossa pidettiin lihaksi ja turkiksiksi kasvatettavia kaneja. Vapaana pihamaalla kuopsuttivat kanat ja yksi kukko, joka tarvittiin lauman ylläpitämiseksi.

Hieman pihapiirin ulkopuolella, asuinrakennuksen ikkunoiden näköpiirissä, sijaitsivat tilan aitat. Suoraan pihapiirissä ne eivät yleensä sijainneet paloturvallisuuden vuoksi, sillä tulipalon sattuessa koko umpipiha oli vaarassa tuhoutua ja onnettomuuden sattuessa ruuan ja tekstiilien säilyminen oli sitäkin tärkeämpää. Suuremmilla tiloilla aittoja oli vähintään kaksi. Toisessa oli laarit viljan säilyttämiseksi ja toiseen varastoitin suolattu liha, voi, marjat ja mahdollisesti taloustarvikkeita sekä tekstiilejä. Aitat sijaitsivat näköetäisyydellä isännän kamarista, jotta talonväki kykeni paremmin vartioimaan niitä asiattomien kulkijoiden vierailuilta.

Etäällä pihapiiristä sijaitsivat yhteen rakennetut riihi ja luha. Sadonkorjuuaikaan riihen hirsien välistä tuprusi savua merkinä kiukaan lämmittämisestä viljan kuivaamiseksi. Koska riihi oli erityisen paloaltis rakennus ja ajan sammutuskalusto vielä melko alkeellista, oli riihi sijoitettava niin etäälle muista rakennuksista, ettei tuli syttyessään levinnyt. Sisäänpäin lämpeämisestä johtuen riihen tunnisti helposti jo kaukaa noen mustaamasta oviaukosta ja muista lävistä. Sadonkorjuuaikana riihessä tapahtuva puinti kuului kauas pellon toiselle laidalle tasaisena klupubarstojen iskuina.

Pihan läpi kulki tie, joka kumpaankin suuntaan johti lähimpään naapurikylään. Tien molemmin puolin sijaitsivat viljelysmaat, joiden taustalla olivat metsät ja luonnonniityt. Metsän reunoilla lehmät laidunsivat paimenen valvonnassa. Jotta laiduntava karja ei talloisi kylvettyä viljaa, oli viljelysmaat aidattu. Pellot muodostuivat kapeista suikaleista, joista jokaisen välillä oli sarkaoja. Ojat kaivettiin lapiolla miesvoimin, joten ne olivat usein melko matalia. Ojien yli muodostettiin tarvittaviin paikkoihin silta asettamalla maahan leveähkö lankku tai halkaistu puunrunko. Hevosella kuljettaviin siltoihin asetettiin useampia lankkuja, jotta rakenteesta tuli tarpeeksi tukeva eläimille ja niiden vetämille kärryille. Myös karjapaimenen laidunreitille osuvat ojat silloitettiin, jotta lehmät pääsivät kulkemaan ongelmitta. Jalan kulkevat ihmiset ylittivät matalat sarkaojat yleensä hyppäämällä, joten kinttupolkujen varrella siltoja ei ollut kuin suurempien ojien yli. Pelloilla oli useita pieniä olkikattoisia hirsilatoja, jotta korjattua satoa ei tarvinnut elonkorjuuaikaan kuljettaa pitkiä matkoja säilöön. Kyntämiseen käytettiin jo lähes pelkästään hevosia, mutta talousrakennusten seinustoilla olevissa nauloissa roikkui vielä ikeitä ja muita härkien työvälineitä merkinä hiljattain kadonneista härkävaljakoista.

Peltojen ja sarkaojien toisella puolella sijaitsivat tilan torpat, joiden rakennuskanta oli yleensä melko vaatimaton. Asuintalo oli suorakaiteen mallinen, usein tuvan, kamarin ja joskus pienen eteistilan sisältävä hirsirakennus. Eteinen saattoi olla muusta rakennuksesta erillinen lautarunkoinen ”koppi” hirsikehikon pitkällä seinustalla, tai sitten se oli sijoitettu hirsikehikon päätyyn siten, että eteisestä oli kulku sekä tupaan että kamariin. Toisinaan rakennuksen toinen pää oli varattu eläimille, mutta joihinkin torppiin oli rakennettu erillinen karjahuone yhdelle tai kahdelle lehmälle. Torpan karja sai laidunmaa isäntävään karjan joukossa, mutta torpparin emännällä oli oma kasvimaan asuinrakennuksen kyljessä. Kasvimaalla samoin kuin päätilalla oli muutama humalasalokko ja tilaa tärkeimmille viljelykasveille.

5.2. 1950-luvulla

Vielä 1950-luvullakaan Lieto ei ollut suuremmin kaupungistunut. Aivan kunnan keskustassa, kirkon vieressä laidunsivat Kyöstilän lampaat tontilla, joka sittemmin on muunnettu hautausmaaksi (Vuorinen 2015). Kunnan ensimmäinen kerrostalo oli rakennettu 1930-luvulla ja se oli siten ollut sijoillaan vasta pari vuosikymmentä. Asutus oli kuitenkin selvästi tihentynyt ja tähän oli suurimpana syynä sodan jälkeen alkaneiden karjalansiirtolaisten asutustilojen ja sotamiesten rintamamiestalojen rakentaminen. Näiden tontit oli lohkottu lietolaisten tilojen maista 1940-luvulla ja rakentaminenkin oli saatu jo monin paikoin valmiiksi 1950-luvun puoliväliin mennessä. Kartanot ja pappilat olivat jo aikaisemmillä vuosisadoille toimineet esimerkin näyttäjinä monissa uudistuksissa ja 1950-luvulle tultaessa muutokset olivat tavoittaneet pienimmätkin torpat.

Rakennustyyli oli myös suuresti muuttunut, sillä 1950-luvulla ei enää rakennettu taloja hirsistä vaan niiden runko oli tehty ”kakkosnelosen” parruista, joiden päälle oli naulattu lautaverhoilu. Myös monet vanhat hirsitalot saivat uuden ulkovuorauksen, eivätkä niiden seinähirret olleet enää näkyvissä. Vanhoja helposti syttyviä päre- ja olkikattoja oli muutettu jo 1930-luvulta alkaen tiilikatoiksi. Rakennuksia ei enää sijoiteltu umpipihoiksi ja monia vanhoja umpipihakokonaisuuksia oli purettu kiivaaseen tahtiin.

Enää eri eläinlajeille ei rakennettu omia erillisiä tallejaan, vaan kaikki eläimet saivat tilat yhdestä suuresta navettarakennuksesta. Uudenlainen karjasuojatyyppejä oli muurattu tiilestä ja sen ullakolle oli rakennettu yleensä lautaverhoiltu heinävarasto. Rakentamisen

ohjeena oli useimmilla tiloilla rintamamiestaloille ja asutustiloille suunnitellut tyyppipiirroksot, mutta käytännössä lähes jokainen rakennusmestari teki tiloihin hyväksi katsomiaan muutoksia.

Peltojen laidoilla sijaitsevia riisiä ja latoja oli jo purettu koko ajan sitä mukaa, kun ne kävivät tarpeettomiksi. Osaan riivistä oli asennettu uudenlainen kuivurikoneisto, jonka myötä riihen kiuasta ei enää tarvinnut lämmittää. Joillekin tiloille oli rakennettu kokonaan oma kuivurirakennus, mutta suurin osa tiloista oli tyytynyt laajentamaan vanhan makasiinin kuivuriksi rakentamalla siihen koneistolle ja elevaattorille omat ulokkeensa. Peltojen reunoilla näkyi monin paikoin vielä nokinen riihen kiukaan muodostama kivikumpu, jonka ympärillä olivat kehänä jo hieman pitkän ruohon alle peittyneet riihen kulmakivet.

Modernisoituva asumistapa ei ollut enää yhtä kiinteästi sidoksissa naapureihin, vaikka maaseutupitäjällä jokainen käytännössä yhä tunki jokaisen. Taloja ei enää haluttu rakentaa vierä viereen, vaan uudet tontit oli perustettu hieman erilleen aiemmin asutuista sijoista. Syitä tälle lienevät vierekkäin sijainneiden rakennusten suuri tulipalon vaara ja toisaalta kasvanut yksityisyyden tarve. Väestön määrä lisääntyi jatkuvasti, joten kyläläisten joukossa on luultavasti asunut myös toisensa huonommin tuntevia, eikä kukaan varmaankaan halunnut aivan tuntematonta ihmistä ikkunansa alle asumaan. Karjalansiirtolaisten tilat oli lohkottu suurten tilojen vähiten arvostetuille takamaille, jolloin osa niistä oli hyvinkin eristyksissä muusta kylän asutuksesta. Toisinaan vanhatkin talot oli haluttu pois naapuritalon seinän juuresta. Esimerkiksi Raukkalassa Äyrään tila oli siirretty kauemmas kylän keskuksesta ja sen naapuritila oli purettu kokonaan.

Karjanhoito oli saanut uudet mittapuut, kun karjan pääasiallinen tarkoitus muuttui lannantuotannosta maidontuotantoon. Ruokintaa oli tehostettava, joten heinämaita oli laajennettava ja kaukaisten luonnonniittyjen rinnalle oli otettava viljellyt heinämaat. Maisemassa se näkyi suurempina peltoaloina, joista osa oli viljalla ja osa heinällä. Karjaa ei enää ajettu metsälaitumille, vaan niille oli varattu tilan läheisyydestä oma laidunmaansa. Näin kulkeminen lypsulle ei vienyt niin paljon aikaa ja vaivaa. Koska karja laidunsi aidatulla alueella, se ei enää päässyt tallomaan viljelyksiä ja näin aidat muuttivat vähitellen asutuksen ja viljelysten ympäriltä laitumien ympärille. Riukuaidat

olivat muuttuneet piikkilangoiksi, mutta porttirakenteet olivat pääasiassa yhä samanlaisia kuin aikaisemmin.

Traktorien yleistyttyä monet peltotyöt voitiin tehdä koneellisesti, eikä maatalous ollut enää pelkästään miestyövoiman varassa. Työväkeä voitiin siksi vähentää ja osa lietolaisista lähti aamuisin lähikaupunki Turkuun työhön. He näkyivät maisemassa aamuisin kulkiessaan linja-autolle ja iltaisin palatessaan kotiin. Muutamat varakkaammat kulkivat työhön omalla autolla. Kasvava autoliikenne asetti vaatimuksia tiestölle, jolloin tieverkostoa levennettiin ja lisättiin. Lisääntynyt yksityisyyden tarve näkyi uusissa tielinjoissa, jotka ohjattiin kiertämään tilat päärakennuksen ulkopuolelta. Aitojen ja porttien vähennyttyä kärryjen ja autojen kyydissä ei enää tarvinnut pitää apuhenkilöä, jonka tehtävä oli nousta kyydistä avaamaan ja sulkemaan portit, jotka matkan varrella ohitettiin.

Koneellistumisen myötä myös peltomaisema muuttui. Sarkaojia oli muutettu vähitellen salaajiksi ja jäljelle jäävät ojat oli kaivettu koneellisesti tehokkaammin vetäviksi. Jokakeväiset pelloille kertyvät tulvavedet vähenivät tehostuneen vedenkierron ansiosta ja peltojen kevättyöt oli mahdollista aloittaa aikaisemmin, kun maanviljelijöiden ei tarvinnut odottaa peltojen kuivumista entiseen tapaan. Uudet konevoimin tehdyt ojat olivat niin syviä ja leveitä, ettei niiden ylittäminen onnistunut enää ylitse harppaamalla. Kinttupolut vähenivät, sillä pelloilla oli vähemmän ojanvarsia, joita pitkin kulkea. Toisaalta liikennekin keskittyi useammin sorateille, jotka uudenlaisen hoitamisen myötä olivat parempia kulkea. Hevoskärryt eivät enää uponneet liejuun kesken matkan, vaan niiden kanssa pystyi kulkemaan ongelmitta. Hevosten seassa näkyi yhä enemmän autoja ja parantuneet kulkuyhteydet lisäsivät entisestään liikennöintiä naapurikaupunki Turkuun ja kauemmas, jonne ei jalkapatikalla ollut aiemmin voinut lähteä. Merkkinä tästä olivat muun muassa bussipysäkkien tienpientareilla makaavat polkupyöräkaumat, jotka ilmestyivät nuorison lähtiessä bussilla Turkuun kouluun ja katosivat heidän sieltä illalla palatessaan. Uusi kaupungistunut elämäntapa oli 1950-luvulla tullut Lietoon jäädäkseen.

6. LOPUKSI

Tutkimustyötä aloittaessani kysyin, minkälaisia talousrakennuksia Liedon vanhaan rakennuskantaan on kuulunut ja miksi ne ovat jääneet pois käytöstä? Ennen varsinaista tutkimusta, minun oli selvitettävä itselleni, miten tässä tapauksessa määritellään vanha. Useiden eri tutkijoiden määritelmiä tarkasteltuani, tein yhteenvedon, jossa Liedon vanhat maatalousrakennukset ovat ennen 1950-lukua ja rakennusvalvontaviranomaisia rakennettuja, joita on käytetty vanhan maatalouden töihin. Seuraavaksi minun oli selvitettävä, mitä oli tämä vanha maatalous. Eri tutkijat määrittelivät sen ajanjaksoksi ennen koneellistumista, kaudeksi jolloin lehmät lypsettiin käsin, pellot kynnettiin hevostai härkävetoisesti ja ojat kaivettiin lapioilla. Niin sanottu vanhan maatalouden aika loppui jotakuinkin 1950-luvulla, jolloin koneistuminen vähitellen kiihtyi. Alkua vanhalle maataloudelle ei tarkalleen voida määritellä, sillä peltojen ja karjan hoito on oletettavasti pysynyt melko samanlaisena aina esihistoriallisilta ajoilta saakka. Kun kyse kuitenkin on rakennustutkimuksesta Liedossa, voidaan aikaraja vetää jotakuinkin 1800-luvun alkuun, jota vanhempia rakennuksia ei juuri ole säilynyt. Muutokset olivat hitaita ja tapahtuivat asteittain vuosikymmenten kuluessa. Siksi selkeää rajavuotta on mahdotonta hahmottaa.

Saatuani näin aikarajauksen aineistoilleni, saatoin palata alkuperäiseen tutkimuskysymykseeni. Vastaukseksi sain kattavan luettelon erilaisista karjanhoitoon ja maanviljelykseen liittyvistä rakennuksista: Liedon vanhoihin talousrakennuksiin kuului karjasuojia, riisiä, latoja, aittoja, vajoja ja kellareita – suurempien tilojen pajoja, sahoja ja myllyjä unohtamatta. Edellisten lisäksi rakennettua ympäristöä ovat muodostaneet myös kaivot, sillat, aidat ja erilaiset harrasterakennelmat, kuten kyläkeinut ja napakelkat. Suurimpia kivisiä asuinrakennuksia ja karjasuojia lukuun ottamatta kaikki edellä mainitut rakennukset ja rakenteet oli valmistettu puusta. Rakennusmateriaalina puu selitti heti rakennuskannan voimakkaan uudistumisen, sillä puurakennukset lahoavat ja vaativat aktiivista uudistamista. Puu on myös materiaalina edullinen, jolloin koko rakennus oli helppo uusia tarpeen mukaan.

Vanhan maatalouden ajan talousrakennusten käytöstä pois jäämiseen ja vähittäiseen katoamiseen kulttuuriympäristöstä johtivat Liedossa samat syyt kuin muuallakin Länsi-Suomessa: maatalouskulttuurin muutos. Koneistumisen myötä maataloudessa tarvittujen suojarakennusten kokovaatimukset ovat kasvaneet reilusti yli vanhojen

peltomakasiinien. Yleisten elinkeinojen muutos kohti nykyaikaa vaikutti jokapäiväiseen elämään siten, ettei kotitalouksissa enää tarvita pieniä viljavarastoja tai kahden hevosen talleja. Silloinkin, kun tilalla on muutama harrastekäyttöinen hevonen tai poni, niitä ei voi pitää vanhan mallisessa tallissa, joka ei täytä nykyisiä kriteerejä hyvästä karjasuojasta. Tuotantoeläinten ja lemmikkien rehu säilötään nykyään oman tilan läheisyyteen, jonne se kuljetetaan koneellisesti heti korjuuaikana. Näin ei enää tarvita pieniä peltolatoja, jonne varastoida heinää tai viljaa talven kuljetuksia odottamaan. Uudistunut lainsäädäntö ja maatalouden määräykset ovat vähitellen johtaneet karjarakennusten muutoksiin, kun maito- ja lihatilojen karjan pääluku on kasvanut ja eläinten hoito on muuttunut siten, etteivät vanhat hirsirakennukset enää täytä vaadittavia määritelmiä. Kun samalla väestö on siirtynyt noutamaan elintarvikkeensa pääasiallisesti vähittäistavaraliikkeistä, ei suurimmalla osalla tiloista enää tarvita suurille juuresmäärille mitoitettuja kellareita.

Rakennuskulttuurin, maatalouden ja karjanhoidon muutos on samalla muuttanut kulttuuriympäristöä. Ojien ja jokien yli kulkevia siltoja on täytynyt leventää ja vahvistaa, jotta niiden yli voidaan ajaa massiivisin traktorein ja puimurein. Laiduntava karja on lähes kadonnut, joten viljelysten ja laidunten aitaaminen ei enää ole tarpeen. Asuinalueiden välillä ei enää näy kohti laidunta kulkevia karjalaumoja, eikä monenkaan tilan pihapiirissä ole laitumia kotieläimille. Poikkeuksen tästä tuovat hevoset, joita on Liedossa havaintojeni mukaan runsaasti. Ihmisten siirryttyä viettämään vapaa-aikaansa muihin huvituksiin, ei kyläkeinuja tai napakelkkoja enää pystytetä yhteisille tiluksille. Nuorison kokoontumispaikaksi on vaihtunut huoltoaseman pihalle parkkeerattujen mopoautojen kasauma lauantaisten latotanssien sijaan.

Tutkimukseni on ollut aineistolähtöinen ja siitä johtuen käsittelykappaleista erottuu selvästi eri rakennustyyppien eriarvoisuus lähdemateriaalissa. Eniten aineistoa dokumentointihankkeessa kertyi monipuolisista karjasuojista. Näistä paljon tutkituista rakennuksista oli myös olemassa eniten aikaisempaa kirjallisuutta, joiden pohjalta inventointiaineiston analysointi oli helppoa. Vähintään yhtä merkittävänä rakennustyyppinä esiintyvät parhaillaan katoamassa olevat makasiinit, joiden purkamisesta koko tutkimushanke sai alkunsa. Näiden rakennusten tutkimisessa apuna toimi parhaillaan muodissa oleva latonostalginen kirjallisuus ja muistitietoaineisto. On luonnollista, etten voinut käydä tutkimuksessani läpi kaikkia muitakin rakennustyyppejä yhtä monipuolisesti, kuin vaikkapa navettoja, sillä esimerkiksi vajat samoin kuin monet

muut talousrakennukset ovat vaatimattomammin rakennettuja, eikä niissä ole yhtä paljon yksityiskohtia. Tutkimustekstini vastaakin ensisijaisesti aineiston vaatimukseen, eikä toisinpäin. Tarkastellessani rakennuksia esitteleviä ja analysoivia käsittelykappaleita, voin mielestäni todeta muuttaneeni Onks tääl? -hankkeessa selville saadut rakennustiedot kirjalliseen muotoon varsin kattavasti, juuri mitään unohtamatta.

Tämän tutkimuksen aineistoista näkymättömiin jäivät muun muassa sota-aikojen aiheuttamat muutokset rakennuskulttuuriin. Esimerkiksi siitä, miten Suomen 1900-luvulla käymät sodat vaikuttivat talousrakennusten rakentamiseen ja huoltamiseen, ei kukaan haastattelemistani kertonut mitään. Asia saattaa selittyä sillä, että Nautelankosken museolla oli vain hetkeä aikaisemmin ollut käynnissä sotamuistoja tallettanut projekti ja kenties ihmiset ajattelivat, että sodasta oli puhuttu tuolloin riittävästi. Lähes täysin maininnoita jäi myös lasten osuus maataloustöissä. On aivan selvää, että vielä sata vuotta sitten lapsetkin ovat osallistuneet maatalojen jokapäiväiseen työhön omalla panoksellaan, mutta näitä tarinoita ei rakennusinventoinnin yhteydessä juurikaan tavoitettu. Nyt käsitellyn aineiston nojalla näyttää todennäköiseltä, ettei lietolaisten härkätallien rakennuspiirteitä ja sijoittelua pihapiirissä voida enää tavoittaa, sillä muistitieto on jo kauan sitten vaipunut hautaan. Myöskään vanhan maatalouden aikana lietolaisia vaivanneita karjatauteja ei juuri mainittu inventointien yhteydessä, muutamia parteen kuolleita lehmiä lukuun ottamatta. Tämä hiljaisuus viittaisi asian painumiseen vähitellen unohduksiin. Sen sijaan tuulimyllyistä muistitietoa vaikuttaisi vielä olevan ja niiden paikkojen kartoittaminen nopeasti olisi tärkeää tiedolle lietolaisesta kulttuurimaisemasta. Kaikki nämä ja monta muuta aihetta jäivät vielä odottamaan tulevia tutkimushankkeita.

LYHENTEET:

NKM	Nautelankosken museo
NKM/ar/	Nautelankosken museon arkisto
NKM/va/	Nautelankosken museon valokuvakokoelma
NKM 2013	Nautelankosken museon rakennusinventoinnit vuonna 2013 (NKM/ar/29:139)
NKM 2014	Nautelankosken museon rakennusinventoinnit vuonna 2014 (NKM/ar/29:230)
TYKL	Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kansatieteen arkisto

Kansikuva: Heinäkorjuusta kertovaan valokuvaan on ikuistettu jo kadonnut olkikattoinen lato. Kuva on tiettävästi 1920-luvun Liedosta. Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/11396:39.

LÄHDELUETTELO

SUULLISET LÄHTEET:

Kuusisto, Lea 2013: keskustelu lietolaisista tavoista ja rakennuksista rakennusinventoinnin yhteydessä 22.10.2013. Ei kirjallisessa muodossa.

Viskari, Leena 2013: keskustelu Liedon rakennuskulttuurista, alkavasta rakennusinventointihankkeesta ja kunnan rakennusvalvonnasta 15.6.2013. Ei kirjallisessa muodossa.

Vuorinen, Leena 2015: keskustelu Liedon kirkonkylän rakenteesta, sekä kanttorilan ja pappilan rakennuksista ennen ja jälkeen 1950-luvun 21.2.2015. Ei kirjallisessa muodossa.

ARKEOLOGIAN LAITOKSEN ARKISTO, TURUN YLIOPISTO:

Lähdemäki, Helga 2009: *Silkkiä ja samettia. Esinetutkimus Rauman museon messukasukoista*. Proseminaari -tutkielma. Turun yliopisto, kansatiede.

2013a: *Kalleimmat aarteet vai uusiutuva luonnonvara? Lapset keskiajan Länsi-Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, arkeologia.

KANSATIETEEN LAITOKSEN ARKISTO, TURUN YLIOPISTO:

Vilo, Heidi 2003: *Kulttuuriympäristön osatekijät ja asukkaiden maisema. Ruotsalan kylän kulttuurimaisema ja rakennettu ympäristö 1700-luvulta nykypäivään*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, kansatiede.

NAUTELANKOSKEN MUSEON ARKISTO:

Kumpulainen Miira, Lähdemäki Helga & Viskari Leena 2012: Lieto Kukkarkoski. Kukkarkosken yksinäistilan arkeologinen kokonaisinventointi 2012. Nautelankosken museo.

Lähdemäki, Helga 2013b: Lieto Viinämäki. Käytöstä poistetun hautausmaa-alueen arkeologinen inventointi 2013. Nautelankosken museo.

NKM 2013: Nautelankosken museo. Onks tääl tämmöstäki ollu? – Liedon kulttuuriympäristön dokumentointihanke. Vuoden 2013 rakennusinventointikohteet. NKM/ar/29:139.

NKM 2014: Nautelankosken museo. Onks tääl tämmöstäki ollu? – Liedon kulttuuriympäristön dokumentointihanke. Vuoden 2014 rakennusinventointikohteet. NKM/ar/29:230.

NKM/ar/29: Nautelankosken museo. Onks tääl tämmöstäki ollu? – Liedon kulttuuriympäristön dokumentointihanke. Hankkeen omakeruuarkisto.

NKM/ar/51: Nautelankosken museo. Liedon kotiseutukokoelman digitoituja haastatteluja.

PAINETUT LÄHTEET:

- Ahlbäck, Ragna 1983: *Bonden i svenska Finland*. Svenska Litteratursällskapet i Finland NR 509. Folklivstudier XIV. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Andersson, Katarina 2012: En hotad landskapssymbol. – *Den Österbottniska ladan*, 10–13. Vaasa: Scriptum.
- Anttila, Risto 1969: *Karjarakennukset tänään*. Työtehoseurannan julkaisuja N:o 123. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Anttila, Veikko 1968: *Kansankulttuurin keruun ja tutkimuksen vaiheita Suomessa*. Turun yliopiston kansatieteen laitos, monisteita 2. Turku: Turun yliopisto.
- 1974: *Talonpojasta tuottajaksi*. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bläuer, Auli 2015: *Voita, villaa ja vetoeläimiä*. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa. Karhunhammas 17. Turku: Turun yliopisto, arkeologia.
- Bochner, Stephen 1988: *Observational Methods*. – Walter J. Lonner & John W. Berry (toim.): *Field Methods in Cross-Cultural Research*. Cross-Cultural Research and Methodology Series, Volume 8, 165–201. Beverly Hills, Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994: *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Tukholma: Carlssons.
- Enges, Pasi & Heimo, Anne & Mahlamäki, Tiina & Virtanen, Timo J. 2015: *Tila, paikka, ympäristö*. – Jaana Kouri (toim.): *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 133–172. Turku: Turun yliopisto.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Forsius, Johanna 2001: *Vanhat kartat kertovat*. – Irma Lounatvuori & Lauri Putkonen (toim.): *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja*, 194–195. Helsinki: Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto.
- Haatanen, Pekka 1968: *Suomen maalaisköyhälistö*. Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Helsinki: WSOY.
- Haroynu, Elisa El 2002: *Historiallinen puukaupunki - tulevaisuuden elävää kaupunkiympäristöä?* – Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.): *Eletty ja muistettu tila*. Historiallinen arkisto 215. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura SKS. 257–276.
- Heikel, A.O. 1887: *Rakennukset teremisseillä, mordvalaisilla, virolaisilla ja suomalaisilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS. Uusintapainos 2009: Porvoo-Juva: Oy Kirjaparoni.

- Heikkilä, Katariina 2003: Agriculture and rural areas today - a question of boundaries. – Teppo Korhonen, Helena Ruotsala & Eeva Uusitalo (toim.): *Making and breaking borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations*, 261–272. Studia Fennica Ethnologica. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Heinonen, Jorma 1976: Aittatyyppejä. – Toivo Vuorela (toim.): *Suomen kansankulttuurin kartasto 1*, aineellinen kulttuuri, 64–65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Hernesniemi, Uno 2006: *Aitovierä ja niittylatoja*. Hämeenlinna: Karisto.
- Hirsjärvi, Auvo 1976: Tuulimylly. – Toivo Vuorela (toim.): *Suomen kansankulttuurin kartasto 1*, aineellinen kulttuuri, 76–77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Hämäläinen, Albert 1930: *Keski-Suomen kansanrakennukset*. Asuntohistoriallinen tutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 186. Osa Kansatieteellisiä Kuvauksia II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Ihatsu, Emilia 2009: Kivinavettojen historiasta ja typologiasta. – Markku Mattila (toim.): *Kivinavetat. Finn VERNADOC 2009 - KIVINAVETTAKINKERIT*, 26–31. Ruovesi-Helsinki: Ruoveden kunnan sivistystoimi, Suomen icomos, kansanrakentamisen komitea.
- Isotalo, Merja 1998: Hirsisalvoksesta betonielementtiin. Suomalaisen maaseudun rakennuskulttuurin opinto-opas. Maa- ja Kotitalousnaisten Keskus julkaisuja no 170. Helsinki: Maa- ja Kotitalousnaisten Keskus.
- Jantunen, A. & Vilhunen, I. & Rintala, E 1965: *Maanvaraiset kylmiöt*. Tutkimus kellarittomien pientalojen kylmien ruoka-ainevarastojen säilytysominaisuuksista ja rakenteista. Maatalousseurojen keskusliiton julkaisuja N:o 527. Helsinki: Maatalousseurojen keskusliitto.
- Jutikkala, Eino 1942: *Suomen talonpojan historia*. Sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Järviluoma, Helmi 2010: Podetko ystävyyttä? Etnografia ja biofilian haaste. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.): *Vaeltavat metodit*, 234–257. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Karttunen, K.I. 1931: *Elämää ja oloja Liedossa 1500- ja 1600-luvulla*. [S.I.]:[s.n.].
- Kauko-Vainio, Sinikka 2000: *Nautelankosken museo*. Lieto: Nautelankoski-säätiö.
- Kero, Esa 2006: Naula päässä heinäladossa ja viisi euroa roskapussin viemisestä. – Esa Kero, Juha Taskinen, Risto Kautiainen & Teemu Tuovinen (toim.): *Lato*, 5–47. Helsinki: Multikustannus Oy.

- Kero, Esa & Taskinen, Juha & Kautiainen, Risto & Tuovinen, Teemu 2006: *Lato*. Helsinki: Multikustannus Oy.
- Knuutila, Seppo 2010: Tutkimusaineistojen muodostaminen. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.): *Vaeltavat metodit*, 19–42. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kolehmainen, Alfred 1979: *Suomalainen talonpoikaistalo*. Helsinki: Otava.
- 1998: *Puurakentamisperinne*. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- Kolehmainen, Alfred & Laine, Veijo A. 1983: *Suomalainen aitta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Korhonen, Teppo 1989: Kansankulttuuri kansankunnan identiteetin rakennuspuuna. – Teppo Korhonen & Matti Räsänen (toim.): *Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*, 10–28. Tietolipas 114. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura SKS.
- 2001: Kylät ja talot muuttuvat. – Irma Lounatvuori & Lauri Putkonen: *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja*, 24–33. Helsinki: Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto.
- 2011: *Suomalainen ikkuna*. Vantaa: Kustannusosakeyhtiö Moreeni.
- 2013: *Aita*. Perinteiset aidat ja portit. Helsinki: Maahenki Oy.
- Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.): *Polkua etnologian menetelmiin*, 129–147. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Laamanen, Jaana 2001: *Maitolaiturilla*. Kansatieteellinen tutkimus maitolaitureista ja niiden asemasta suomalaisessa kyläyhteisössä. Helsinki: Sarmala Oy ja Rakennusalan Kustantajat RAK.
- Laurikkala, Saini 1961: 2. Kotiympäristö. – Einar W. Juva *et al.* (toim.): *Varsinais-Suomen historia* VII:5–6. Elämää Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvulla. Turku: Varsinais-suomen Historiantutkimusyhdistys ry.
- Leimu, Pekka 2010: Modernization of the countryside as a challenge to Finnish ethnology. – Jussi Lehtonen ja Salla Tenkanen (toim.): *Ethnology in the 21st Century*, 179–191. Transnational Reflections of Past, Present and Future. Turku: Turun yliopiston kansatieteen oppiaine.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2010: *Från kåk till kulturarv*. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Meurman-Ramstedt, Freija & Seppälä, Anna-Leena 2011: *Voimaa kulttuuriympäristöstä*. Varsinais-Suomen kulttuuriympäristöohjelma 2010–2015. Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen

julkaisuja 5/2011. Turku: Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus.

- Mikkola, Kati 2009: Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Niemelä, Jari 2008: *Talonpoika toimessaan*. Suomen maatalouden historiaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Nikula, Riitta 1993: Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Nurmisto, Urpo 1980: Uusi rakennus vai peruskorjaus? – Erkki H. Oksanen, Arvo Laitinen & Katri Laurila (toim.): *Maatilan työt 3. Rakennukset ja kotieläintalous*, 24–27. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Olsson, Pia 2005: Tutkijan vastuu ja velvollisuus – tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 281–290. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Pakkanen, Esko & Leikola, Matti 2011: *Tervaa, lautta ja paperia*. Suomen metsien käytön historiaa. Helsinki: Metsäkustannus Oy.
- Ranta, Sirkka-Liisa 1999: *Kirkonkylä Päijänteen kainalossa*. Kuhmoisten keskustajaman muutos 1900-luvulla. Kansatieteellinen arkisto 44. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- 2006: *Hellettä, heinäpoutaa. Heinänteon kulttuurihistoriaa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1049. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Ranta, Sirkka-Liisa & Seppovaara, Juhani 2003: *Maatilan pihapiiri*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 883. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Raunola, Ilona 2010: Osallisuus ja dialoginen paikantuminen etnografisessa kenttätyössä. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.): *Vaeltavat metodit*, 285–314. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Ruotsala, Helena 2002: *Muuttuvat palkiset*. Kansatieteellinen arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Rydman, Axel W. 1894: *Liedon kunnan terweydenhoitosääntö*. Turku: Auran kirjapaino.
- Räsänen, Matti 1997: Kansan kulttuurista ihmisten arkeen. Kansatieteen tutkimuksen suuntauksia toisen maailmansodan jälkeen. – Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.): *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*, 21–32. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

- Salenius, Hannele & Virtanen, Timo J. & Komulainen, Martti 2003: *Muistojen myllyt. Aurajoen myllyjen arkea aikalaisten kokemana*. Turku: Aurajokisäätiö.
- Sappinen, Eero 1985: *Pohjois-Pohjanmaan maaseutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla*. Kansatieteellinen arkisto 34. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Siivonen, Katriina 2008: *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina*. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. Kansatieteellinen arkisto 51. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Soininen, Arvo 1974: *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1879-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96 / Maataloustieteellinen Aikakauskirja, vol 46 1974. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Suistoranta, Kari 1988: *Liedon historia 2, Vuodesta 1809 nykypäiviin*. Lieto: Liedon kunta ja Liedon seurakunta.
- Suomela, Oskari 1915: *Käytännöllinen rakennusopas*. Porvoo: WSOY.
- Talve, Ilmar 1961: *Huomioita kylien muuttumisesta Paattisten pitäjän pohjoisosassa*. Scripta Ethnologica, Turun yliopiston kansatieteen julkaisuja 8. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitos.
- 1973: *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta*. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2. Turku: Turun yliopisto.
- 1979: *Suomen kansankulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- 1990: *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 154. Kolmas, tarkistettu ja täydennetty painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Taskinen, Juha 2006: *Latoni*. – Esa Kero, Juha Taskinen, Risto Kautiainen & Teemu Tuovinen (toim.): *Lato*, 53–62. Helsinki: Multikustannus Oy. s.
- Teppo-Pärnä, Viri & Pärnä, Seppo 1999: *Piikkiön kulttuuriympäristö*. Kotiseutukirja. Turku: Lounais-Suomen ympäristökeskus.
- Toivonen, Kalle Jooseppi 1966: *Elämän havaintoja ja kokemuksia*. Turku: [s.n.].
- Uimonen, Pirjo 2010: *Tutkijana tilaustöiden maailmassa*. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.): *Vaeltavat metodit*, 63–78. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Uotinen, Johanna 2010: *Kokemuksia autoetnografiasta*. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.): *Vaeltavat metodit*, 178–189. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

- Valonen, Niilo & Vuoristo, Osmo 1994: *Suomen kansanrakennukset*. Seurasaaren ulkomuseon rakennusten pohjalta. Helsinki: Museovirasto.
- Vilkkä, Hanna 2007: Tutki ja havainnoi. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Vilkuna, Asko 1976: Kansanomainen karjasuoja, Lannanhuollolliset tyypit. – Toivo Vuorela (toim.): *Suomen kansankulttuurin kartasto 1*, aineellinen kulttuuri, 72–73. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Vilkuna, Kustaa 1938: Varsinais-Suomen kansanrakennukset. – Einar W. Juva, et al. (toim.): *Varsinais-Suomen historia II*, I. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Vilppula, Hilikka 1942: Luuvariihi, sen levinneisyys ja eri tyypit Suomessa. *Kansatieteellinen arkisto V:2*. Forssa: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- 1976: Riihi. – Toivo Vuorela (toim.): *Suomen kansankulttuurin kartasto 1*, aineellinen kulttuuri, 56–57. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Virtanen, E.A. 1937: Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. – Einar W. Juva, et al. (toim.): *Varsinais-Suomen historia II*, I. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Viskari, Leena 2000: Teollisuus nousi höyryvoimalla. – Markku Lappalainen (toim.): *Aurajoki – ajan virta*, 26–31. Turku: Aurajokisäätiö.
- Vuorela, Toivo 1979: *Kansanperinteen sanakirja*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- 1975: *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- 1976: Heinälato. – Toivo Vuorela (toim.): *Suomen kansankulttuurin kartasto 1*, aineellinen kulttuuri, 50–51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Vuorinen, Juha-Matti 2003: Hallitalo ja hirsirakennus - elämää ahtaassa asumuksessa mutta väljässä pihapiirissä. – Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila (toim.): *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, 185–198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.
- Åström, Anna-Maria 2005: Den etnologiska forskningsprocessen - en djupdykning i mentala och materiella sfärer. – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 25–42. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- 2011: Kartanoiden pihat ja talousrakennukset. Savolaisen kartanorakentamisen erityispiirteitä 1800-luvun alussa. – Aila Nieminen, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Katriina Siivonen (toim.): *Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*, 263–287. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS.

INTERNET-LÄHTEET:

- www1: Muuttuva maaseutu, Historiallinen maatalous [online]. Helsingin yliopisto, kansatiede 2004. Käsikirjoitus: Teppo Korhonen.
<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/> [15.7.2014].
- www2: Liedon kulttuurimaisema [online]. Nautelankosken museo 2014. Keskeneräiset internet-sivut. www.nautelankoski.net/maisema [3.8.2014].
- www3: Luentosarja maiseman muutoksista [online]. Nautelankosken museo 2014. Tapahtumakalenteri.
<http://www.nautelankoski.net/ajankohtaista.php#luentosarja> [22.9.2014].
- www4: Rakennusperintöstrategia [online]. Valtioneuvoston päätös 13.6.2001. Ympäristöministeriö.
[http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Erillisjulkaisut/Rakennusperintostrategia\(4727\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Erillisjulkaisut/Rakennusperintostrategia(4727)) [31.11.2014].
- www5: Voudintilit ja Läänintilit [online]. Arkistojen Portti.
<http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Voudintilit> [3.3.2015].
<http://wiki.narc.fi/portti/index.php/L%C3%A4%C3%A4nintilit> [3.3.2015].
- www6: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/3:2. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/kirkonseutu/sillila/sillilaan.jpg> [4.3.2015].
- www7: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10244. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/asema/kankare/kankareruuh.jpg> [4.3.2015].
- www8: Menosten muonamiesmuseo. [online]
<http://www.menonen.fi/moonamuseo.htm> [6.3.2015].
- www9: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/3:24. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/loukinainen/loukinainen/heikkilat.jpg> [14.3.2015].
- www10: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10195. [online]
http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/ilmarinen/moisio/kurkela_1923.jpg [14.3.2015].
- www11: Lieto Hiisi. [online] Muinaisjäännösrekisteri. Museovirasto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=mjreki&taulu=T_KOHDE&tunnus=1000011098 [14.3.2015].

- www12: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10331. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/asema/nautela/saha3.jpg>
[15.3.2015].
- www13: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10328. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/asema/nautela/saha.jpg>
[15.3.2015].
- www14: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10418. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/kirkonseutu/vieru/auralasilta.jpg>
[15.3.2015].
- www15: Nautelankosken museon kokoelmat, NKM/va/10434. [online]
<http://www.nautelankoski.net/maisema/kuvat/ilmarinen/vaantela/vaantelankoski.jpg>
[15.3.2015].
- www16: Kyläkeinu. [online] Nautelankosken museo.
<http://www.nautelankoski.net/keinu.php>
[15.3.2015].
- www17: Paikkatietohakemisto. Varsinais-Suomen maakuntamuseon
rakennusinventointiaineistot. [online]
<http://www.paikkatietohakemisto.fi/geonetwork/srv/fi/metadata.show?uuid=334f3468-755c-44e2-a2ec-4477f8e619e2> [3.1.2016].